
Т.І. Березюк, О.С. Іщенко, Р.В. Пилипчук,
О.В. Савченко, Н.М. Фещенко, А.І. Шушківський
Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

ЗДОБУТКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКИ: КОРОТКА ХАРАКТЕРИСТИКА НАЙВАЖЛИВІШИХ ВИДАНЬ

Енциклопедична справа в Україні має давню традицію і чималі здобутки; вона представлена широким спектром енциклопедій — від багатотомних загальних до одностомних вузькогалузевих¹.

Уже в перші сторіччя після запровадження християнства на давньоукраїнських землях укладалися рукописи енциклопедичного характеру. Таким був переписаний у Києві «*Ізборник Святослава*» 1073 року.

Продовжили розвиток зародків української енциклопедистики праці XVII—XVIII століть, в яких було здійснено спроби подати відомості про Україну. Та першим друкованим довідником енциклопедичного змісту можна вважати «*Лексикон словенороський і імен толкованіє*» Памви Беринди (1627 рік), який справив великий вплив на поступ словникарства й енциклопедистики не лише в Україні, а й Росії, Білорусії та навіть Румунії.

Власне енциклопедії як наукові довідники почали укладати в першій половині XX ст. Відтоді з'явилося багато енциклопедичних видань — переважна більшість із них — за останні 20—30 років, особливо спостерігаємо енциклопедичний бум у період незалежності.

За змістом інформації енциклопедичні праці можна поділити на загальні, галузеві, регіональні та персональні. Загальні, або універсальні, енциклопедії акумулюють найважливішу інформацію зі всіх сфер життя окремої країни чи всього світу. Галузеві енциклопедичні видання висвітлюють різні галузі науки, техніки, освіти,

¹ Див. докладніше: Ісаєвич Я.Д., Железняк М.Г. Енциклопедія // Енциклопедія сучасної України. — Т. 9. — К., 2009; Железняк М. Г. Історія енциклопедичної справи в Україні // Україна дипломатична. — Вип. 10. — К., 2009; Черниш Н.І. Українська енциклопедична справа: історія розвитку, теоретичні засади підготовки видань. — Львів, 1998; Черниш Н.І. Нариси з історії світової енциклопедичної справи. — К., 2009; Борчук С. Українська енциклопедистична традиція XX ст.: проекти, виконавці, перспективи дослідження. — Івано-Франківськ, 2014.

культури, спорту тощо. Регіональні енциклопедії — це сукупність найважливіших відомостей про окремих регіон чи населений пункт. Персональними називають енциклопедії, які присвячено окремій визначній особі. В українській енциклопедистиці представлено кожен із цих типів енциклопедій. Огляду вітчизняних енциклопедичних видань присвячуємо цю статтю.

Як зауважив у своєму щоденнику відомий український письменник Олесь Гончар, «енциклопедії самі собою не з'являються — вони мають своїх мудрих творців»². З цього приводу варто зазначити, що за умов загального піднесення суспільного інтересу до друкованого слова і водночас різкого зменшення частки державних видавництв, видавничо-поліграфічною діяльністю почали займатися люди, не підготовлені для цього фахово. Це, відповідно, призводить до значного зниження рівня культури друкованих видань. Особливо відчутно це в енциклопедичній сфері.

Так, український ринок сьогодні заповнили сотні різних за обсягом, художнім оформленням, а головне — за змістовим наповненням, видань із ключовим словом у назві «енциклопедія»: нова, мала, велика, дитяча тощо. Здебільшого це — нашвидкоруч скомпільовані книги, інформація в яких застаріла, містить фактичні й мовні помилки, часто перенесені з попередніх видань, матеріал взято з мережі Інтернет без будь-яких посилань на джерела або й узагалі неперевірений. Зазвичай такі видавничі проекти здійснюються для заробітку та піднесення престижу видавництва. Усе це нівелює класичне уявлення про енциклопедичне видання як еталон науковості, фактологічної достовірності, правдивості, зрештою, високого професіоналізму його творців. Безперечно, не всі вони є сумнівними, але пересічному читачеві важко зорієнтуватися у різнобарв'ї нових енциклопедій.

Варто згадати часи творення «Української радянської енциклопедії» під керівництвом Миколи Бажана. Наскільки це була методично розгалужена і водночас продумана й дієва організація справи³. Нині професійно енциклопедична справа розвивається передусім в Інституті енциклопедичних досліджень НАН України. Ця установа відома найперше тим, що реалізує масштабний академічний проект «Енциклопедія сучасної України». Її було створено для забезпечення фундаментальних та прикладних досліджень у галузі енциклопедистики, розроблення наукових та методичних засад створення різного типу енциклопедичних видань, а також координацію досліджень з енциклопедичної справи в Україні.

Висвітлення напрацювань у цьому напрямі науковців установи та інших фахівців енциклопедичної справи України й зарубіжжя відбувається зокрема на регулярній інститутській конференції міжнародного значення «Українська енциклопедистика»⁴. Конференція об'єднує інтелектуальний потенціал

² Гончар Олесь. Щоденники: У 3-х т. / Упоряд. В.Д. Гончар. — К., 2003. — Т. 2.

³ Див.: Черниш Н. Видавничий доробок Миколи Бажана. — Львів, 2012.

⁴ Українська енциклопедистика: Матеріали Другої міжнародної наукової конференції, Київ, 17 червня 2011 року. — К., 2014. — <<http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/Dorov2011.pdf>>; Українська енциклопедистика: Матеріали Третьої міжнародної науко-

дослідників у галузі енциклопедистики, які, спираючись на традиції і досвід попередників, прагнуть розширити горизонти сучасного енциклопедознавства. Крім цього, задля систематичного ознайомлення наукової громадськості з найновішими досягненнями теоретичної і практичної енциклопедистики Інститут енциклопедичних досліджень започатковував періодичне видання — науковий збірник «Енциклопедичний вісник України».

Загалом українська академічна енциклопедистика розвивається не лише в стінах Інституту енциклопедичних досліджень. Багато інститутів Національної академії наук, так само як і вищих навчальних закладів, укладають енциклопедії — з того фаху чи тих галузей знання, на яких вони спеціалізуються. Наукові колективи, які працюють над укладанням енциклопедій, стикаються з багатьма спільними проблемами, пов'язаними з попередньою підготовчою роботою — укладанням словника гасел, визначення обсягу статті, системи посилань, бібліографічного забезпечення, редагування матеріалів тощо. Тому дослідження теоретичних питань укладання енциклопедій, вивчення практичного досвіду їх створення та поширення цих напрацювань нині вкрай актуальні.

...У тих же своїх щоденникових записах, про які згадано вище, Олесь Терентійович висловлював велику надію на те, що після здобуття Україною незалежності саме зі створення справжньої української національної енциклопедії — не тоталітарної, не заідеологізованої — розпочнеться духовне відродження нашої держави.

Загальні (універсальні) українські енциклопедії

Довідкове двотомне видання «Українській народъ въ его прошломъ и настоящемъ»⁵ є першою у своєму роді енциклопедією про Україну — про історію українського народу, географію України, українську мову та населення, відомості з етнографії, антропології, про національний склад.

Її готували українські і російські вчені, серед них, зокрема, М. Грушевський, А. Кримський, С. Рудницький, О. Шахматов. Крім тексту, видання містить значний ілюстративний матеріал (в тому числі кольоровий).

Першою ж власне українською енциклопедією загального типу є три томник «Українська загальна енциклопедія»⁶. Її було створено за аналогією до універсальних енциклопедій, що готувалися в інших країнах, зокрема словника Ф. Брокгауза «Brockhaus Konversations-Lexikon». На їхній основі викладено матеріали, орієнтовані на висвітлення досягнень людства в різних ділянках знань. «... Це ж перша в нас синтеза знання про нашу Землю й наш Народ...» — такими словами редколегії, яку очолював І. Раковський, розпочинається енциклопедія.

вої конференції, Київ, 22-23 жовтня 2013 року. — К., 2014. — <<http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/Dopov2013.pdf>>.

⁵ Українській народъ въ его прошломъ и настоящемъ: В 2-х т. / Под ред. Ф.К. Волкова. — С.-Петербургъ, 1914—1916.

⁶ Українська загальна енциклопедія: У 3-х т. / Гол. ред. І. Раковський. — Львів, 1930—1933. — <<http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/uge.php>>.

Разом з універсальним довідковим матеріалом в енциклопедії міститься великий масив інформації про Україну (близько 8000 гасел з 34 000 загальної кількості). Українознавчий матеріал — це відомості про видатних діячів, важливі дати, події, місцевості тощо. Загалом українська тематика в енциклопедії має виразне соборницьке спрямування; в ній із належною повнотою репрезентовано весь національний простір: від Кубані на південному сході аж до Татр на заході. Це видання перше у вітчизняній історії подає докладні статті, присвячені українській культурі, історії та визвольним змаганням. Кольорові карти й ілюстрації, численні фото, таблиці засвідчують високий професіоналізм укладачів. У написанні матеріалів до енциклопедії взяли участь понад 100 вчених із Західної України та з-за кордону.

Це перша українськомовна енциклопедія, створена на засадах харківського правопису й орієнтована на українського читача. «Важко переоцінити роль тритомника в розвитку термінології, випрацюванні та апробації принципів написання іншомовних власних назв. Історія його появи підказує повчальні висновки, що здебільшого актуальні й досі»⁷.

Через широке представлення українки на її сторінках енциклопедію було тривалий час заборонено на території СРСР. Своєю появою вона засвідчила нездоланну силу ентузіазму подвижників української культури, які невеликим колективом усупереч обставинам успішно реалізували амбіційний проект. Енциклопедія стала своєрідною навчальною лабораторією, де здобули необхідний досвід автори та редактори майбутніх універсальних видань, зокрема «Енциклопедії українознавства».

Справу, започатковану названими вище працями, продовжила «Енциклопедія українознавства»⁸, яку підготовлено Науковим товариством імені Шевченка (за редакцією В. Кубійовича) за межами України (Мюнхен, Німеччина; Сарсель, Франція). У перші післявоєнні роки Зенон Кузеля та Володимир Кубійович згуртували українських науковців на еміграції для створення цієї енциклопедії. Праця складається із загальної частини (ЕУ-1) і словникової частини (ЕУ-2). Така структура видання дає можливість переходу від цілісної інтегральної репрезентації знання про Україну й українців до предметно-об'єктних фактографічних ланок цього знання. До речі, схожу модель побудови енциклопедій застосовано і у всесвітньовідомій енциклопедії «Британіка» (її поділено на дві структурні частини — «Макропедію» і «Мікропедію»). Загалом ідейно загальна частина мала на меті дати об'єктивну інформацію про Україну та український народ, зокрема, висвітлити з наукових позицій питання, що замовчувалися або фальсифікувалися в СРСР.

⁷ Белей Л. Книга, що в ній є все. Історія першої української енциклопедії // Тиждень. — 2015. — 3 січня. — <<http://tyzhden.ua/History/126020>>.

⁸ Енциклопедія українознавства: У 3-х т. / Гол. ред. В. Кубійович. — Мюнхен; Нью-Йорк, 1949—1952; Енциклопедія українознавства. Словникова частина: В 11-ти т. / Гол. ред. В. Кубійович, А. Жуковський. — Париж; Нью-Йорк, 1954—1995. Всі томи енциклопедії для українського читача надруковано також окремим київським (ЕУ-1) і львівським (ЕУ-2) перевиданнями.

Словникову частину, що складається з 10-ти томів, тематично можна поділити на 5 груп: 1) про Україну (географія, біологія, археологія, історія, література, освіта, мистецтво, мова, музика, право, театр, економіка); 2) статті-огляди наукових дисциплін в Україні (антропологія, археологія, біологія, ботаніка, географія, геологія, економічні дослідження, етнографія, історіографія, літературознавство, медицина, мистецтвознавство, мовознавство, правничі студії, теологія, хімія); 3) статті про регіони України (описи їх природи, історії, економіки та культури; додано спеціальні карти); 4) статті про відносини України з іншими державами і зв'язки українців з іншими народами, діяльність іноземців в Україні та українців у інших державах; 5) статті про персоналії, місцевості, історичні події, політичні партії, археологічні періоди, наукові установи, громадські товариства й організації. 11-й том праці — додатковий. Він уміщує, по-перше, ті гасла, до яких свого часу редакція не могла знайти фахових авторів. По-друге, враховує зміни, які відбулися в Україні (набуття Незалежності й усе те, що з цим пов'язано). По-третє, охоплює виправлення і доповнення до попередніх томів.

«Енциклопедію українознавства» було також розширено, доповнено й осучаснено в Торонтському відділі Канадського інституту українських студій; вона стала під оригінальною назвою «Encyclopedia of Ukraine» найповнішим виданням про Україну англійською мовою⁹. Матеріали збирали та редагували за дирекції професора Ю. Луцького (1977—1982, т. 1) і Д. Струка (1982—1993). Від 2001 р. роботу над «Encyclopedia of Ukraine» продовжено у форматі веб-енциклопедії¹⁰. Електронна енциклопедія містить той самий реєстр гасел, що й англomовний п'ятитомник (багато з них оновлено й доповнено), а також велику кількість інших гасел, яких у друкованому виданні немає. Поряд із текстовим контентом у ній багато ілюстрацій, карт і аудіокліпів (зокрема, уривки мелодій і пісень народної музики).

Ще одна визначна енциклопедична восьмитомна праця, яка з'явилася за межами України (в Аргентині), належить авторству однієї людини — Євгену Онацькому і називається «Українська мала енциклопедія»¹¹. Малою вона іменується з тієї причини, що автор не мав на меті охопити всі галузі людських знань. Його бажанням було висвітлення тих явищ, речей, понять і персоналії, які дають найбільше розуміння про українську духовність — етику, релігію, суспільну психологію, філософію, символіку, народну творчість тощо. З технічних при-

⁹Encyclopedia of Ukraine: Vol. 1—5 / Edited by V. Kubijovyč. — Toronto; Buffalo; London, 1984—1993; Сенькусь Р. Англomовна енциклопедія України та її спадкоємець <www.encyclopediaofukraine.com> // Енциклопедичний вісник України. — 2009. — Число 1.

¹⁰Internet Encyclopedia of Ukraine / Canadian Institute of Ukrainian Studies. — 2001—2015. — <<http://www.encyclopediaofukraine.com>>.

¹¹Українська мала енциклопедія: У 8-ми т. / Укл. Є. Онацький. — Буенос-Айрес, 1957—1967. — <<http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/use.php>>. Див. також: Мушинка М. Євген Онацький — призабутий український енциклопедист // Українська енциклопедистика: Матеріали Третьої міжнародної наукової конференції, Київ, 22—23 жовтня 2013 року. — К., 2014. — <<http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/Dopov2013.pdf>>.

чин в енциклопедії немає жодної ілюстрації, зате майже в кожній розлогій статті є цитати з точним наведенням джерел. Біографічних гасел відносно небагато, причому фактично всі вони стосуються персоналій, які вже відійшли в інший світ. З живих подано інформацію про осіб, які не є українцями, але причетні до української справи. Загалом в енциклопедії переважають гасла з виразним національним та християнським колоритом, зокрема з історії та культури.

Найвідомішою загальною українською енциклопедією в радянські часи була *«Українська радянська енциклопедія»*¹² в двох виданнях. Ця праця була своєрідним компромісом між владою, що хотіла зробити енциклопедію знаряддям пропаганди, і більшістю авторів та працівників, які намагалися якнайповніше висвітлити досягнення українського народу в культурі, науці, економіці. У ній вдалося опублікувати відомості про окремих діячів культури, репресованих комуністичним режимом і замовчуваних у попередніх радянських виданнях. За прикладом *«Української радянської енциклопедії»* було видано аналогічні національні енциклопедії і в інших республіках СРСР. Укладачі документального та науково-популярного видання *«Імя Петруся Броўкі Беларуская энцыклапедыя»*¹³ згадують, що саме вихід 17-томної УРЕ став прикладом для Білорусі та її тодішнього керівника Петра Машерова.

Це масштабна академічна праця про українців, різні наукові, мистецькі, суспільні сфери України та колишнього СРСР. Велику частину енциклопедії присвячено різним сферам радянського життя — від марксистсько-ленінського вчення, зокрема аналізу навіть окремих праць класиків марксизму-ленінізму, до здобутків соціалістичного суспільства із вміщенням розлогіх біографій генеральних та перших секретарів компартій різних країн, іноді маловідомих у світі, а в Україні й тим паче. Українознавчі матеріали енциклопедії — також радянськоцентричні: орієнтують читача на братерську єдність українського народу з російським та іншими, нівелюють українське національне підґрунтя, передусім у статтях, пов'язаних з історією народу, мови тощо¹⁴. Прикметно й те, що *«Українську радянську енциклопедію»* (зокрема друге видання) надруковано двома мовами — українською і російською. Поява російськомовного варіанту енциклопедії загалом пояснюється більшою цензурою, яка позначилася й на тому, що багато матеріалів, які є в першому виданні, відсутні в другому¹⁵. В умовах обмеженої лібералізації політичного курсу, коли першим секретарем ЦК КПУ був П. Шелест, *«Українська радянська енциклопедія»* змогла стати більш об'єктивним джерелом інформації про історію України, ніж видані у піс-

¹²Українська Радянська Енциклопедія: У 17-ти т. / За ред. М.П. Бажана. — К., 1959—1965; Українська Радянська Енциклопедія: У 12-ти т. / За ред. М. П. Бажана. — 2-ге вид. — К., 1974—1985.

¹³Імя Петруся Броўкі. Беларуская Энцыклапедыя / Гал. рэд. Г.П. Пашкоў. — Мінск, 2005.

¹⁴Див. про це: Кубійович В., Маркус В. Дві українські енциклопедії. — Нью-Йорк, 1961; Кубійович В. Довідники Українознавства й Англomовна Енциклопедія Українознавства // Альманах УНС. — 1972.

¹⁵Ісаєвич Я.Д., Железняк М.Г. Енциклопедія // Енциклопедія сучасної України. — Т. 9. — К., 2009.

лявоєнні роки підручники та узагальнювальні історичні монографії. У ній вдалося подати відомості про окремих діячів культури, репресованих комуністичним режимом і замовчуваних у попередніх радянських виданнях.

Загалом це довідкове видання передусім увібрало та віддзеркалило корисний досвід попередників, стало важливим кроком у розвитку української енциклопедистики з погляду методики укладання таких видань. «Українська радянська енциклопедія» принципово відрізняється від «Большой советской энциклопедии» насамперед змістом, великим обсягом важливих республіканських (українознавчих) відомостей і значною кількістю оновлених відповідно до тогочасних реалій загальних, звичних та усталених для енциклопедичної практики статей, а ще — особливою систематизованістю матеріалів. Розуміння енциклопедії як логічно впорядкованого зводу знань, а звідси — чітка вимога єдності, взаємопов'язування статей видання були для головного редактора М. Бажана чи не найважливішими орієнтирами в роботі над цією енциклопедією¹⁶. Окремий том енциклопедії присвячено винятково Українській РСР (він має російську й англійську версії). Видано Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії Академії наук УРСР, яку було створено спеціально для підготовки цього видання (голова — М. Бажан).

Ще однією ідеологічно заангажованою відомою енциклопедичною працею того часу є «Український радянський енциклопедичний словник»¹⁷, в якому в науково-популярній формі подано відомості з усіх галузей людських знань, а також про радянську Україну. У той самий період розпочався друк «Дитячої енциклопедії»¹⁸. Це був фактично український переклад російського видання з аналогічною назвою, підготовлений фахівцями Академії педагогічних наук СРСР. Енциклопедію скомпоновано за тематичним принципом — кожен окремих том присвячено певній галузі знань, зокрема: «Земля», «Земна кора і надра землі. Світ небесних тіл» «Числа і фігури. Речовина і енергія», «Рослини і тварини», «Техніка», «Людина», «З минулого людства», «Література й мистецтво», «Наша Батьківщина», «Зарубіжні країни». Безсумнівно, позитивним було те, що видали її українською мовою, однак суттєвим недоліком цієї багатотомної праці є створення її шляхом технічного перекладу. Іншими словами, у ній відсутня адаптація матеріалу з погляду потреб, зацікавлень та інших особливостей українських дітей.

На розвиток української енциклопедистики мала вплив і «Большая советская энциклопедия»¹⁹. Вона є однією з найбільших енциклопедій у світі (ви-

¹⁶Черниш Н.І. Українська енциклопедична справа: історія розвитку, теоретичні засади підготовки видань. — Л., 1998.

¹⁷Український радянський енциклопедичний словник: У 3-х т. / За ред. М. Бажана. — К., 1966—1968.

¹⁸Дитяча енциклопедія: для середнього і старшого віку: У 10-ти т. — К., 1961—1966.

¹⁹Большая советская энциклопедия: В 65-ти т. / Глав. ред. О.Ю. Шмидт. — М., 1926—1947; Большая советская энциклопедия: В 65-ти т. / Глав. ред. С.И. Вавилов, Б.А. Введенский. — 2-е изд. — М., 1950—1960; Большая советская энциклопедия: В 30 т. / Глав. ред. А.М. Прохоров. — 3-е изд. — М., 1969—1978.

тримала три видання загальною кількістю томів — 145). Велика радянська енциклопедія — це систематизоване зведення знань із соціально-економічних і природничих наук, техніки, військової справи. Помітне місце в енциклопедії належить статтям, присвяченим УРСР. Наприклад, у другому виданні надруковано понад півтори тисячі статей про народне господарство й культуру України, окремі її області, міста, про державних і політичних діячів, видатних науковців, митців. Велика радянська енциклопедія сьогодні представлена також у форматі електронної енциклопедії (опубліковано на компакт-дисках). Однак чітка ідеологічна спрямованість видання позбавляла його об'єктивності й неупередженості. Основні досягнення, що мав український народ, в цій енциклопедії приписувалися комуністичній партії СРСР, визвольні змагання й рухи трактувалися як буржуазно-націоналістичні, чимало видатних українських діячів представлено як російських. Енциклопедичні дослідження в Україні отримали значний імпульс для розвитку з відновленням Української державності. Фактично лише тепер ця галузь наукового пізнання почала оформлюватися у самостійний напрямок, який має особливе коло розроблюваних проблем та свою методика.

Однією з перших енциклопедій незалежної України розпочинається є видання *«Енциклопедія української діаспори»*²⁰. Аналізу цієї енциклопедії присвячено окрему статтю, вміщену в цьому збірнику.

Важливе видання періоду незалежності — *«Універсальний словник-енциклопедія»*²¹. Енциклопедичний словник підготовлено в рамках міжнародного проекту *Europedia*²². Він базується на шведському й польському виданнях із залученням українського матеріалу. Словник-енциклопедія, як зазначено в передмові, є довідником нового покоління, насамперед тому, що орієнтиром укладачів були прийняті у сучасній Європі принципи опрацювання й організації матеріалу. Ця праця дає уявлення про те, як бачать сьогоднішній світ європейці; які проблеми турбують їх, що вони вважають найважливішим для себе і своїх дітей. Історія України, її наука та культура становлять інтегральну частину європейської цивілізації, отож належним чином висвітлені на сторінках словника-енциклопедії. Та варто сказати, що перше видання цього енциклопедичного словника зазнало критики за суттєві лакуни саме українського матеріалу.

Мовною особливістю цієї праці є оригінальне фонетичне відтворення слів іншомовного походження, що часто не збігається з чинними нормами українського правопису (наприклад, Йотеборь замість Гетеборг, Райн замість Рейн, Айзенговер замість Ейзенхауер). Втім, нормативне відтворення таких слів можна знайти завдяки системі посилань.

²⁰Енциклопедія української діаспори: У 7-ми т. / Ред. В. Маркусь. — Т. 4. — К.; Нью-Йорк; Чикаго; Мельборн, 1995; Енциклопедія української діаспори: У 7-ми т. / Ред. В. Маркусь. — Т. 1. — Ч. 1–2. — Нью-Йорк; Чикаго, 2009–2012.

²¹Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. М. Попович. — К., 1999 (перевидано 3 рази — 2001, 2003, 2006 рр.).

²²Автор проекту *Europedia* — шведський енциклопедист, засновник і президент Академії вербовізуальної комунікації Швеції Свен Лідман.

Сучасний енциклопедичний процес в Україні відзначено масштабним академічним проектом «*Енциклопедія Сучасної України*»²³. Це перше багатотомне видання про Україну в усіх вимірах від початку ХХ століття до сьогодення. Енциклопедія подає цілісний образ новітньої України в подіях, інституціях, установах, родах діяльності, поняттях, персоналіях. Охоплює всі сфери життя в Україні, відображає сучасні погляди на історичні події та постаті. «Енциклопедія сучасної України» виникла у зв'язку з потребою забезпечити підґрунтя для національної самоідентифікації та самопізнання після здобуття Україною державної незалежності. Ця праця відтворює образ сучасної України в усій його повноті — для її громадян і для світу.

«Енциклопедія Сучасної України» — один з пріоритетних проектів Національної академії наук України, над яким працюють науковці багатьох інститутів академії у співдружності з ученими галузевих академій та вишів України. Це спільний проект Національної академії наук України та Наукового товариства ім. Шевченка. Він сприяє зближенню цих поважних наукових інституцій, встановленню тісної співпраці між науковцями України та українськими дослідниками діаспори. Ця праця — в певному значенні унікальний проект, оскільки на сьогодні немає енциклопедій, що охоплювали б за столітній період всі сфери життєдіяльності цілої країни. Матеріали 15-ти томів (поки що лише опублікованих) розміщено у вигляді веб-енциклопедії²⁴ в мережі Інтернет.

Ще одним національним багатотомним енциклопедичним проектом є «*Велика українська енциклопедія*». Робота над її створенням почалася 2013 року, коли 2 січня було оприлюднено Указ Президента України В. Януковича про створення української універсальної енциклопедії — «Великої української енциклопедії». У документі, зокрема, зазначено таке: «З метою збереження, систематизації і поширення наукових знань про розвиток людської цивілізації та внесок України у світову історію і культуру постановляю підтримати пропозицію Національної академії наук України щодо підготовки та видання протягом 2013—2020 років Великої української енциклопедії»²⁵. Цей багатотомник мали готувати у видавництві «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, яке було наступником видавництва «Головної редакції Української Радянської Енциклопедії», що опублікувала багато енциклопедичних видань, зокрема «Українську радянську енциклопедію». Проте в тому ж 2013 році видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана було ліквідовано. На його місці з'явилася державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво». Згідно з другим Указом Президента України П. Порошенка про створення «Великої української енциклопедії» від

²³Енциклопедія Сучасної України: В 30-ти т. / Редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, О.М. Романів, М.Г. Железняк, В.М. Баранецький та ін. — Т. 1—15. — К., 2001—2014.

²⁴Енциклопедія сучасної України: веб-сайт — 2014—2015. — <<http://esu.com.ua>>; Железняк М.Г., Кацалап Р.Г. Онлайн-версія Енциклопедії сучасної України: до початку реалізації проекту // Енциклопедичний вісник України. — 2015. — Число 6—7. — У друці.

²⁵Указ Президента України № 1/2013 «Про Велику українську енциклопедію».

2015 року²⁶ укладання цього видання доручено «Енциклопедичному видавництву». Планується електронна версія енциклопедії²⁷.

За задумом «Велика українська енциклопедія» покликана систематизувати й поширювати наукові знання про розвиток людської цивілізації, про роль України в цьому процесі; задовольнити наявний суспільний попит на компетентну і надійну інформацію з усіх галузей сучасних знань.

Ідея створення української універсальної енциклопедії, концептуальні засади якої фактично збігаються із задумом появи «Великої української енциклопедії», зародилася ще 15 років тому в Інституті енциклопедичних досліджень НАН України. Автором такої ідеї був академік НАН України, співголова редакційної колегії «Енциклопедії сучасної України» І.М. Дзюба, який на загальних зборах Національної академії наук України 6 квітня 2001 року виступив із доповіддю на тему «Національна енциклопедія України як пріоритетний академічний проект ХХІ ст.», в якому вперше офіційно було озвучено думку про можливість і доцільність створення сучасної української універсальної енциклопедії²⁸. Пізніше І.М. Дзюба очолив координаційну групу, яка розробила концепцію і словник цього видавничого проекту; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України розробив державну програму на його реалізацію, однак відповідно до Указу Президента України було прийнято рішення передати виконання цього проекту новоствореному видавництву.

Галузеві українські енциклопедії

Філософія, політологія, державознавство

«Мала енциклопедія етнодержавознавства»²⁹. Це енциклопедичне видання, у якому розглянуто етнонаціональну сферу під кутом зору нового, на думку його укладачів, напряму наукових досліджень — етнодержавознавства. Понятійно-термінологічний інструментарій, використаний у праці, відображає потребу осмислення державотворчого поступу українства в контексті історичного етнонаціонального розвитку як складника й невід’ємної частини світової та вітчизняної історії.

В енциклопедії висвітлено сутність і значення етнонаціонального феномена в суспільному житті, проблеми української ідеї та національного інтересу; етнополітичний потенціал українського державотворення, зокрема державницька ідея та державницький інтерес, проблеми української політичної нації та етнополітологічного організму; власне етнодержавознавчі аспекти проблем суверенітету, суверенізації особистості, політико-правово-

²⁶Указ Президента України № 7/2015 «Питання підготовки та видання Великої української енциклопедії».

²⁷Велика українська енциклопедія: онлайн-сервіс. — 2013—2015. — <<http://encyclopedia.hol.es>>.

²⁸Див. про Українську універсальну енциклопедію: <<http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/uche.php>>.

²⁹Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. ред. Ю.І. Римаренко. — К., 1996.

го забезпечення життєдіяльності української нації, корінних народів, етнічних меншин в українському соціумі. Загалом в енциклопедії подано 1440 термінів і визначень, авторами яких є майже 250 учених. Окремий розділ в енциклопедії присвячено персоналіям — відомим ученим та громадським діячам, діяльність яких безпосередньо стосується етнодержавницьких аспектів особи, етносу, суспільства, держави.

Серед відгуків на цю енциклопедію, зокрема, підкреслено, що актуальність цієї праці полягає в тому, що в ній переглянуто принципи розуміння етнонаціональних, етнодержавознавчих понять, передусім, йдеться про вихід із марксистської парадигми та долучення до позицій західної етнополітології³⁰. Укладено Інститутом держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

«Дипломатія сучасної України»³¹ — це перше енциклопедичне видання у галузі української дипломатії та зовнішньої політики України. Видання складається із загальних статей, які дають цілісне уявлення про зовнішньополітичну доктрину України, та статей-персоналій про українських дипломатів. Довідник підготовлено працівниками Координаційного бюро Енциклопедії сучасної України (Інститут енциклопедичних досліджень НАН України) за участю співробітників історико-архівного управління МЗС України.

«Філософський енциклопедичний словник»³². Є першим українським виданням такого типу. Завдання, яке поставили його укладачі, полягало в поданні систематичного викладу українською мовою філософських знань на сучасному рівні їх розвитку з позицій, що відбивають радикальні зрушення в сучасному світі та його пізнанні. Словник знайомить читача з найважливішими явищами, подіями і періодами історико-філософського процесу, з визначними мислителями минулого і творчістю сучасних філософів. Відбиваючи загальнолюдські цивілізаційні тенденції філософського поступу, енциклопедичний словник висвітлює здобутки української філософської культури в річищі світової філософської думки, зокрема європейської. З огляду на зазначений підхід до словника вперше систематично долучено великий масив української філософської думки, представники якої хоч здебільшого і не були «чистими» професіоналами, проте зробили значний внесок у формування самобутньої української філософської культури.

При цьому в книзі знайшли висвітлення явища і постаті української філософської думки, які в радянський період тенденційно замовчувалися. Особливістю цього видання є те, що в ньому вміщено короткі біографічні довідки та відомості про філософський доробок наших сучасників, що надає читачеві можливість познайомитися зі станом філософської науки в нашій країні, характером проблематики та теоретичним рівнем її дослідження. До-

³⁰Панченко М.І. Мала енциклопедія етнодержавознавства // Український історичний журнал. — 1999. — № 3. — С. 152—154.

³¹Дипломатія сучасної України: Енциклопедичний довідник / Редкол. І.М. Дзюба та ін. — К., 1997. Див. також: Железняк М. «Дипломатія Сучасної України» — перша спроба енциклопедичного довідника // Україна дипломатична. — 2013. — Вип. 14. — С. 1088—1097.

³²Філософський енциклопедичний словник: А—Я / Гол. ред. В.І. Шинкарук. — К., 2002.

бір прізвищ сучасних українських філософів ґрунтувався на важливості порушених ними філософських проблем та висунутих ідей, реальному внеску в розвиток філософії та освіти в Україні. Зазначені в статтях основні праці, незалежно від національної приналежності постаті та від мови оригіналу, подано українською мовою із зазначенням у дужках року їх першого видання.

В багатьох статтях поряд із загальноприйнятим, усталеним тлумаченням подано авторське бачення або розуміння філософського терміна, вчення, події тощо, за допомогою чого дотримано принцип плюралізму мислення. Тому між окремими статтями можливі розбіжності, наявність альтернативних чи суперечливих думок. Такі статті підготовлено як авторські з відповідними підписами. Статті усталеного змісту, статті про персоналії та деякі інші вміщено без підписів, хоча зроблено винятки для окремих матеріалів про історичні постаті, діяльність яких оцінюється цілком неоднозначно. В кінці праці додано покажчик авторів.

Як свідчать відгуки, зокрема й іноземних фахівців³³, поява цього словника є ознакою того, що філософія в Україні ввійшла в період незаангажованого освоєння власного минулого, котрий, як показує практика, завжди минає неоднозначно — у спробах подолання старих і нових догм. Загалом у підготовці цього видання був задіяний великий авторський колектив, основу якого склали науковці Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. Крім того, були залучені провідні науковці з інших академічних установ та викладачі вищих навчальних закладів України, відомі фахівці з Польщі і Франції.

«Українська дипломатична енциклопедія»³⁴ — довідково-аналітичне видання, у якому в доступній формі на відповідному науковому рівні та на основі новітніх методологій викладено ключові питання історії зовнішньої політики й дипломатії України, теорії та історії міжнародних відносин, дипломатичної й консульської служби, найважливіших проблем сучасності, міжнародного права, міжнародної інформації та міжнародних економічних відносин. Таке видання знайомить зацікавленого читача з міжнародними конгресами, конференціями й нарадами, змістом двосторонніх і багатосторонніх договорів, декларацій, заяв та інших дипломатичних актів; дає уявлення про міжнародні організації, воєнно-політичні й економічні угруповання, зовнішньополітичні доктрини, теорії й концепції, функції зовнішньополітичних відомств і їхніх установ за кордоном; розповідає про відомих дипломатів і державних та громадсько-політичних діячів Нового часу й сучасності та їхній внесок у формування політичної карти світу й вирішення кардинальних проблем міжнародного життя.

Близько третини статей (із загальної кількості 3,7 тисяч) стосуються сучасного стану й історії української дипломатії, зовнішньополітичної діяльності держав і державних утворень, які існували на території України в різні періоди її історії, місця українського питання та способів його розв'язання

³³Маленко С.А., Некита А.Г. Філософський енциклопедичний словник // ВЕЧЕ. Журнал русской философии и культуры. — 2003. — Вып. 15. — С. 169—170.

³⁴Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Гол. ред. Л.В. Губерський. — К., 2004; Українська дипломатична енциклопедія: У 5-ти т. / Гол. ред. Д.В. Табачник. — Харків, 2013.

в політиці провідних держав регіону. Енциклопедія містить біографічні довідки практично про всіх вітчизняних керманів і дипломатів, що залишили свій слід у буремних подіях двох національних революцій (1648—1676 і 1917—1920 років), глав держави та урядів, керівників зовнішньополітичного відомства та інших державних інституцій, відповідальних за сферу зовнішніх зносин, послів незалежної України.

Значну увагу у виданні приділено висвітленню глобальних і міждержавних процесів, кризових явищ і шляхів їх подолання. Енциклопедія містить політичні біографії лідерів країн «великої вісімки», держав-учасниць СНД і суміжних з Україною держав, її стратегічних партнерів, а також провідних діячів країн «третього світу», що розвивають і мають намір поглиблювати взаємовигідну співпрацю з нашою державою. Зазначено голів дипломатичних місій та послів іноземних держав, які скеровувались до України, починаючи з часів Київської Русі. Енциклопедію підготовлено професорсько-викладацьким колективом Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка із залученням провідних фахівців інших підрозділів Університету й інститутів НАН України.

«*Політологічний енциклопедичний словник*»³⁵ — видання, в якому системно розглянуто поняття з політології. Словник дає об'єктивну, науководостовірну інформацію у сфері політичного життя, розкриває суть і форми його людського виміру, зміст і напрями розвитку політичних процесів та інститутів. Авторам словника вдалося поєднати наукову та інформаційну новизну з доступністю викладу, розрахованого на широке коло читачів. Видання допомагає формувати політичну компетентність у різних верствах населення України з метою надання політичним процесам науково осмисленої спрямованості; трактувати основні політологічні поняття із врахуванням сучасного розвитку світової та вітчизняної політичної думки.

Праця є джерелом терміносистеми вітчизняної політологічної школи; уточнює і поновлює стереотипні політичні поняття і категорії із врахуванням суспільно-політичних реалій кінця ХХ — початку ХХІ ст. Поряд з цим словник синтезує соціокультурний, суспільно-політичний, історичний, морально-правовий, політико-економічний та інші підходи до розуміння суспільно-політичних явищ, не обмежуючись жодним із них. У цьому виданні поєднуються теоретичний і прикладний, універсальний і національний, ретроспективний і порівняльний, критичний і раціонально-конструктивний підходи. Словник складено в алфавітному порядку із застосуванням інверсії з метою уникнення повторень у назвах статей. До термінів, запозичених з іноземних мов, даються етимологічні пояснення.

Енциклопедичний словник до видання підготували провідні українські вчені-політологи та інші фахівці. Базовою науковою установою при цьому

³⁵ Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. — К., 1997; Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. — 2-ге вид. — К., 2004.

був Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Має два видання. У другому, зокрема, збільшено реєстр політологічних термінів адаптовано відповідно до нових реалій вже наявну термінологію.

«Політична енциклопедія»³⁶. Це однотомне енциклопедичне видання, яке покликане створити всебічне та ґрунтовне уявлення про стан сучасної політичної науки, її категоріальний апарат, про загальноприйняті та альтернативні теорії та підходи. Читачі мають змогу ознайомитися з ідеями найвидатніших представників політичної думки, зрозуміти місце і роль відомих гравців на політичній арені, глибше осягнути сучасні політичні тенденції. Авторами статей є фахівці з України, Росії, Польщі, Франції, Канади, США.

«Ми не мали сумніву і в тому, що в Україні це буде перша широкомасштабна спроба насамперед «кодифікувати» та проаналізувати ключові категорії політичної науки, що нині ними послуговується достатньо широке і різнобарвне за політичними уподобаннями, ерудицією та мірою активності коло користувачів. Враховуючи це, ми прагнули спрямувати зусилля авторів статей енциклопедії (а це близько 300 осіб) на максимально глибоке і всебічне тлумачення найпопулярніших у політичному та науковому дискурсі понять», — так зазначено у вступному тексті від редакційної колеґії.

Матеріали енциклопедії охоплюють методологію і теорію політичних досліджень; представляють політичних мислителів, ідеї, течії, державні та адміністративні інститути, в яких формалізовані владні відносини, політично навантажені соціальні практики в різних країнах та політичні актори, національні та регіональні політичні дослідження. Вибудовуючи енциклопедію саме у такий спосіб, автори прагнули залучити читачів до осмислення того, що лежить в основі політичної динаміки. Як відомо, різні мислителі, вчені, інтелектуали по своєму позначають ці причини (впливи економічних чинників, циркуляція еліт, діяльність харизматичного лідера тощо).

Значне місце відведено українській політичній думці, яка тривалий час була або під забороною, або маргіналізованою з огляду на певні (політико-ідеологічні) обставини. Тим часом вона являє собою цікавий, своєрідний і цінний предмет досліджень, який ще потребує пильної уваги не одного покоління дослідників і який потрібно належним чином вписати в контекст світової політичної думки. Видання підготовлено на базі Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України. Появі цієї праці передували інші енциклопедії з політології, зокрема «Політологічний енциклопедичний словник».

Енциклопедію схвально оцінено фахівцями. Так, в одній з опублікованих рецензій зазначено таке.

Представлені в енциклопедичному виданні статті, по-перше, охоплюють практично всі ключові поняття, категорії та проблеми політичної науки, викладені в достатньо розгорнутому вигляді; по-друге, містять коротке визначення (дефініції) термінів, які вживаються в текстах основних статей; по-

³⁶ Політична енциклопедія / Гол. ред. Ю. Левенець. — К., 2011.

третє, розкривають смислове значення понять суміжних із політологією наукових дисциплін та суспільно-політичних термінів, знання яких є необхідною умовою чіткого розуміння власне політичних категорій. Отже, у нас є всі підстави стверджувати, що зазначена енциклопедія — одне з перших у системі сучасних соціогуманітарних знань фундаментальне, цілісне, комплексне висвітлення теоретичних та прикладних проблем політичної науки. На нашу думку, вихід у світ цього видання слід розглядати як результат ґрунтовного дослідження актуальних проблем політичної науки, і водночас як початок нового етапу в поглибленні та розвитку вітчизняної політичної думки»³⁷.

Правознавство

«Юридична енциклопедія»³⁸. Перший в Україні багатотомний (шість томів) систематизований звід знань про державу і право. Видання охоплює всі галузі права, висвітлює внесок української та зарубіжної науки в розвиток юриспруденції, відображає світову та національну історію державотворення, діяльність правових інституцій, розкриває процеси державної і правової розбудови сучасної України.

Видання ґрунтується на сучасному рівні правових знань і досягненнях як вітчизняної, так і світової юриспруденції. В ньому подано поняття і категорії всіх галузей та інститутів права. Розкрито стрижневі положення Конституції України як основного політико-правового документа держави. Окреслено зміст законодавства в регулюванні суспільних відносин, забезпеченні прав та свобод людини й громадянина. Значна частина статей стосується органів законодавчої, виконавчої і судової влади, а також органів місцевого самоврядування й об'єднань громадян. Вміщено відомості про юридичні науково-дослідні установи та навчальні заклади в Україні. Широко представлено в енциклопедії історичну тематику. Це, зокрема, статті про суспільно-політичний і державний устрій України на всіх етапах її розвитку, державні та юридичні інституції минулого, пам'ятки українського права тощо.

В енциклопедії вміщено статті, що ілюструють державно-політичний і правовий устрій країн світу. Є також терміни, що стосуються окремих державних органів чи важливих законодавчих актів зарубіжних країн. Великий масив статей займає міжнародно-правова тематика: матеріали про міжнародні договори, конвенції, декларації та інші документи, учасником яких є Україна або які становлять для неї інтерес. Наведено відомості про міжнародні організації, спеціалізовані органи та установи Організації Об'єднаних Націй тощо. З енциклопедії можна дізнатися також про основні вітчизняні та зарубіжні державно-правові школи й вчення, визначних державних діячів, право-

³⁷Павко А.І. Політична енциклопедія // Український історичний журнал. — 2012. — № 3. — С. 217—220.

³⁸Юридична енциклопедія: У 6-ти т. / Відп. ред. Ю. Шемчушенко. — К., 1998—2004; Шемчушенко Ю. Фундаментальний звід знань про державу і право // Енциклопедичний вісник України. — 2009. — Число 1.

знавців, юристів-практиків. Загалом у шести томах вміщено майже десять тисяч статей. Значну їх частину введено в енциклопедичний обіг уперше. До багатьох статей подано бібліографію, ілюстрації, портрети, карти. Про значення цієї енциклопедії для науковців і суспільства загалом красномовно говориться в одній із рецензій³⁹: з одного боку, «Юридична енциклопедія» — це певний вступ до філософсько-правових знань, а з іншого — передумова видання спеціалізованої енциклопедії або енциклопедичного словника з філософії права.

Авторами енциклопедії є провідні правознавці та висококваліфіковані юристи-практики. Серед них — академіки і члени-кореспонденти Національної академії наук України, академіки і члени-кореспонденти Академії правових наук України. Енциклопедія розрахована не лише на професійних юристів — теоретиків і практиків, працівників державних та правоохоронних органів, а й на пересічних читачів. «Юридичну енциклопедію» підготував Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; в Інституті діяв Центр з науково-методичного і організаційного забезпечення видання «Юридична енциклопедія», очолюваний І. Кресіною. Опубліковано видавництвом «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана. На енциклопедію є позитивні рецензії⁴⁰. Колектив укладачів енциклопедії відзначено Державною премією України в галузі науки і техніки. На сьогодні матеріали праці представлено в мережі Інтернет у вигляді веб-енциклопедії⁴¹.

«Міграційні процеси в сучасному світі»⁴². Це однотомне енциклопедичне видання, у якому вперше в Україні та світовій практиці міграційні процеси розглянуто як із погляду міжнародного права народонаселення, так і в політологічній, соціологічній, етнологічній, конфліктологічній, управлінській та психологічній парадигмах. Книга узагальнює понятійно-термінологічний інструментарій та концептуальні підходи до міграційного буття як різновиду соціального руху населення. Видання містить міжнародно-правові стандарти, універсальні та робочі визначення елементів міграційних процесів, відображає специфіку термінології та практики, яка використовується в європейському регіоні та національному законодавстві ряду країн. Поняття, терміни та визначення, наведені у книзі, відображають водночас реалізацію організаційно-методичних та технологічних проблем міграційної сфери, соціально-психологічні аспекти діагностики міграційних потоків формування культури міграційного спілкування,

³⁹ Бігун В.С. Юридична енциклопедія як джерело філософсько-правових знань (системний підхід) // Проблеми філософії права. — 2005. — Т. 3. — № 1—2. — С. 426—430.

⁴⁰ Демченко С.Ф., Костицький В.В., Кротюк В.Л. Фундаментальне юридичне енциклопедичне дослідження // Держава і право. — 2004. — № 25; Дмитрієв А.І., Задорожній О.В., Кафарський В.І. Багатотомне юридичне енциклопедичне видання з юриспруденції // Часопис Київського університету права. — 2004. — № 3; Святоцький О. Юридична енциклопедія — визначна подія часу // Право України. — 2004. — № 3; В.С. Бігун. «Юридична енциклопедія» в 6 томах як джерело філософсько-правових знань (системний підхід) // Проблеми філософії права. — 2005. — Т. 3. — № 1—2.

⁴¹ Юридична енциклопедія: веб-сайт. — <<http://leksika.com.ua/legal>>.

⁴² Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: Енциклопедія / Гол. ред. Ю.І. Римаренко. — К., 1998.

взаємовідносин та взаємодії управління конкретними ситуаціями, участь мігрантів у суспільній практиці, у зміні виробничо-трудова ситуацій внаслідок масштабних міграцій. У полі зору авторського колективу — міграційні відносини, тобто відносини, що складаються між державою та мігрантами, мігрантами і тим правовим режимом, який регулюється (визначається) національним законодавством, і правові проблеми громадянства, в'їзду-виїзду, облаштування, навчання, працевлаштування, тобто права і свободи переселенців.

Структурно видання складається з восьми тематичних розділів. Перший із них присвячено міжнародним угодам, конвенціям, пактам, які безпосередньо стосуються міграції та визначають міжнародні стандарти в цій галузі. Другий розділ — власне міграційній термінології, включаючи передусім універсальні терміни, поняття, що випливають із практики міжнародного застосування. Третій розділ розглядає міграційні процеси у Європі — з викладом передусім європейських стандартів щодо мігрантів та досвіду окремих європейських країн у розв'язанні гострих міграційних проблем. У наступному розділі згруповано матеріали стосовно міграційної специфіки країн колишнього СРСР (країн СНД). П'ятий розділ подає термінологічний інструментарій етнічної сфери буття стосовно власне міграційного буття. Міграційне буття в контексті проблем народонаселення (демографії) розглянуто у сьомому розділі книги. Завершальний восьмий розділ праці присвячено міграційним процесам в Україні.

«*Енциклопедія цивільного права України*»⁴³. Однотомне видання є важливим джерелом знань про сутність і зміст цивільного права України, його призначення й механізми реалізації. Енциклопедію побудовано на новому українському праві та досягненнях української цивілістичної думки, вона відображає зміст цивільного права України. Ця праця покликана сприяти здійсненню прав осіб — учасників цивільних відносин, тобто громадян і юридичних осіб, держави. Енциклопедія утворює прогресивний напрям розвитку економіко-ринкових відносин, які існують невід'ємно від соціально орієнтованої економіки захисту прав людини.

У виданні подано терміни цивільного права, які за юридичним змістом відображають положення Цивільного кодексу України (від 16 січня 2003 р.), частково — зміст Господарського кодексу України (від 16 січня 2003 р.), деяких інших нормативних актів, прийнятих після набуття чинності Цивільного і Господарського кодексів України, розкриває їхній зміст, використовуючи класику цивільної теорії права, праці українських, російських і радянських учених. Терміни та їхнє визначення складено за алфавітним принципом. За потреби наведено також відсилання на статті, що так чи інакше співвідносні з реєстровим словом. Енциклопедію побудовано на глибокому аналізі чинного цивільного законодавства і матеріалів судової практики. У ній визначено низку термінів, що стосуються теорії держави і права, порівняльного правознавства, філософії права, адміністративного, кримінального та земельного права. Енциклопедія відображає процес динаміки зміни

⁴³Енциклопедія цивільного права України / Відп. ред. Я.М. Шевченко. — К., 2009.

законодавства України, його розвиток у контексті регулювання ринкових відносин, захисту прав людини, зміцнення правопорядку.

«Енциклопедія цивільного права України» є актуальним науково і практично вагомим виданням. Значна частина викладених положень має новітній характер, значно поглиблює концептуальні положення, що стосуються подальшого розвитку цивільного права. Авторським колективом здійснено суттєвий внесок у розв'язанні актуальних науково-методичних, дидактичних та юридично-технічних проблем сучасної теорії і практики цивільного права.

За визначенням одного з рецензентів цієї праці⁴⁴, автори відмежували висвітлення термінів суто цивільного права від питань, пов'язаних із правовим регулюванням господарських, підприємницьких, сімейних, міжнародно-приватних, земельних відносин, за винятком тих термінів, які мають загальний характер у системі правового регулювання цивільних відносин.

Наукові викладення теоретичних положень полягають у тому, що автори вперше розглядають національну цивільно-правову систему крізь призму співвідношення з багатющою спадщиною римського приватного права, сучасними правовими системами зарубіжних держав, вказують на доцільність певних запозичень і можливість позитивного їхнього використання в українській цивілістиці. Основний обсяг роботи було виконано співробітниками Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. У підготовці енциклопедії також взяли участь учені вищих навчальних закладів Києва, Харкова, Одеси та Львова.

Ще одним енциклопедичним виданням із права є однотомний «*Великий енциклопедичний юридичний словник*»⁴⁵. Це перше в Україні такого роду видання, спрямоване на підвищення правової культури і правосвідомості громадян та посадових осіб. Це компактна і водночас фундаментальна науково-довідкова праця, в якій системно подано сучасні знання про державу і право, правовий статус людини і громадянина. Словник є логічним продовженням виданої раніше 6-томної «Юридичної енциклопедії». Водночас він є самостійним виданням енциклопедичного характеру з притаманними йому призначенням та методикою подання інформації.

Словник містить понад 3000 статей, що стосуються чинного, «живого» права. У ньому подано й витлумачено найпоширеніші й найважливіші юридичні поняття і терміни. Розкрито, зокрема, основи конституційного ладу в Україні, права та свободи громадян, засадничі положення фактично всіх галузей національного законодавства (конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального, господарського, аграрного, екологічного, процесуального тощо), а також міжнародного та європейського права. Матеріали словника систематизовано за алфавітом назв статей. У випадках, коли термін має

⁴⁴Мацегорін О.І. Рецензія на «Енциклопедію цивільного права України» // Часопис Київського університету права. — 2009. — № 2. — С. 296—297.

⁴⁵Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка. — К., 2007; Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка. — 2-ге вид. — К., 2012.

іншомовне походження, після назви статті вказано його етимологію. Назви окремих статей подано інверсійно. Словник підготовлено колективом правознавців на базі Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Станом на сьогодні має два видання. Перше (2007 року) одержало високу оцінку серед юридичної громадськості і населення. Друге (2012 року) з'явилося у зв'язку з розвитком правової системи (що зумовлює необхідність оновлення довідкової юридичної літератури) і містить чимало нових термінів. Нормативно-правовий матеріал у словнику другого видання подано станом на 2012 рік.

Новішим (однотомним) енциклопедичним виданням із правових знань є «Сучасна правова енциклопедія»⁴⁶. На відміну від попередньої праці, орієнтованої передусім на фахівців з юриспруденції, ця енциклопедія розрахована на широке коло читачів. Видання створено у зв'язку з підвищенням рівня вимог до правової компетентності громадян. Саме брак правової культури, правових знань — одна з причин правопорушень, правового нігілізму, зловживань, недотримань нормального навчального та трудового процесів. Енциклопедія тлумачить правові дефініції з різних галузей права, які найчастіше трапляються в життєдіяльності, ЗМІ, у правовідносинах, у яких людина перебуває щодня. Пояснення кожного терміна подано з урахуванням сучасних досягнень юридичної науки, соціально-політичних та економічних змін у житті суспільства, зумовлених поступальним характером його розвитку, а також — основних положень законодавчих та інших нормативно-правових актів.

Статті розташовано в алфавітному порядку за типовою схемою, прийнятою для енциклопедичних видань. Автори прагнули досягти того, щоб структура і стиль подання юридичного матеріалу були якомога зрозуміліші для читача. Тлумачення є оптимальним за обсягом, а зміст багатьох загальновідомих термінів наведено в стислому, лаконічному вигляді. Визначення багатьох термінів узгоджено із українським законодавством. Певна частина термінів, мало відомих читачеві, або таких, що цікавлять громадян з огляду на захист їхніх прав та законних інтересів (конституційні права і свободи людини і громадянина, трудові відносини, страхування, пенсійне забезпечення тощо), розглянуто ґрунтовніше. Енциклопедія має два видання. Підготовлено Національною академією правових наук України, Інститутом законодавства Верховної Ради України.

«Мала енциклопедія міжнародного права»⁴⁷. У цьому енциклопедичному виданні розглянуто сучасний зміст та деякі аспекти еволюції понять, що комплексно характеризують явище «міжнародна безпека», згадано теоретичні концепції, якими оперують у вивченні безпекових аспектів міжнародних відносин. Розглянуто як традиційні виміри безпеки, так і нові виклики епохи глобалізації, роль міжнародних організацій в формуванні систем безпеки, проблеми розповсюдження зброї масового знищення та конвенційної зброї та інше. Вичерпно висвітлено чинну законодавчу базу зовнішньої безпеки

⁴⁶Сучасна правова енциклопедія: А—Я / За ред. О.В. Зайчука. — К., 2009; Сучасна правова енциклопедія: А—Я / За ред. О.В. Зайчук. — 2-ге вид. — К., 2013.

⁴⁷Мала енциклопедія міжнародного права / За ред. Ю.Л. Бошицького, О.В. Потехіна. — К., 2012.

України. Видання укладено за алфавітним принципом розміщення матеріалу. Енциклопедію підготовлено Київським університетом права НАН України.

«*Енциклопедія міжнародного права*»⁴⁸. Це перша спроба в Україні подати систематизований звід знань у сфері міжнародного права. Глосарій тритомної енциклопедії становить 1800 статей. Базовою установою для підготовки Енциклопедії є Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Її автори — провідні вітчизняні правознавці-міжнародники, а також висококваліфіковані співробітники МЗС України та інших державних органів. Нині видано лише перший том енциклопедії.

Історія, археологія

«*Радянська енциклопедія історії України*»⁴⁹. Це перше енциклопедичне видання у галузі історії України. Праця складається з чотирьох томів і має політичну заангажованість, зумовлену догмами і стереотипами комуністичної доби, у зв'язку з чим її значення як інформаційного довідника в сучасних умовах істотно зменшено.

Видання в душі офіційної пропаганди розповідає про багатовікову героїчну боротьбу українського народу за свою свободу і незалежність, за встановлення і зміцнення радянської влади, за побудову соціалізму і комуністичного суспільства. Історію Київської Русі в статтях подано як спільну колиску російського, українського і білоруського народів. Показано боротьбу українського народу проти феодално-кріпосницького гноблення, проти султанської Туреччини, шляхетської Польщі та інших іноземних загарбників, за возз'єднання України з Росією. Енциклопедія висвітлює соціально-економічну історію України XIV—XVIII ст., виникнення козацтва й Запорізької Січі, їхню роль в антифеодальній боротьбі українського народу. Значну увагу приділено народно-визвольній війні 1648—1654 років і возз'єднанню України з Росією. Докладно висвітлено історію робітничого руху, його організації, видання тощо.

Енциклопедія складається із близько 9 тисяч статей, понад половину всіх статей присвячено радянській добі. Значна кількість матеріалу — це біографічні довідки про видатних людей як далекого минулого, так і радянського часу, насамперед діячів комуністичної партії та радянської держави. Видано Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії Академії наук УРСР.

«*Історія міст і сіл Української РСР*»⁵⁰ — фундаментальне історико-краєзнавче видання у двадцяти шести томах. Висвітлює історію населених пунктів від найдавніших часів до початку 1970-х років на території України в її тодішніх адміністративно-територіальних межах.

Ініціаторами створення стали широкі кола громадськості — краєзнавці, журналісти, педагоги, історики, архівісти, підтримані науковими інституціями. За-

⁴⁸ Енциклопедія міжнародного права: У 3-х т. — Т. 1. / Гол. ред.: Ю.С. Шемшученко і В.Н. Денисов. — К., 2014.

⁴⁹ Радянська енциклопедія історії України: У 4-х т. / Відп. ред. А.Д. Скаба. — К., 1969—1972.

⁵⁰ Історія міст і сіл Української РСР: У 26-ти т. / Гол. ред. П.Т. Тронько. — К., 1968—1973.

гальне керівництво здійснювала головна редколегія: П. Тронько (голова), М. Бажан (заступник голови у 1967), І. Білодід, П. Гудзенко, І. Компанієць (заступник голови у 1972—1974), Ю. Кондуфор, С. Королівський, О. Кошик, С. Пількевич, К. Цілуйко та ін. Загалом до створення цієї енциклопедії на громадських засадах було залучено понад 100 тисяч осіб, задіяно низку міністерств, відомств, наукових установ, творчих спілок, вищих навчальних закладів, архівів, бібліотек, музеїв. Основним джерелом для написання праці стали фонди 626-ти державних та кількох тисяч відомчих архівів України, де переглянуто 1,5 мільйони документів, понад 60 тисяч томів друкованих видань, складено спеціальні каталоги на документи, що містили інформацію з історії населених пунктів (понад 1,6 мільйона карток). Також використано фонди центральних державних архівів СРСР, союзних республік, зарубіжних країн, багатьох великих наукових бібліотек. У цьому виданні опубліковано 25 нарисів про області, 352 — про міста, 964 — про селища, вміщено 8319 довідок про центри селищних і сільських рад, 9916 чорнобілих та кольорових ілюстрацій, зокрема унікальні фотодокументи, численні схеми й карти, наведено близько 120 тис. імен учасників історичних подій.

У 1978—1983 працю було перевидано російською мовою (про 18 областей). Том про Київ у зв'язку з відзначенням його 1500-ліття перевидано двічі.

Незважаючи на виразну ідеологічну заангажованість, замовчування або перекручування багатьох історичних фактів і подій, що не потрапляли в концепцію видання, ця багатотомна енциклопедична праця досі зберігає наукову цінність як важливе джерело з історичного краєзнавства. Видання опубліковано Головною редакцією Української радянської енциклопедії Академії наук УРСР. У 1976 році його було відзначено державною премією СРСР.

З метою підтримки й розвитку краєзнавства Розпорядженням Президента України Л. Кучми⁵¹ було оголошено про підготовку за участю Національної академії наук України (на основі сучасних історичних, економічних та інших наукових досліджень) багатотомного енциклопедичного видання «Історія міст і сіл України» у новій редакції. Та з певних причин цей проект досі не реалізовано.

«Звід пам'яток історії та культури України»⁵². Це енциклопедичне видання (заплановане у 28 томах), присвячене основним пам'яткам археології, історії, архітектури і містобудування, монументального мистецтва в Україні. Основним критерієм відбору пам'яток до цього видання є їхнє значення для розкриття вирішальних етапів історичного, соціально-економічного та культурного розвитку України, процесу її становлення як незалежної держави. У підготовці цієї енциклопедичної праці приділяється увага всім історичним періодам, значимим явищам та персоналіям крізь призму пам'яток історії та культури. Це стосується також і тих сторінок української історії, які з ідеологічних міркувань не знайшли докладного й об'єктивного висвітлення за радянської доби.

⁵¹Розпорядження Президента України N 327/2000-рп від 19.10.2000 р. Про забезпечення комплексного розвитку малих міст України.

⁵²Звід пам'яток історії та культури України: Енциклопедичне видання: У 28-ми кн. / Гол. ред. В. Смолій. — Кн. 1: Київ — Ч. 1—3. — К.: Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 1999—2011; Кн. 2.: Чернігівська область. — Ч. 1. — К., 2015.

Так, на сторінках «Зводу» висвітлюються пам'ятки, пов'язані з функціонуванням Української Центральної Ради, Української Держави, Директорії, пам'ятки, пов'язані з історією козацтва, Другою світовою війною тощо. До енциклопедичного видання потрапляють імена невинно репресованих діячів, серед яких чимало визначних представників інтелігенції. Кожен том згідно з концепцією видання має складатися з ґрунтового вступу про історико-культурну спадщину області (міста), статей про окремі пам'ятки; має бути багато ілюстрований — численними картографічними матеріалами, планами, схемами. Деякі з томів можуть складатися з кількох книг, а книги — з частин. На сьогодні опубліковано першу книгу про Київ (у трьох частинах) та першу частину другої книги про Чернігівську область. Науково-методичну допомогу надають Інститути історії України; археології; мистецтвознавства, фольклористики та етнографії НАН України; архітектурні установи. Координує зусилля авторських колективів Центр підготовки «Зводу» пам'яток історії та культури України Інститут історії України НАН України.

«Енциклопедія історії України»⁵³ — найбільш фундаментальна сучасна багатотомна праця з української історії довідникового типу. Після набуття Україною незалежності постала необхідність переосмислення концепції вітчизняної історії, подолання стереотипів радянського часу, опрацювання нової періодизації історичного процесу, виявлення належного місця української історії в історії людства. Та, незважаючи на те, що ідея створити багатотомну історію українського народу виникла ще на початку 90-х років, уже перші напрацювання в галузі теоретико-методологічної основи такого видання переконали, що вітчизняна історична наука не готова до реалізації подібної ідеї. Тож появі «Енциклопедії історії України» передували праці меншого масштабу, які були спрямовані на підбиття підсумків у здобутках національної історіографії, що б посприяли переосмисленню концепції української історії. І лише 1997 року Президія НАН України постановила про необхідність створення багатотомної «Енциклопедії історії України» як пріоритетного наукового проекту в галузі гуманітарних і соціальних наук. В енциклопедії, крім фахового висвітлення історичних подій в житті українського народу від найдавніших часів до сьогодення, представлено відомості про видатних громадських діячів, учених, діячів культури та мистецтва, освіти, основні історичні події України, схарактеризовано життя українців в інших державах, надано відомості про окремих видатних людей планети, тим чи іншим чином пов'язаних з Україною (при цьому цей зв'язок висвітлено у статтях) та про вчених, які істотно вплинули на розвиток історичної науки. Це праця великого колективу науковців України, в якій підбито підсумок здобуткам національної історіографії.

⁵³Енциклопедія історії України: У 10-ти т. / Гол. ред. В.А. Смолій. — К., 2003—2013. Див. також: Смолій В.А., Боряк Г.В. «Енциклопедія історії України» та сучасна українська енциклопедистика // Український історичний журнал. — 2014. — № 4; Смолій В.А., Боряк Г.В. Сучасна історична енциклопедистика: здобутки і перспективи розвитку // Вісник НАН України. — 2015. — № 3; Кульчицький С. Вітчизняна історія в енциклопедичному форматі // Енциклопедичний вісник України. — 2009. — Число 1.

Редакційна колегія керувалася певними критеріями у відборі персоналій. Так, добираючи вчених-істориків, редактори орієнтувалися на формальні критерії (наприклад, наявність докторського ступеня) та на факт лідерства в певній галузі історичної науки. Статті про вчених інших галузей знань, а також про діячів культури та мистецтва включалися до енциклопедії тільки тоді, коли творчі здобутки цих фахівців сягали рівня національного надбання. Зрозуміло, що такі критерії певною мірою є розмитими. Тому чимало читачів не знайдуть в ній статей про осіб, які, на їхню думку, повинні там бути, або, навпаки, віднайдуть розповіді про осіб, яких, за їхніми власними критеріями, там бути не повинно.

«Енциклопедія історії України» — це алфавітний тип енциклопедій. При її укладанні використано систему наскрізних посилань: заголовок окремої статті (чи посилання на нього) вводиться курсивом у текст іншої статті як його частина. Система наскрізних посилань передбачає узгодження між собою змісту статей, які розглядають той самий предмет, відомості, наведені в одних статтях, «перетікають» до інших статей — переважно, підходи, запропоновані в концептуальних тематичних статтях — застосовуються у статтях, присвячених окремим моментам цих явищ або персоналіям, які були в них задіяні.

Ілюстративний матеріал до енциклопедії заслуговує окремої уваги. Ретельно підібраний, він нерідко додає нові відомості для уважного читача. Ілюстрації чорно-білі, але це властивість усіх енциклопедій з історії: більшість ілюстрацій складають старі чорно-білі світлини та давні гравюри. Варто згадати й про розгалужений довідково-бібліографічний блок, що подається до більшості словникових гасел і дозволяє читачеві здійснювати самостійну бібліографічну евристику за багатьма напрямками (персоналії, події, факти, окремі періоди чи цілі епохи української історії, теорії та концепції тощо). Бібліографічні й історіографічні характеристики не обмежено лише вітчизняною літературою — автори намагалися подавати широкий європейський або світовий контекст проблеми, події, явища, персоналії (залежно від рівня й характеру предмета статті), окреслювати, коли це визнавалося за можливе та доцільне, місце конкретної події, явища, особи у світовому історичному процесі або міжнародному науковому, політичному, культурному просторі.

Енциклопедію видає Інститут історії України НАН України. До роботи над виданням долучено Інститут археології НАН України та Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, а також багато вчених із різних міст України, запрошених до роботи над енциклопедією; є також автори з Польщі, Росії, Литви, Канади. Загальна кількість авторів суттєво перевищує одну тисячу. Прикметно, що енциклопедія має онлайн-версію в мережі Інтернет⁵⁴.

«Енциклопедія трипільської цивілізації»⁵⁵. Це перше енциклопедичне видання в Україні, яке присвячено дослідженню трипільської культури. Є

⁵⁴Енциклопедія історії України: веб-сайт — 2008—2015. — <<http://www.history.org.ua/?encyclor>>.

⁵⁵Енциклопедія трипільської цивілізації: У 2-х т. / Гол. ред. Л.М. Новохатько. — К., 2004.

першою спробою створення зводу та систематизації усієї інформації, якою нині володіють науковці, а також старожитностей, зібраних в музеях, наукових фондах та приватних колекціях. Видання знайомить читача з однією із найбільш яскравих та знакових сторінок праісторії України. Загальна структура видання складається з двох томів — вступного та енциклопедичного. У першому томі вміщено інформацію, яка дає можливість ознайомитися з цілісною картиною трипільської культури в усіх її виявах. Це збірка нарисів з історії дослідження трипільської культури, хронології, економіки, повсякденного життя населення трипільської культури, знакових систем, духовного життя, антропології, розвитку військової справи у Трипіллі.

Другий том — це енциклопедичний словник, у якому за алфавітним принципом розміщено 870 енциклопедичних статей, присвячених біографіям дослідників трипільської культури, пам'яткам трипільської культури, окремим культурним типам, знахідкам, пов'язаним з трипільською культурою культурно-історичним спільнотам, окремим поняттям і термінам, науковим організаціям і експедиціям, музеям, конференціям, виставкам, колекціям, збіркам тощо. Статті зазвичай містять бібліографії. Енциклопедія вирізняється значним ілюстративним матеріалом — понад 3000 ілюстрацій (більшість — кольорові). Старожитності трипільської культури, які опубліковані в енциклопедії, зберігаються в Національному музеї історії України, Львівському державному історичному музеї, Одеському археологічному музеї НАН України, у фондах Інституту археології НАН України, Київського обласного археологічного музею і колекції «ПЛАТАР». Праця висвітлює всі сторони давньої історії трипільської культури, історію її дослідження. У зв'язку з величезним обсягом матеріалів, нагромаджених впродовж понад столітніх досліджень, територіально автори обмежили висвітлення Трипіллі лише сучасними кордонами України. Хоча і ці межі виявилися доволі широкими, адже пам'ятки трипільської культури нині відомі на території 15 областей, ще в 5 — є окремі знахідки. «Енциклопедія трипільської культури» — видання, яке розраховано на широке коло читачів, як фахівців, так і всіх, хто цікавиться археологією та давньою історією України. В укладанні двох томів цієї праці взяли участь понад 60 авторів з України, Молдови, Польщі, Росії, Румунії, США.

«*Энциклопедия крымских древностей*»⁵⁶ Це перша довідкова праця про археологію Криму. Охоплює матеріали первісної, скіфо-античної і середньовічної археології. Це довідник з археологічних культур, пам'яток, про археологів, археологічні заклади і видання. Окремі статті присвячено тлумаченню археологічної термінології. Словник описує територію півострова в межах АРК і хронологічних рамках від найдавнішого часу до кінця середньовіччя (рубіж XV і XVI ст.). Структурно видання побудовано як словник. Однак, вузькі територіальні межі уможливили подати, разом з короткими, розлогі статті з найцікавіших питань, а також навести описи великої кількості окремих пам'яток, які є в

⁵⁶Энциклопедия крымских древностей: Археологический словарь Крыма / Сост. Г.М. Буров. — К., 2006.

Криму. До того ж, порівняно з іншими довідковими виданнями, що присвячені археології Криму, енциклопедія кримських старожитностей — найбільша за обсягом. Ці обставини, та наступна (тематичний поділ — див. далі) надають енциклопедичний характер праці, що й відображено у її назві.

Статті довідника поділено на чотири основні групи. Перша з них — археологічна термінологія, зокрема слова, запозичені з інших галузей, з якими пов'язана наука про старожитності. Ця група — найчисельніша, хоча статті за обсягом невеликі. Сюди ж належать матеріали, що інформують про методики розвідок і розкопок. Ця частина книги має загальний характер і лише частково пов'язана з Кримом. Другу групу статей присвячено археологічним епохам, культурам і пам'яткам півострову, а також спорудам і речам різних категорій в їхньому розвитку. Таких статей небагато порівняно з першою групою, однак за обсягом вони значно ширші. Матеріали другої групи вказують на яскравий місцевий колорит, хоча й екстраполюють широке коло аналогій на близькі й віддалені території. Третя група — археологи, заклади і видання, пов'язані з археологією. Статті цієї групи орієнтовані, звісно, на Крим, утім, природно, що матеріали за змістом виходять за межі кримської археології. Невелика четверта група (міфологія, відомості про видатних історичних осіб) за своїми ознаками нагадує попередню. У цій енциклопедії відсутня бібліографія до статей. Однак у кінці книги подано перелік фахової літератури, що слугувала базою для укладання праці (монографії, збірники наукових праць, науково-популярні книги). Застосовано систему посилань (виділені в тексті курсивом слова вказують на наявність статей з такою назвою).

«Археологічне музейництво»⁵⁷. Енциклопедичний довідник створено у зв'язку актуальними проблемами вивчення, збереження й використання археологічної спадщини, що є унікальним свідком виникнення, становлення та розвитку світової культури. Саме такі об'єкти, маючи непересічне науково-пізнавальне значення, становлять також неабиякий інтерес для суспільства. Працю підготовлено з урахуванням значного зарубіжного, перш за все, європейського досвіду з музеєфікації пам'яток первісності. Довідник складається з передмови, трьох тематичних розділів та двох додатків. У кожному розділі статті подано за алфавітом.

У першому розділі «Теорія, історія та практика пам'яткоохоронної та музейної діяльності в контексті збереження пам'яток первісної археології» вміщено статті-нарис про домусейні форми нагромадження історико-культурних цінностей, створення збірок старожитностей та становлення системи охорони нерухомих пам'яток археології в Україні історію формування збірок старожитностей та нерухомих пам'яток археології у зарубіжних країнах Європи, музеєзнавчі та пам'яткознавчі терміни тощо. Розглянуто також методику створення експозицій. Подано біографічні етапи, присвячені діяльності музеєзнавців, пам'яткознавців, які зробили вагомий внесок у підготовку археологічних експозицій. Другий розділ «Музеєфіковані пам'ятки, археодрами з історії первіс-

⁵⁷Археологічне музейництво: Енциклопедичний довідник / Укл. Д.В. Кепін. — К., 2010.

ності» подає статті, що стосуються музеєфікації, зокрема консервації пам'яток первісної культури. У третьому розділі «Персоналії» вміщено статті про вчених, які зробили вагомий внесок у музеєфікацію пам'яток первісної культури та організацію відповідних експозицій. Бібліографія під загальною назвою «Експозиційне відображення історії культури первісного суспільства засобами музейної експозиції» складається з двох частин: «Музеєзнавство. Історія музейної та пам'яткоохоронної справи. Архітектура музейних приміщень. Музейне обладнання» і «Охорона археологічної та палеоприродної спадщини».

Енциклопедичний довідник «*Рух опору в Україні: 1960—1990*»⁵⁸ присвячено подіям, які почали розгортатися в Україні на початку 1960-х рр. і завершилися здобуттям незалежності 1991 р. За своїм спрямуванням це видання є універсальним довідником з тих галузей, що безпосередньо стосуються проблематики національних і людських прав в Україні. Це — своєрідне зведення найважливіших моментів, подій і явищ в Україні під час дисидентського руху в СРСР. Це данина пам'яті репресованим особистостям, які в той період і в тому русі відіграли відповідну роль.

Довідник містить не лише біографічні дані окремих діячів та інформацію про їхні твори, неформальну пресу і правозахисні різномовні видання, а й докладну бібліографію творчості учасників руху опору, політв'язнів і репресованих, спогадів і статей, відгуків іноземної преси. Тут подано інформацію про діяльність підпільних груп в Україні, а також організацій і комітетів на захист українських політв'язнів у Західних країнах. Окрему увагу приділено репресіям радянської влади. Низка статей стосується діяльності української діаспори, а також тих різнонаціональних діячів, які виступали на захист представників українського правозахисного руху, співпрацювали з ними й передавали український самвидав на Захід.

В енциклопедичному довіднику охоплено період 1960—1990-х років, тобто починаючи від появи в Україні руху шістдесятництва, який пізніше перейшов у самвидав. У передмові до видання зазначено, що, можливо, правильніше було б почати цей період 1953 роком, від смерті Сталіна і початку процесу десталінізації в СРСР і в Україні. Цей період збігається з появою першого самвидавного документа в Україні — Відкритого листа українських політв'язнів мордовських концтаборів до Комісії Прав Людини ООН — 30 листопада 1955 року. Та в повоєнний час основними українськими політв'язнями були учасники українського національно-визвольного руху під час Другої світової війни, члени ОУН та учасники бойових дій УПА. Це, на думку видавництва, був зовсім інший період в історії сучасної України, і мова мала б іти про зовсім іншу категорію учасників цих подій, яких у жодному разі не можна назвати ані правозахисниками, ані дисидентами. Усі тематичні матеріали і статті подано за алфавітом. Їх було опрацьовано за загальноприйнятою енциклопе-

⁵⁸Рух опору в Україні: 1960—1990: Енциклопедичний довідник / Гол. ред. О. Зінкевич. — К., 2010; Рух опору в Україні: 1960—1990: Енциклопедичний довідник / Гол. ред. О. Зінкевич. — 2-ге вид. — К., 2012.

дичною схемою. У додатках до цього видання подано текст Загальної декларації прав людини ООН, а також повний текст тих статей Кримінального Кодексу УРСР, за якими було засуджено українських та інших учасників руху опору. Додано також розшифровку термінів, вживаних у радянському Карному Кодексі, й окремо — реєстр основних абревіатур і скорочень.

Видання є спільною працею колективу авторів на чолі з Осипом Зінкевичем, які були причетні до правозахисного руху в Україні та займалися його вивченням. Джерельною основою в написанні статей були: матеріали, зібрані в Музеї-архіві українського самвидаву при видавництві «Смолоскип» у Києві, у бібліотеці видань українською й іншими мовами про рух шістдесятництва, матеріали учасників правозахисного (дисидентського) руху, колишніх політв'язнів, неформальну пресу. До консультативної комісії ввійшли українські діаспорні історики, політологи та літературознавці (Я. Білінський, Б. Боцюрків, А. Жуковський, Г. Костюк, Ю. Луцький, Ю. Шевельов), серед авторів статей були колишні радянські політв'язні, що опинилися на Заході (Н. Світлична, Н. Строката, Л. Плющ, К. Любарський).

«Українське козацтво»⁵⁹. Видання вперше комплексно представляє читачеві один із найяскравіших феноменів вітчизняної історії — українське козацтво. В енциклопедії відображено обставини виникнення козацтва та його роль в історії, військове мистецтво, громадський устрій, судочинство, господарську діяльність, побут, звичаї та духовність, міжнародні контакти. Подано інформацію про найвидатніші постаті козацької історії. Показано розвиток традицій українського козацтва у XIX—XX ст. та в наші дні. Представлені в енциклопедії статті й довідки взаємно доповнюють одна одну і в комплексі дають досить повне уявлення про головні історичні процеси та події, пов'язані з виникненням українського козацтва, становленням його як особливого стану суспільства, роллю в історії українського народу, місцем у міжнародному житті.

Низку матеріалів присвячено науковому доробку в галузі козакознавства істориків XX ст. Особливий інтерес читачів енциклопедії викликає внесок іноземців у вивчення українського козацтва. Подано статті про Д. Байрона, Г. Боплана, А. Віміну, Вольтера, А. Гваньїні, Р. Гейденштейна, В. Лого, Й.-Х. Енгеля, Карла XII, О. Кромвеля, Людовіка XIV, Е. Лясоту, П. Меріме, Г.-Ф. Міллера, П. Шевальє, Ж. Шерера та багатьох інших іноземних мандрівників, державних діячів, дипломатів, істориків, мислителів і митців, які цікавились українським козацтвом. У праці вміщено низку статей, у яких аналізовано висвітлення козацької тематики в українській, а також у російській, польській, німецькій літературах. Крім того, окремі статті присвячено темі козацтва у творчості багатьох українських письменників. Загалом видання складається з 1648 статей і довідок, авторами яких є понад півтори сотні вчених — істориків, літературознавців, мовознавців, мистецтвознав-

⁵⁹Українське козацтво. Мала енциклопедія / Відп. ред. С.Р. Лях. — К.; Запоріжжя, 2002; Українське козацтво. Мала енциклопедія / Відп. ред. С.Р. Лях. — 2-ге вид. — К.; Запоріжжя, 2006.

ців, етнологів з Дніпропетровська, Донецька, Запоріжжя, Києва, Львова, Луцька, Полтави, Харкова, Херсона, Черкас та інших міст. В енциклопедії подано 325 ілюстрацій і 87 карт. Матеріали цього науково-довідникового видання ґрунтуються на різноманітних історичних, етнографічних, археологічних, історико-географічних, літературно-художніх джерелах. Їх автори широко використовували наукові праці відомих вітчизняних істориків. Залучали також результати досліджень етнографів, літературознавців, археологів, мистецтвознавців. Енциклопедію «Українське козацтво» не випадково названо малою. Адже в ній зроблено спробу подати читачеві певний мінімум інформації, який відображає складний і суперечливий стан розвитку сучасної української історичної науки та історіографії козацтва зокрема.

Енциклопедичний словник-довідник «Дослідники археології України»⁶⁰ — це видання, що подає інформацію біографічного характеру про понад 600 дослідників археології України. Дослідники археології України є першовідкривачами стародавніх поселень, городищ, міст, жител, майстерень, могильників, палаців, храмів та інших артефактів історії і культури нашого народу. Вони виявили десятки тисяч стародавніх знарядь праці, інструментів, предметів побуту, прикрас і різноманітних пам'яток мистецтва. Заглиблюючись у шари землі, вони читали книгу Землі, відгадуючи і реконструюючи картини минулого життя. Вчені ретельно вивчали все відкрите і знайдене, визначали, аналізували, датували й описували все виявлене у своїх наукових працях — монографіях, статтях, звітах, публікаціях. Ці першоджерела, введені вченими до наукового обігу, були базою для наступних історичних узагальнень і написання справжньої історії України. Завдяки діяльності археологів не рветься ланцюжок між минулим і сучасним, зберігається шлях поступового розвитку людського суспільства. Їхня праця створює загальне русло наших історичних знань.

Цей енциклопедичний словник-довідник демонструє величезну наукову працю вчених, які вивчали пам'ятки археології. Його побудовано за археологічною періодизацією: кам'яний вік (палеоліт, мезоліт, неоліт), мідно-бронзовий вік, антична археологія, скіфо-сарматська археологія, слов'янська археологія, давньоруська і середньовічна археологія. Матеріали про дослідників енциклопедичного характеру подано за абеткою їхніх прізвищ у кожному розділі: короткі біографічні дані про життя та творчість і археологічну діяльність та назви основних їхніх наукових публікацій. Серед цих учених є видатні, які пройшли довгий і складний шлях життя, висвітливши глибинні процеси нашої історії, а є й такі, хто неухильно працюють над її окремими розділами. Всі вони — єдина армія, яка багато зробила, щоб ми знали нашу історію і відчували себе часткою єдиного історичного процесу, що відбувається на нашій Землі. Ця книга — підсумок наукової праці самовідданих дослідників археології України, які зробили свій внесок в історію та культуру нашої країни. Водночас це — пам'ятник тим, хто присвятив себе важкій

⁶⁰ Дослідники археології України: енциклопедичний словник-довідник / Укл. Г.Г. Мезенцева. — Чернівці, 1997.

справі вивчення нашої стародавньої історії. Словник-довідник підготовлено однією особою — київським археологом, істориком та музеєзнавцем Галиною Мезенцевою. На жаль, видати книгу їй відразу не вдалося, і за 5 років, що промайнули відтоді, у житті країни сталися принципові зміни: виникли нові незалежні держави, змінилися назви багатьох наукових, музейних та освітніх установ, вийшли сотні нових видань, дехто з дослідників пішов із життя. Авторка, яка виїхала на постійне проживання до Канади, об'єктивно не мала змоги врахувати це у своєму рукописі.

«*Енциклопедія некрополезнавства*»⁶¹ — видання, упорядником якого є одна особа — Віктор Жадько, який намагається вказати місця поховання видатних особистостей як в Україні, так і за кордоном. Спираючись на видання про українські цвинтарі, зокрема праці Л. Проценко⁶², Г. Лупія⁶³, І. Гавришкевича⁶⁴, М. Нагая та І. Войцехівської⁶⁵, долучаючи архівні матеріали, автор описує історію відомих цвинтарів, подає основні некрополезнавчі термінографічні обрядово-поховальні визначення. Видання доповнене численними фотографіями, що дає можливість краще зрозуміти та запам'ятати написане.

Географія, екологія, туризм

Тритомна «*Географічна енциклопедія України*»⁶⁶ є першим виданням енциклопедичного характеру, яке на основі сучасних досягнень географічної науки подає відомості про природне середовище й природні ресурси України, розміщення продуктивних сил і галузеву структуру її економіки, населення, про особливості природно територіальних і виробничо-територіальних комплексів, становлення й розвиток географічних наук.

Енциклопедія узагальнює результати теоретичних і прикладних українських географічних досліджень, відображає багатство і різноманітність природи України, висвітлює сучасний рівень господарської освоєності її території, ступінь антропогенного впливу, уніфікує власні географічні назви. З усього понятійно-термінологічного апарату географії відібрано основні поняття й терміни, що відображають структуру складної системи географічних наук — загального землезнавства, фізичної географії, геоморфології, метеорології і кліматології, гідрології, геокріології, географії ґрунтів, біогеографії, ландшафтознавства, палеогеографії, економічної і соціальної географії, картографії, краєзнавства, медичної географії, рекреаційної географії тощо. Вміщено також ряд термінів суміжних наук, що їх широко вико-

⁶¹ Енциклопедія некрополезнавства / Укл. В.О. Жадько. — К., 2013.

⁶² Проценко Л.А. Київський некрополь. — К., 1994.

⁶³ Лупій Г. Львівський історико-культурний музей-заповідник «Личаківський цвинтар»: Путівник. — Львів, 1996.

⁶⁴ Гавришкевич І., Нагай М. Личаківський некрополь: малий маршрутний довідник музею «Личаківський цвинтар». — Львів, 2003.

⁶⁵ Войцехівська І.Н., Дмитрієнко М.Ф. Некрополістика // Спеціальні історичні дисципліни. — К., 2008.

⁶⁶ Географічна енциклопедія України: У 3-х т. / Відп. ред. О.М. Маринич. — К., 1989—1993.

ристовують у географічній літературі. Оригінальністю енциклопедії є те, що в теоретичних оглядових статтях подано особливості вияву чи розвитку певних географічних явищ і процесів на території України.

Докладно представлено регіональний матеріал, географічні об'єкти України. В подробицях висвітлено географічне положення України, геологогеоморфологічну будову її території (від мікро- до макроформ рельєфу), загальні риси й особливості кліматичних умов, моря та внутрішні води, типи ґрунтів, рослинні угруповання, тваринний світ. Матеріал підготовлено за принципом покомпонентного районування території: агрокліматичного, агроґрунтового, геоботанічного, геоморфологічного, гідрологічного, зоогеографічного тощо, а також комплексного фізико-географічного і ландшафтного районування. Схарактеризовано основні таксони всіх видів районування. Значне місце в енциклопедії відведено матеріалам про природні ресурси — мінерально-сировинні, кліматичні, водні, земельні, лісові, рекреаційні; подано їхню територіальну структуру, типізацію, економіко-географічну оцінку. У виданні велику увагу прикуто до питань охорони природи, раціонального природокористування, екології. У низці статей розкрито наукові основи природоохоронної справи, схарактеризовано основні етапи розвитку заповідної мережі, представлено сучасні території і об'єкти природно-заповідного фонду України — заповідники, природні національні парки, заповідно-мисливські господарства, заказники, пам'ятки природи.

В енциклопедії є й біографічні статті — про видатних учених, які зробили великий внесок у дослідження природи й вивчення господарства України, основоположників окремих напрямів у науці, авторів важливих праць із географії. Значна частина статей в енциклопедії — нові, вперше трапляються в енциклопедичній літературі. Довідниковість видання посилюється завдяки бібліографічним довідкам.

Всі статті у «Географічній енциклопедії України» розміщено в алфавітному порядку. Статті, поєднані тематично, подано й циклами. Для забезпечення внутрішнього взаємозв'язку близьких за темою статей і уникнення повторень вжито систему посилань. Назви статей, на які зроблено посилання, позначено курсивом. У біографічних статтях дати подано за новим стилем, назви населених пунктів — за сучасним адміністративно-територіальним устроєм. Енциклопедію підготовлено у видавництві «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана. Вона отримала високу оцінку фахівців⁶⁷.

«Геодезичний енциклопедичний словник»⁶⁸ — перше в Україні енциклопедичне видання в галузі геодезії та суміжних з нею наук. Словник містить майже 3800 статей із топографії, вищої геодезії, геодезичної астрономії, космічної геодезії, планетодезії, фізичної геодезії, інженерної геодезії, гео-

⁶⁷ Жуковський А. Фундаментальне видання // Український географічний журнал. — 1994. — № 3; Паламарчук М. Звід географічних знань про Україну // Там само; Преображенский В.С., Александрова Т.Д. Географическая энциклопедия Украины // Там само. — 1997. — № 1.

⁶⁸ Геодезичний енциклопедичний словник / За ред. В. Літинського. — Львів, 2001.

дезичної гравіметрії, морської геодезії, картографії, аерофотознімання, фотограмметрії, геодезичного, фотограмметричного та аерознімального приладобудування, кадастру, теорії математичного опрацювання результатів геодезичних вимірювань. Важливо, що словник містить біографічні відомості про українських учених у царині геодезичних наук.

Висвітлюючи сучасний стан геодезичної науки, автори видання зібрали й упорядкували найуживанішу наукову українську термінологію, зробили спробу по-новому записати низку сучасних понять, термінів, намагаючись уникнути недоречних росіянізмів чи інших іншомовних слів (як у гаслах, так і в тлумаченнях статей). Безперечно, збережено запозичені терміни, що з давніх-давен органічно влилися в українську термінологічну лексику. Змінено написання деяких термінів і слів загальної лексики. Назви статей подано також російською, англійською та німецькою мовами, що сприяє уніфікації термінології та інтеграції геодезичної науки України у світову систему.

В Україні сформувалися і стали відомі у світі наукові школи з різних напрямів геодезії, а саме: теорії фігури Землі, теорії математичного опрацювання геодезичних вимірювань, рефракції. Провідне місце серед них посідає колектив учених-геодезистів Національного університету «Львівська політехніка» — ініціаторів створення цього енциклопедичного словника. Загалом до його створення долучилися провідні учені геодезичної науки України.

«*Экологическая энциклопедия*»⁶⁹. Це п'ятитомне за задумом (опубліковано поки що три томи) довідникове видання про всі галузі екології як науки — біоекологію, геоекологію, географічну екологію, геохімічну екологію, хімічну екологію, військову екологію, соціоекологію; а також її прикладні напрями — екологічну експертизу, екологічне законодавство, державну і міжнародну екологічну політику тощо. Усі статті побудовано за єдиною логічною схемою: етимологія слова, історія виникнення й розвитку терміна, основні характеристики поняття, яке термін презентує, екологічний опис.

Автори-укладачі енциклопедії в передмові зазначили, що, крім представлення понятійного апарату, що науково висвітлює галузь, цією працею хотіли би вплинути на свідомість людей, щоб вони замислилися над своїм місцем і роллю в природних умовах, які їх щодня оточують, і як наслідок дбати про навколишнє середовище. Енциклопедію укладено за алфавітним принципом. Видання підготовлено фахівцями Інституту геохімії навколишнього середовища НАН України, Інституту телекомунікацій і глобального інформаційного простору НАН України, міжнародного союзу «Екологія людини».

Тритомна «*Екологічна енциклопедія*»⁷⁰ — це широкопланове науково-довідникове видання, в якому на основі узагальнення світового та національного досвіду подано інформацію про всі теоретичні й прикладні напрями екології. Реєстр термінів було складено на основі вивчення вітчизняної і

⁶⁹Экологическая энциклопедия: В 5-ти т. — Т. 1—3 / Сост. Э.В. Соболевич, С.А. Довгий, О.Б. Лысенко. — К., 2005—2012.

⁷⁰Екологічна енциклопедія: У 3-х т. / Гол. ред. А.В. Толстоухов. — К., 2006—2008.

зарубіжної енциклопедичної літератури, сучасних монографічних видань екологічного спрямування, підручників, словників, тематичних атласів, а також консультацій із фахівцями.

Видання докладно представляє поняття загальної екології, а також її розділи, що виокремилися за різними критеріями, — популяційної екології, аутоекології, синекології, екосистемної екології, екології тварин, рослин, грибів, мікроорганізмів, вірусів, а також мікроекології, глобальної екології тощо. Загалом енциклопедія має важливе значення для усталення української термінології з екологічних наук. Загальна кількість статей в енциклопедії — 3556. Значну їх кількість присвячено теоретичним засадам екологічної науки, екологічним законам, принципам, правилам. Особливого значення надано питанням охорони природи та окремих її компонентів (атмосферного повітря, природних вод, ґрунтів) раціонального природокористування, заповідній справі (у статтях про об'єкти природно-заповідного фонду України).

Важливою частиною праці є статті з питань екологічної політики, екологічного законодавства і права, екологічної освіти та виховання, екологічної культури, етики та естетики, ролі громадськості в прийнятті екологічно важливих рішень. Наведено також інформацію з етнічної екології, демографічної екології, екології людини. Вміщено статті, що пояснюють зміст таких напрямків сучасної екології, як екологічне управління, аудит та менеджмент, еколого-економічні показники та оцінки тощо. Враховуючи значення діяльності наукової спільноти, громадських організацій, до видання увійшли статті про наукові установи відповідного профілю, міжнародні та національні екологічні спілки та організації, конференції, стратегічні документи, програми з екологічних питань.

Особливістю «Екологічної енциклопедії» є те, що в ній подано значний масив довідкового матеріалу в текстовій і табличній формах (статистичні дані, екологічні нормативи, гранично допустимі концентрації тощо). Значну кількість термінів вперше вміщено у вітчизняному енциклопедичному виданні, що має важливе значення для усталення термінології в екологічній науці. Підвищують рівень видання додатки, зокрема перелік основних нормативно-правових документів із питань охорони навколишнього природного середовища (станом на 2006 р.). Наприкінці третього тому вміщено переліки об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та біосферних резерватів світу, а також дбайливо подано алфавітний перелік усіх 740 авторів статей і покажчик їхнього внеску до видання. Статті розміщено в алфавітному порядку. До переважної більшості з них подано бібліографію. Всі основні статті енциклопедії авторизовані.

До створення видання було залучено висококваліфікованих фахівців у різних сферах теоретичних і прикладних питань екології, представників органів державної влади, громадського екологічного руху, політиків. Видавцем праці є Всеукраїнська екологічна ліга. На думку фахівців⁷¹, «Екологічна енциклопедія» — беззаперечний здобуток усієї наукової спільноти України

⁷¹Черваньов І.Г. Екологічна енциклопедія у географічному вимірі // Український географічний журнал. — 2009. — №1. — С. 59—61.

в розкритті й поглибленні змісту споконвічної проблеми довкілля, його раціонального використання, охорони й відновлення, яка є традиційною для географії, а нині набула характеру метанаукового й загальнолюдського знання. Ця праця є першою ластівкою результативної громадської діяльності нового для країни рівня, що заслуговує на відповідну високу оцінку. Без перебільшення, вона є довічною пам'яткою суспільно-важливої, стратегічно виваженої й актуально продуктивної діяльності однієї з найактивніших природоохоронних організацій країни — Всеукраїнської екологічної ліги. Саме ця праця може виконувати в нашій державі роль неофіційного нормативного документа з навколишнього середовища й екології.

Цінність цього енциклопедичного видання, як стверджується в одній із рецензій⁷², полягає в новаторському підході видавців. Це виявляється, з одного боку, через систему понять, що розкривають перспективні напрями екологічних досліджень, — комфортність ландшафту і середовища, відеоекологія, екологія житла, екологічний аудит житлових і службових приміщень тощо; з іншого — в розгляді низки понять, що базуються на гіпотезах, наприклад, гіпотезі про інформаційне поле: еніологія, біополе людини, геоактивні структури, геопатогенез тощо. Отже, «Екологічна енциклопедія» — не лише високонаукове та інтелектуальне видання, а й перша в незалежній Україні праця, що відображає на новому рівні всі класичні надбання енциклопедії як науки.

«Енциклопедичний словник-довідник з туризму»⁷³ є першим в Україні довідковим виданням, що презентує туризм як окрему галузь знань. У довіднику системно розкрито зміст понад 1300 понять зі сфери туризму. Здобуття Україною державної незалежності поставило необхідність відтворення у світі образу сучасної України, зокрема і з погляду її привабливості для туристів. Потрібен був певний час для створення організаційних, економічних, політичних та наукових засад для відродження галузі туризму в Україні, яка на початку 90-х років опинилася в занепаді.

У сучасному світі туризм є одним із найпомітніших суспільних феноменів, який органічно поєднує в собі могутню індустрію, що виготовляє різноманітний туристський продукт, різноманітні, з багатовіковою традицією, інститути гостинності, помітний сектор ринкового економічного простору, надзвичайно багату рекреаційну сферу людського життя, в якій відбувається розширене оновлення та відтворення сил особистості, впливовий чинник та практичний канал «народної дипломатії». Як екологічно чиста індустрія туризм йде врівень з галузями, що конкурують із ним, але якщо він розвивається раціонально і враховує місткість туристських об'єктів, то завдає значно меншої шкоди природному середовищу та населенню. Багатоаспектність туризму відображено в цьому словникові, зокрема, туризм висвітлено у філософському, політологічному, культурологічному, соціологічному, економічному, бізнесовому, геогра-

⁷²Багров М.В., Єна В.Г., Позаченюк К.А. Унікальне енциклопедичне видання // Український географічний журнал. — 2010. — №3. — С. 62—63.

⁷³Енциклопедичний словник-довідник з туризму: 1300 туристологічних понять / Укл. В.А. Смолій, В.К. Федорченко, В.І. Цибух. — К., 2006.

фічному, архітектурному, релігієзнавчому та історичному ракурсах. У систематизованому вигляді словник подає об'єктивну, науково виважену інформацію, яка дозволяє комплексно і всебічно скласти уявлення про туризм, його інфраструктуру, історію туристської діяльності, її сьогодення та перспективи.

У цій праці поєднано наукову та інформаційну новизну з доступністю викладу, розрахованого на широке коло читачів; зібрано і потрактовано основні терміни та поняття туристичної сфери — з урахуванням сучасної методології пізнання та інтерпретації фактів, явищ та процесів туристського життя. Енциклопедичний словник поєднує теоретичний і прикладний, універсальний і національний, ретроспективний і порівняльний, критичний і раціонально-конструктивний підходи до феномену туризму. Статті в словнику подано в алфавітному порядку із застосуванням інверсії з метою уникнення повторень у назвах. До термінів, запозичених з іноземних мов, додано пояснення. Енциклопедичну форму подання інформації доповнює ідея вибіркового підбору матеріалів, сукупність яких у поєднанні з деталізацією текстів та образним стилем викладання створює у читача цілісно узагальнену картину про туризм. Загалом у словнику простежується бажання авторів не лише зафіксувати якомога повніше і докладніше тезаурус туристської термінології, а й показати туризм як цілісний феномен, визначити основні тенденції його історичної динаміки та соціокультурної детермінації.

Літературознавство, мовознавство, етнографія

«Українська літературна енциклопедія»⁷⁴. Перша в історії українського народу фундаментальна багатотомна енциклопедична праця з питань художньої літератури (із запланованих п'яти опубліковано три томи). Видавати «Українську літературну енциклопедію» припинили 20 років тому. Очевидно, що цей проект не може бути закінчено, оскільки опубліковані томи вже є історією літературознавчої енциклопедистики, а інформація у них на сьогодні морально застаріла. Мета створення енциклопедії, як задекларовано укладачами, — дати читачеві всебічне і науково-об'єктивне уявлення про історичний рух української художньої літератури, про діяльність її представників і дослідників — від найдавніших часів і до наших днів. Статті в «Українській літературній енциклопедії» інформують про літераторів, які жили й працювали на українських землях, писали українською або іншими мовами; про критиків та вчених-літературознавців, які мають вагомий творчий доробок, про періодичні видання, альманахи і збірники, а також видавництва, що випускали в минулому чи випускають тепер художню літературу.

Значне місце в п'ятитомнику відведено зарубіжній літературі. Вміщено узагальнювальні статті про літературу народів світу. Подано й персональні статті про видатних зарубіжних майстрів слова, в першу чергу тих, чії твори перекладалися в Україні, про перекладачів, критиків і дослідників-популяризаторів

⁷⁴Українська літературна енциклопедія: У 5-ти т. — Т. 1—3 / Відп. ред. І. Дзевєрін. — К., 1988—1995.

українського письменства. Широко висвітлено питання теорії літератури з урахуванням насамперед творчої практики українського письменства. Додано також статті з окремих проблем естетики, мистецтвознавства, фольклору, мовознавства та інших наукових дисциплін, близьких до літературознавства.

В оглядових і теоретичних статтях, персоналіях назви творів подано в перекладі українською мовою, за винятком випадків, коли окремі твори українських письменників дожовтневого періоду були написані російською мовою (в такому разі їх наведено мовою оригіналу). Здавалося б, що відтворення назв творів іншомовного письменника українською мовою є позитивною рисою, однак це — незрозумілий підхід для бібліографів й енциклопедистів, оскільки в міжнародних бібліографічних описах прийнято подавати назву, прізвище автора й інші вихідні дані мовою публікації. Поряд із назвами творів, у дужках, зазначено дату їхньої першої публікації або написання (якщо вони ненадруковані). Більшість статей супроводжується бібліографією.

У статтях-персоналіях подано справжнє прізвище чи псевдонім письменника, під яким він увійшов у літературу. Для персоналій літераторів інших країн, писемність яких ґрунтується на латинській чи слов'янській графіці, прізвище наведено не лише українською, а й відповідною національною мовою. Було б добре, якби й ім'я передавалося цією мовою. Псевдоніми письменників, дати їхнього життя (для вітчизняних дожовтневих письменників — за старим і новим стилем), місце народження і смерті зазначено в дефінітивній частині статті. Якщо назва місця народження чи смерті змінилася, наведено стару й нову назви. У статтях про радянських письменників зафіксовано державну і національну належність. Якщо письменник писав кількома мовами, це відображено в статті. Якщо літератор за національністю українець, але живе за кордоном і пише українською мовою, це також вказано.

Статті в енциклопедії розміщено за алфавітом. Їх науково-редакційне опрацювання здійснено на основі загальних принципів підготовки енциклопедичних видань. Застосовано систему посилань: виділене курсивом слово (наприклад, назва видання) означає, що під цим терміном подається окрема стаття. Вжито прийняту для енциклопедичних видань систему скорочень.

Видання підготовлено Інститутом літератури імені Т.Г. Шевченка АН УРСР і Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії імені М.П. Бажана. Варто сказати, що перед появою енциклопедії для її попереднього обговорення було опубліковано «Проект тематичного словника Української літературної енциклопедії». Про нього відомий літературознавець Г. Кочур відгукнувся так:

«Хочеться, щоб це було якнайповніше, в міру можливості, вичерпне джерело відомостей про українську літературу. Тут мають бути охоплені навіть найдрібніші факти і явища, якщо вони мають або мали бодай якусь вартість, — геть чисто всі, за винятком хіба позначених печаттю безсумнівної графоманії. Говорячи про вичерпність, я маю на увазі також і міжнародний аспект — вияв інтересу до української літератури у представників літератур інших, українська тематика в іншомовних письменників, літературні взаємини, зацікавлення когось із наших письменників якимось явищем чужої літератури тощо.

Інші літератури — чи то народів Радянського Союзу, чи зарубіжні не можуть, звичайно, бути репрезентовані з такою повнотою через обмежений обсяг нашого видання. Проте зводити вибір з цих літератур до якоїсь незначної кількості найвидатніших імен ні в якому разі не можна. Енциклопедія все ж таки повинна бути енциклопедією, а не серією стрибків по вершинах світового письменства»⁷⁵.

«Літературознавча енциклопедія»⁷⁶. Цей двотомник не дублює «Українську літературну енциклопедію», а дає змогу за допомогою термінологічного апарату вільно орієнтуватися в літературних дискурсах різних епох, виробляє уміння за частковим не втрачати чуття цілісності. Видання представляє понятійний апарат, що охоплює необхідну для розуміння і фахового аналізу художніх, аналітичних текстів літературознавчу проблематику, а також дотичні до неї аспекти філософії, психології, мовознавства, фольклористики, журналістики та інших наук. Синтезована в ній інформація сприяє осмисленню сутності літературного життя, досвіду вітчизняного і світового письменства, тенденцій творчого процесу, поетики, елементів конструкції художніх творів, їх рецепції, аналізу та інтерпретації тощо.

Праця містить 6562 статті, розкриває сутнісні процеси літературного життя античності, середньовіччя, Ренесансу, класицизму, бароко, Просвітництва, преромантизму та істотні ознаки романтизму, реалізму, премодернізму, модернізму, авангардизму, постмодернізму, враховуючи різні вияви відхилень від закономірностей літературної еволюції («пролетреалізм», «соцреалізм»). Докладно розглянуто стилі літературних напрямів, висвітлено полемічні моменти їхнього розвитку. Чимало статей присвячено опису найвідоміших епічних і літературних пам'яток світового письменства, жанрів античного, християнського, окцидентального, орієнтального, давньоукраїнського походження. Уведено та прокоментовано значний за обсягом блок сучасної термінології, пов'язаної з концепціями постмодернізму, постструктуралізму та деконструктивізму. Українська література висвітлена як цілісна іманентна структура в історичній площині від давнини до постсучасності в межах етнічних українських земель та еміграції, в її тісному зв'язку з іншими літературами та магістральними напрямками світового мистецтва.

Визначальний принцип, покладений в основу «Літературознавчої енциклопедії», полягає у зіставленні традиції та новаторства, динаміки літературного процесу в діахронних і синхронних вимірах, різних художніх формувань. У ній домінує погляд на літературу та її теорію як на відкриту систему, пов'язану із суміжними сферами гуманітарного знання, передусім філологічними. Тому до неї залучено матеріали мовознавства, які стосуються розуміння лексики, семантики, фоніки, синтаксису тощо літературного твору, але мають дещо відмінне, ніж у літературознавстві, тлумачення. Залучено багато матеріалу фольклористики, означено специфіку журналістики, сценічного мистецтва і кіне-

⁷⁵Стріха М. Григорій Кочур — енциклопедист // Сучасність: література, наука, мистецтво, суспільне життя. — 2007. — № 10. — С. 103—124.

⁷⁶Літературознавча енциклопедія: У 2-х т. / Укл. Ю.І. Ковалів. — К., 2007.

матографії. Особливого значення надано філософії та естетиці. Статті енциклопедії мають уніфіковану структуру, складаються з понять та їхньої лаконічної дефініції, історії (походження, поширення, масштаби застосування тощо), найвиразніших прикладів із художніх чи фольклорних творів (проза, поезія, драматургія тощо), які розкривають не лише їхню сутність, а й особливості творчої лабораторії письменника. У багатьох випадках здійснено посилання на важливі літературно-критичні дослідження; положення статей здебільшого проілюстровано прикладами класичної і новітньої художньої літератури.

Створення двотомного енциклопедичного довідника «Зарубіжні письменники»⁷⁷ продиктовано багатьма чинниками, неабияку роль із-поміж яких відіграло незгасне зацікавлення української читацької аудиторії до світових літературних набутоків і природне бажання авторів ознайомити вітчизняного читача із тим літературно-історичним розвоєм, що криється в понятті «зарубіжні письменники». У довідник увійшли понад 700 статей про письменників різних країн, народів та епох — від літератури європейської античності та класичних літератур Азії до сьогодення. Стародавні Греція та Рим, країни Європи й Азії, Африки й Америки — такою є його географія. Письменники, про яких ідеться у даному виданні, належать до найрізноманітніших літературних напрямів, течій і шкіл. Часто їхня творчість не вкладається у жодний із декларованих жанрів, не вписується до жодної течії, не належить до наявних в літературознавстві шкіл. Кожен із них збагатив літературу власними художніми відкриттями. Водночас існують і загальні, спільні для всіх закономірності в еволюції мистецтва слова, що не могло не відобразитись у їхній творчості, попри всю національну самобутність. Цей аспект також фігурує у статтях, але все ж найголовніше у них — інформація про життя письменників і їхні твори. Варто зазначити, що значну частину статей укладено на основі російського видання «Зарубіжні письменники. Бібліографічний словник»⁷⁸ з подальшим доопрацюванням і наповненням перекладених статей українським бібліографічним матеріалом. Окремі статті відібрано з іншої наукової літератури й адаптовано до вимог та стилю даного видання (оригінальне авторство зазначено).

Структура статей характеризується тим, що вони до певної міри уніфіковані; це дає змогу виокремити в них такі ключові елементи: розповідь про життєвий і творчий шлях митця; аналіз, здебільшого лаконічний, основних літературних творів; бібліографія творів, перекладених українською та російською мовами, та праць літературознавчого характеру. Наприкінці другого тому довідника наведено список загальних робіт з історії зарубіжної літератури й окремих національних літератур, що дало змогу уникнути повторень у постатейних бібліографічних довідках, а також подано інформацію про основні міжнародні літературні премії та їхніх лауреатів.

⁷⁷Зарубіжні письменники: Енциклопедичний довідник: У 2-х т. / За ред. Н. Михальської, Б. Щавурського. — Тернопіль, 2005.

⁷⁸Зарубежные писатели. Библиографический словарь: В 2-х ч. — М., 1997.

Серед критеріїв відбору персоналій були художній рівень творів і знаковість їхніх авторів у загальносвітовому контексті. Однак при цьому взято до уваги й історично-художню значимість автора в межах окремої національної літератури. Енциклопедичний довідник значною мірою зорієнтовано на шкільну та студентську аудиторію. Це пов'язано з тим, що вивчення творчого спадку найвидатніших письменників світу передбачене шкільними та вишівськими програмами. Тому й логічно, що суттєву увагу приділено майстрам слова, твори котрих входять у коло дитячого читання, позакласного читання школярів (Ч. Діккенс, Марк Твен, А. Дюма, Р.Л. Стівенсон, А. Ліндгрєн, С. Лагерлеф, Дж. Ролінг та ін.).

Енциклопедія «Українська мова»⁷⁹ На сьогодні це найґрунтовніше енциклопедичне видання в галузі українського мовознавства, що висвітлює основні досягнення сучасної лінгвістики, передусім української. Енциклопедія витримала три перевидання, до кожного з наступних упорядники додавали нові статті — здебільшого про персоналії. У цій праці розглянуто різні аспекти опису української мови — її будову, територіальне поширення, соціальне та стилістичне функціонування; її історичний розвиток, місце серед інших мов і контакти з іншими мовами, пам'ятки української мови і писемності; представлено українську мову на карті світу, прикладне застосування її досліджень, історію і сучасний стан науки про українську мову (як в Україні, так і за кордоном) тощо.

Енциклопедія є фаховим довідником з основних понять загального мовознавства (в тому плані, в якому це має стосунок до української мови та українського мовознавства). Зокрема, широко розкриті: а) власне термінологічні одиниці, які застосовують для наукового опису української мови; б) номенклатурні одиниці (назви окремих мов, говорів української мови тощо; назви розділових і діакритичних знаків, літери українського алфавіту тощо).

Значний масив енциклопедії присвячено мовознавцям, письменникам (зокрема зарубіжним), які зробили істотний внесок у розвиток української мови, мовознавчої науки. Для персоналій мовознавців інших країн, писемність яких базується на латинській графіці, прізвища наведено як українською, так і відповідною національною мовою. Вміщено статті про установи та організації, друковані органи, які досліджують та пропагують українську мову. Цим всім, до речі, енциклопедія з української мови відрізняється від енциклопедичних видань з мовних питань у інших країнах, наприклад, польської чи російської мов. Особливу увагу автори видання приділили питанням навчання та пропаганди української мови. Їх, зокрема, висвітлює цикл статей, присвячених викладанню української мови в школі та вищих навчальних закладах. У цьому ж циклі можна знайти відомості про науково-методичні видання для викладачів української мови, як створені ще в радянські часи, так і засновані вже у незалежній Україні.

⁷⁹Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Заблук та ін. — К., 2000; Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Заблук та ін. — 2-ге вид. — К., 2004; Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Заблук та ін. — 3-ге вид. — К., 2007.

Видання підготовлено Інститутами української мови та мовознавства НАН України. Опубліковано у видавництві «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана. За спогадами лінгвістів⁸⁰, роботу над концепцією та реєстром енциклопедії «Українська мова» здійснювала група провідних учених Інституту мовознавства імені О.О. Потебні АН УРСР, до складу якої входили О.С. Мельничук, І.Р. Вихованець, В.В. Німчук, Н.Ф. Клименко, на чолі з академіком В.М. Русанівським. Цю працю було розпочато ще наприкінці 1980-х років. Як наслідок роботи цього колективу 1988 року світ побачив тематичний покажчик-реєстр енциклопедії, згодом широко обговорений науковою громадськістю та освітянами. Безпосередня праця над енциклопедією, в якій взяли участь близько 130 авторів, тривала понад 10 років.

Енциклопедія «*Українська міфологія*»⁸¹. За визначенням автора, книга є спробою осмислення надзвичайно багатого та яскравого світу української дохристиянської міфології — народних уявлень, звичаїв та обрядів, вірувань і повір'їв тощо. Це своєрідний погляд на духовну культуру предків, їхній світогляд, світосприйняття та ментальність.

Автор енциклопедії — Валерій Войтович, викладач Національного університету «Острозька академія». Працю надруковано на замовлення Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України за Національною програмою соціально значимих видань. Має два видання. Текст супроводжується ілюстраціями та ґрунтовною бібліографією.

Окремі вчені критично висловилися щодо появи цієї енциклопедії. Так, В. Балушок⁸² звертає увагу на те, що це видання не має вступу, і переконаний, що в такій праці він був би дуже доречний. На його думку, саме у вступі мала би бути обґрунтована авторська концепція книги, окреслене коло висвітлюваних питань, розуміння автором, що ж таке власне «українська міфологія», і взагалі, він мав би ввести читача в названу проблематику. Відсутність теоретичного вступу могла б якоюсь мірою компенсувати стаття «Українська міфологія», але такої теж немає. Щоправда, є стаття «Міфологія», але вона невелика за обсягом і малоаспектна — у ній не знайшло відображення ні те, наскільки складним феноменом людської культури є міфологія, ні її синкретизм, ні світоглядні функції тощо.

Серед інших суттєвих зауважень — той факт, що переважна більшість матеріалів енциклопедії стосується загальнослов'янської чи східнослов'янської міфології, а не власне української, що не зовсім корелює з назвою праці.

Енциклопедію «Українська міфологія» продовжує інше довідникове видання В. Войтовича — «*Українська міфологія. Енциклопедія народних вірувань*»⁸³. У цьому виданні вміщено понад 1500 статей про народні вірування українців,

⁸⁰Карпіловська Є., Заблюк М. Енциклопедія «Українська мова»: структура та принципи укладання // Енциклопедичний вісник України. — 2009. — Число 1. — С. 47—53.

⁸¹Українська міфологія: Енциклопедія / Укл. В. Войтович. — К., 2002; Українська міфологія: Енциклопедія / Укл. В. Войтович. — 2-ге вид. — К., 2005

⁸²Балушок В. Думки з приводу нової книги про українську міфологію // Народна творчість та етнографія. — 2004. — № 1—2. — С. 94—97.

⁸³Українська міфологія. Енциклопедія народних вірувань / Укл. В. Войтович. — К., 2014.

їхній світогляд, світосприйняття, ментальність. Вона є спробою глибшого осмислення надзвичайно багатого та яскравого світу української дохристиянської міфології — народних уявлень, звичаїв та обрядів, вірувань і повір'їв тощо. Текст супроводжується історичними ілюстраціями.

«Мала енциклопедія українського народознавства»⁸⁴ — видання, у якому подано визначення і зміст основних етнологічних понять і термінів. З урахуванням сучасних досягнень етнології уніфіковано теоретичний понятійний апарат, зокрема таких термінів, як «нація», «субетнос», «етнонаціональний», «етнічна культура», «шовінізм», «етноцид», «етнографічне районування» тощо. Енциклопедія уточнює велику кількість дефініцій наявних понять і термінів, а також подає нові — з огляду на постійний розвиток науки етнології. Так, наприклад, на поняття «діаспора» традиційно покладалось розуміння про всіх осіб, які опинилися за межами своєї держави, у такий спосіб не зауважувався момент, що певна частина етнічних територій опинялась у територіальних межах сусідньої держави. Виникла ситуація, коли корінний етнос на обжитій ним території прирівнювався до осіб чи груп, які опинилися на іноетнічній території, і називався діаспорою, що є принципово невідповідно. Таке явище варто іменувати як етнічне зарубіжжя, а не діаспора. В українській дійсності близько 300 тис. км² освоєних українцями земель стали державними територіями сусідніх держав разом із їхніми корінними мешканцями. Отже, українські етноісторичні землі відповідають терміну «українське етнічне зарубіжжя», або «українське зарубіжжя». Є низка інших принципово важливих термінів чи понять, які потребують уточнень у тлумаченні. «Малу енциклопедію українського народознавства» підготували вчені Інституту народознавства НАН України із залученням колег інших наукових і навчальних установ.

Мистецтвознавство, культурологія

«Митці України»⁸⁵ Це енциклопедичний довідник, що містить короткі творчі біографії українських митців, діячів культури інших народів, життя та діяльність яких пов'язана з Україною.

Ця праця є спробою створити джерело інформації про представників усіх жанрів мистецтва України, хоча за характером і обсягом статей не претендує на повноту висвітлення. Водночас довідник через творчі біографії митців висвітлює історію українського мистецтва, всіх його галузей різних часів і епох.

Видання охоплює близько 5000 статей. Це відомості про українських архітекторів, живописців, скульпторів, графіків, майстрів народного мистецтва (гончарство, різьблення, вишивка тощо) композиторів, режисерів, акторів театру і кіно, диригентів і балетмейстерів, артистів естради і цирку, кобзарів, письменників, драматургії, кіносценаристів, дослідників історії мистецтва.

Поряд із цим вміщено статті про митців інших народів, які пов'язані з Україною своїм походженням, жили і працювали тут, створивши визначні

⁸⁴ Мала енциклопедія українського народознавства / За ред. С. Павлюка. — Львів, 2007.

⁸⁵ Митці України: енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. — К., 1992.

пам'ятки духовної культури, або ж відобразили в своїх творах життя й побут українського народу, його історію, природу України. У статтях після прізвища, імені та по батькові наведено дати життя та місце народження і смерті (для частини персоналій за старим і новим стилем та за старим і новим адміністративним поділом), вказано фах, почесне звання, заклад, де митець здобув освіту, місце роботи, перелік основних творів, ролей тощо, державні премії. До окремих персоналій додано видання про творчість митця, які незалежно від мови оригіналу подано українською мовою.

Статті довідника розміщено в алфавітному порядку. Застосовано систему посилань, щоб доповнити тематично пов'язані між собою матеріали додатковою інформацією. Назви статей, на які зроблено посилання, марковано курсивом. Мистецькі родини об'єднано в одну статтю (напр., Божії — укр. живописці; батько і син; Демущькі — діячі укр. культури; батько й син). У тих випадках, коли ім'я митця залишилося невідомим, а твори, що збереглися й дотепер, свідчать про їхню художню цінність і яскраву особистість автора, терміни подають за назвою твору (наприклад, Дрогобицької церкви св. Юра майстер). Частина матеріалів довідника є оригінальною і опубліковано вперше, зокрема про українських митців, які свого часу зазнали репресій або творчість яких проходила поза Батьківщиною, а також тих, що здобули громадське визнання в останні роки. Видання доповнено таблицями щодо архітектурних пам'яток, музеїв, театрів, музичних колективів і творчих спілок України. Через низку творчих біографій митців, наведених у цьому виданні, читач ознайомиться з історією та досягненнями українського мистецтва, багатоманітністю його жанрів, дістане відносно повне уявлення про видатні пам'ятки національної культури. Матеріали, які внесено до книги в процесі опрацювання її коректури, вміщено в додатку. Працю підготовлено у видавництві «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана.

Енциклопедія «*Мистецтво України*»⁸⁶ перше багатотомне довідникове видання, що систематизує багатомісячний художній процес в Україні від найдавніших часів до наших днів, висвітлює внесок українського народу в духовну скарбницю людства. Праця є універсальною за своїм змістом. Вона представляє архітектуру, живопис, графіку, скульптуру, театр, музику і кіно, етнографію і археологію, декоративно-ужиткове і народне мистецтво, естраду, цирк, радіо- і телемистецтво. Тут подано інформацію про українських митців, які в різний час жили і працювали на батьківщині й закордоном, про діячів художньої культури інших народів, чий життя і творчість були пов'язані з Україною. Уведено в обіг нові документальні матеріали, зокрема про повернутих історії, маловідомих або й зовсім невідомих читацькому загалу митців.

Цикл статей енциклопедії присвячено видатним історичним та архітектурним пам'ятникам, художнім осередкам, творчим спілкам і колективам, мистецьким науковим установам і навчальним закладам, музеям, періодичним виданням минулого й сучасності. На сторінках енциклопедії представле-

⁸⁶Мистецтво України: Енциклопедія у 5-ти т. — Т. 1 / Гол. ред. А.В. Кудрицький. — К., 1995.

но теоретичні матеріали про види, жанри, стилі, напрями і течії художньої творчості. У більшості статей вміщено бібліографію. Текстовий матеріал доповнюють ілюстрації (кольорові і чорно-білі) — портрети художників, композиторів, драматургів, акторів, архітекторів, репродукції мистецьких творів, численні фотографії пам'яток історії та архітектури, креслення, плани, схеми. Статті розміщено за алфавітом. В частині біографічних довідок про вітчизняних митців дати життя вказано за старим і новим стилем, місце народження і смерті — за колишнім і сучасним адміністративним поділом. Щоб забезпечити внутрішній зв'язок тематично близьких статей, запобігти в них повторенню того самого матеріалу, полегшити пошук необхідних відомостей, застосовано систему посилань. Назви статей, на які є посилання, позначено курсивом.

Видання підготовлено у видавництві «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана. Можна лише шкодувати, що після появи першого тому (літери А—В) видання зупинилося. Очевидно, що цей проект, як і «Українську літературну енциклопедію», не буде продовжено. Створення мистецької енциклопедії на часі, особливо нині, коли з'явилося багато можливостей передавати читачеві різноманітний світ українського мистецтва не лише в друкованому вигляді, а й засобами сучасних інформаційних технологій.

Енциклопедичне двотомне видання *«Мистецтво: терміни та поняття»*⁸⁷. Ця праця є авторською — як у тому сенсі, що її уклала одна особа, так і з огляду на особистісне тлумачення багатьох понять, термінів, явищ. Це забезпечило, з одного боку, належну стилістичну єдність, змістову цілісність та концептуальну послідовність викладу матеріалу, а з іншого — тлумачення термінів і понять автором часто різняться із загальноприйнятим, усталеним у мистецтвознавчих колах. Автор подає так звані «провокативні статті», в яких приховує власне розуміння порушеної проблеми, не дає жодних тлумачень чи узагальнень, а надводить лише факти, причому в такий спосіб, щоб читач мав змогу самостійно дійти до об'єктивного розуміння.

Видання щедро ілюстроване. При цьому ілюстрації, на думку автора, подано неоднозначно й «пласко», а також «провокативно». Так, наприклад, на сторінці 73 першого тому вміщено поряд два зображення, надзвичайно схожих, коли не тотожних, проте в них різні назви й різні автори. Це не помилка: обидва твори реальні й зберігаються в поважних всесвітньо відомих музеях. Такий спосіб подання ілюстрацій (а саме «провокативний»), на переконання автора, — це запрошення подумати, самому пошукати правду й з'ясувати істину. Енциклопедію підготовлено в Інституті культурології Академії мистецтв України доктором філософських наук С.Д. Безклубенком.

*«Українська енциклопедія джазу»*⁸⁸ — перше довідникове видання, у якому подано цілісну картину історії джазу в нашій країні. Книга містить понад 550 статей про виконавців, керівників оркестрів і ансамблів, композиторів, музи-

⁸⁷ Мистецтво: терміни та поняття: енциклопедичне видання у 2 т. / Укл. С.Д. Безклубенко. — К., 2008—2010.

⁸⁸ Українська енциклопедія джазу / Укл. В.С. Симоненко. — К., 2004.

кознавців та аранжувальників. Поряд із цим в енциклопедії подано інформацію про фестивалі, теле- і радіопередачі, джаз-клуби та інші об'єднання й організації. Ця праця — результат безпрецедентної багаторічної пошукової роботи видатного діяча української музичної культури, ініціатора створення й першого директора Центру музичної інформації Національної спілки композиторів України, засновника професійної джазової музичної освіти на теренах пострадянського простору, творця й незмінного директора престижних міжнародних фестивалів і конкурсів, автора численних книжок, нотних збірочок, статей, неперевершеного знавця й ентузіаста джазу Володимира Симоненка. «Українська енциклопедія джазу» зайняла підсумкову позицію у творчому доробку митця, а за масштабністю, серйозністю, глибиною дослідження обраної теми їй судилося стати головною справою його життя⁸⁹. Зі сторінок енциклопедії постає максимально повна на сьогодні картина історії й розвитку джазу в Україні. За величезною низкою імен, дат, подій, назв, фактів вимальовується вітчизняна джазова панорама ХХ століття.

Праця складається з двох частин — власне енциклопедії та досить великого додатку, який за обсягом майже дорівнює основній частині. Причому інформативною насиченістю додаток також не поступається їй. Отже, обидва розділи можна вважати рівноцінними за змістом. А за складністю, розгалуженістю структури додаток переважає енциклопедичну частину. Його значення у книжці виходить далеко за рамки допоміжного, а викладені у ньому дані є у певному сенсі ексклюзивними. Характерно, що в цьому довідковому виданні, присвяченому українському джазу, немає основоположної статті про джаз як явище. Усі чекали на появу цієї статті, але, попри сподівання багатьох, її не було написано. Імовірно, таку статтю автор готував, але, як це властиво дуже відповідальним людям, Володимир Степанович розцінював її як підсумок, кінцевий результат роботи, і, вірогідно, тому залишав «на потім», так і не встигнувши підготувати.

Видання містить понад 100 фотографій. Усі вони ретельно дібрані самим автором, майже для кожної він знайшов відповідне місце в рукописі, власноручно виписав підтекстовки. Переважна більшість фотоматеріалів опубліковано вперше, деякі є унікальними й становлять справжню історичну цінність. Прізвища осіб, терміни та назви, які в енциклопедії відповідають назвам статей, в тексті інших статей основної частини виділено курсивом. Перелік творів, списки літератури, дискографію тощо у статтях наведено за хронологією. Іменний та предметний покажчики в кінці складено за повним текстом видання, тобто за основною частиною і додатком. Номери сторінок, що містять докладну інформацію про особу або назву, виділено жирним шрифтом.

«Українська музична енциклопедія»⁹⁰ — перше академічне енциклопедичне видання, що узагальнює сучасне бачення української музичної культури,

⁸⁹ Рукопис «Української енциклопедії джазу» було підготовлено до друку, але видано вже після смерті автора. В. Симоненко, розуміючи важливість створення «Енциклопедії сучасної України», передав Головній редакції ЕСУ один примірник рукопису для користування.

⁹⁰ Українська музична енциклопедія: У 6-ти т. — Т. 1—3 / Гол. ред. Г. Скрипник. — К., 2006—2011. Див. також: Калениченко А.П. Українська музична енциклопедія: здобут-

відображаючи її в синхронному й діахронному вимірах у контексті світових духовних здобутків. Основою для створення енциклопедії стали підсумкові музично-історичні праці, зокрема академічна багатотомна «Історія української музики»⁹¹, монографічні дослідження, довідникові видання, присвячені різним галузям вітчизняної художньої культури. Визначення енциклопедії як української зумовлене специфікою її змісту: до видання ввійшли матеріали, пов'язані передусім з українським музичним процесом.

Енциклопедичні статті містять інформацію про персоналії композиторів, музикознавців, педагогів, виконавців, режисерів, сценографів, балетмейстерів-хореографів та діячів інших сфер музичної культури; народну й професійну музику, її жанри, види, форми, стилі, течії, напрямки, інструментарій; музичне виконавство, мистецькі колективи, театральне й концертне життя, музикознавство та його поняттєвий апарат; творчі й наукові школи; спеціальну освіту; музичні установи й організації, галузеві видавництва, періодику. Сюди ж залучено матеріали про культурно-мистецькі надбання етносів нашої держави, українців, які проживають у суміжних регіонах на своїй етнічній території, у східній і західній діаспорах, а також персоналії та явища світової музичної культури, пов'язані з Україною. Енциклопедія часто подає дуже розлогі статті, величезну бібліографію, що, звісно, руйнує сам канон енциклопедичного видання, для якого характерні не лише повнота змісту, а й стисла форма.

Енциклопедію створено в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України. Водночас до співпраці було залучено широке коло авторів і дописувачів із музичних навчальних закладів, різних мистецьких установ та організацій України, а також фахівців з Австралії, Канади, Польщі, Росії, Словаччини, США, Франції, Чехії. Видання заплановано підготувати в 6-ти томах, наразі опубліковано 3 томи.

«Українські кобзарі, бандуристи, лірники»⁹² — енциклопедичне видання, присвячене українському кобзарству. В ньому подано творчі біографії кобзарів, бандуристів, лірників, майстрів кобз, бандур і лір усіх часів, окремих учасників ансамблів та капел бандуристів. Книга ілюстрована портретами персоналій. Мистецтво кобзарів, бандуристів, лірників, яке своїми зачатками сягає періоду Київської Русі, мало в усі часи велике значення для України і завжди було в пошані серед народу. Народні співці — кобзарі, бандуристи й лірники — завжди були поруч із борцями за свободу, рівність та незалежність і часто гинули в цій боротьбі. Як правило вони вели скромне життя, не претендували на своє возве-

ки і проблеми // Українська енциклопедистика: Матеріали Другої міжнародної наукової конференції, Київ, 17 червня 2011 року. — К., 2014; Немкович О.М. Академічна «Українська музична енциклопедія» як резонатор провідних тенденцій розвитку і якісних змін в українській музикознавчій науці межі ХХ-ХХІ ст. // Українська енциклопедистика: Матеріали Другої міжнародної наукової конференції, Київ, 17 червня 2011 року. — К., 2014.

⁹¹ Історія української музики: У 6-ти т. / Гол. ред. М.М. Гордійчук. — К., 1989—2004.

⁹² Українські кобзарі, бандуристи, лірники: Енциклопедичний довідник / Укл. Б.М. Жеплинський, Д.Б. Ковальчук. — Львів, 2011.

личення і тому часто їхні імена лишалися маловідомими, незважаючи на те, що більшість із них були не лише великими митцями-музикантами, а й цікавими особистостями. У цій праці автори намагались представити творчі біографії кобзарів, бандуристів, лірників усіх часів, подаючи їх в доступній формі. Інколи подавали їхні дослівні висловлювання про життя, творчість та спілкування (особливо ранніх часів) з іншими музиками, а також висловлювання глядачів та слухачів про їхні виступи — відгуки про майстерність своїх побратимів. Такі цитування можуть стати в пригоді дослідникам кобзарства та іншим науковцям. У статтях подано не лише біографію, а й часто репертуар народного співця, перелік його власних творів, повідомлення в кого вчився, з ким, коли і де виступав в Україні та за її межами. Наведено дані про закінчення бандуристами навчальних закладів, долю їхніх учнів, виступи на оглядах та конкурсах, отримані нагороди та відзначення, присвоєні звання. Подано також роки вступу до Всеукраїнської (тепер Національної) Спілки кобзарів України.

Автори вміло використали не лише численні публікації, що видно із поданих літературних джерел, а й архівні матеріали. На жаль, відомості про окремих, навіть визначних, кобзарів, бандуристів, лірників збереглися не повністю, про інших — вимагають уточнень та нових пошуків, тому дописи відрізняються своїм обсягом та наповненням. Цей енциклопедичний довідник є особливим за своїм охопленням в часі та просторі інформації про народних музик, кобзарів, бандуристів, лірників усіх часів; праця отримала сприятливі відгуки рецензентів і може послужити основним джерелом для створення повноцінної великої багатотомної «Кобзарської енциклопедії».

«Співаки України»⁹³ — енциклопедичний довідник українських співаків, у якому вміщено понад 1600 статей про найвидатніших співаків України, що репрезентують становлення й розвиток українського вокального мистецтва за період із часів Київської Русі до наших днів. Це особи, які працювали чи працюють на теренах сучасної України. Або ж — співаки, українського походження, які за різних обставин потрапили за кордон, працювали на зарубіжних сценах і залишили помітний слід у світовому оперно-концертному мистецтві. У довіднику представлено передусім оперних та концертно-камерних виконавців. Кобзарі, бандуристи, лірники, гусярі, а також естрадні співаки, солісти оперет і музичних комедій у цьому виданні здебільшого не охоплені. Про них докладно описано в інших працях («Українські кобзарі, бандуристи, лірники», «Кобзарська енциклопедія»). Крім оперних та концертно-камерних співаків, до видання увійшли окремі виконавці народних пісень, солісти придворних капел XVII—XVIII ст., насамперед тих, хто володів сильним і красивим голосом, а також придворних співаків різних вельмож — князів, графів, воєвод, біографічні дані яких збереглися.

Репертуар оперних співаків представлено найповніше; що ж до концертного репертуару, то він найчастіше обмежений прізвищами композиторів, але трапляється перелік творів чи народних пісень, рідко виконуваних. Подано

⁹³Співаки України: Енциклопедичне видання / Укл. І.М. Лисенко. — К., 2012.

також відомості про гастрольні виступи співаків, передусім — закордонні. Окремо вказано на педагогічну діяльність митця. Вміщено також інформацію про грамофонні записи співака, якщо вони існують, причому зроблено акцент на українському репертуарі, особливо рідкісному. Бібліографію (список літературних творів самого співака, а також література про нього) складено в такій послідовності: 1) окремі видання; 2) періодична преса; 3) іноземні видання, які подаються мовою оригіналу. З огляду на те, що про багатьох співаків друкованих джерел інформації не існує, автор часто посилається на рукописні матеріали із вказівкою на місце їхнього знаходження.

У виданні помітно деяку диспропорцію щодо кількості матеріалу про співаків. Це пов'язано насамперед з тим, який фактичний матеріал зберегла для нас історія, а також із масштабом внеску співака в культуру. У передмові автор зазначає, що у процесі роботи над виданням виникали численні труднощі, пов'язані насамперед із пошуком біографічних матеріалів, що стосуються періоду XII—XVI ст. Внаслідок історичних подій чи стихійного лиха (іноземні інтервенції, революції, повстання, пожежі тощо) велика кількість архівних матеріалів або загинула, або була вивезена за кордон. Тому цей період представлено у виданні якнайменше. Більше пощастило розшукати відомості про співаків XVII—XVIII ст. Інформацію про виконавців, чия творча біографія продовжується, викладено лаконічно.

Матеріали енциклопедії розташовано за алфавітом. Статті містять відомості, викладені в такому порядку: прізвище, ім'я та по батькові співака (в дужках подано псевдонім чи справжнє прізвище, дату та місце народження і смерті за старим і новим стилями згідно із сучасним адміністративно-територіальним поділом. Далі вказано звання співака й дату його присвоєння, подано відомості про вокальну освіту виконавця, його сценічну діяльність, характеристику його голосу, де автор спирається на літературу чи відгуки преси. На жаль, довідник не позбавлений й багатьох хиб. Особливо багато нарікань на сплутування дат, неточність, а іноді й непрофесійність у визначенні тембру голосу; при характеристиці вокальних даних автор часто вдається до кліше чи штампів.

*«Образотворче мистецтво»*⁹⁴. Енциклопедичний словник-довідник репрезентує сферу художньо-творчої діяльності людини, зокрема образотворче мистецтво в цілому, декоративно-ужиткове мистецтво, архітектуру та дизайн, театральну-декораційне мистецтво, музейну справу, мистецтвознавчі та філософічні поняття і багато інших, безпосередньо пов'язаних з художньою творчістю людини. В ньому широко наведено визначення стилів, течій та напрямів образотворчого мистецтва, а також терміни, що побутували в давнину, але часто трапляються в різних літературних джерелах з історії мистецтва.

Загалом містить близько 3000 термінів, висловів і понять, які вживаються у мистецтвознавстві. Видання багато ілюстровано творами прадавніх і сучасних іноземних та вітчизняних митців. У книзі присутні й терміни зі

⁹⁴Образотворче мистецтво: енциклопедичний ілюстрований словник-довідник / Укл. А. Пасічний. — К., 2007.

світової міфології. Довідник містить також сленги, що побутують в художніх колах і стали загальнозживаними висловами. Уперше наведено багато сучасних термінів, що з'явилися наприкінці ХХ — поч. ХХІ ст.

Структура словника-довідника побудована таким чином, щоб визначення терміну було більш зрозумілим для читачів різного віку: терміну чи вислову передує порядковий номер відповідно до літерної групи, завдяки якому в предметно-тематичному покажчику, наведеному в додатку, можна легко знайти відповідний термін. За порядковим номером йде термін чи вислів (з наголосом); за терміном в дужках в скороченому вигляді подано його походження (напр.: англ., рос., іт. тощо) і, за наявності, його переклад українською мовою. Перелік скорочень наведено на початку словника. У тексті виділено курсивом терміни, присутні у словнику, що дає змогу доповнити інформацією тематично пов'язані між собою матеріали. Жирним курсивом виділено посилання, які є або синонімом, або спорідненими за своїм значенням з терміном. Ілюстрації до певного терміну розташовано на початку, чи всередині статті. Інколи статті супроводжено кількома ілюстраціями. Це пов'язано або з потребою докладніше пояснити поняття наведеного терміну, або з його подвійним тематичним тлумаченням. Наприкінці довідника маємо перелік термінів та понять за їхнім предметно-тематичним контекстним визначенням, що дає змогу читачеві у відповідному тематичному розділі визначити певний термін та його місце в літерній групі. Вкінці вміщено іменний покажчик персоналій, згадуваних у тексті відповідного терміну. Також у додатку є перелік ілюстрацій художніх творів, використаних у словнику.

Енциклопедичний довідник «Художники України»⁹⁵ — це видання, яке уміщує близько 4 тисяч статей про живописців, скульпторів, графіків, народних майстрів, мистецтвознавців — від найдавніших часів до сьогодення. За скупими рядками фактів, цифр, дат, подій оживає історія українського мистецтва впродовж віків. Загалом видання подає відомості про митців, які з різних причин змушені були працювати або нині працюють поза межами України, але так чи інакше пов'язані з нею чи то своїм українським походженням, чи то діяльністю, чи то тематикою творчості. В ньому описано певні художні напрямки, школи, зокрема школа М. Бойчука («бойчукісти»), львівська школа О. Новаківського; закарпатська школа Й. Бокшая і А. Ерделі; київська рисувальна школа М. Мурашка (яку вже за радянських часів продовжили М. Бурачек, Ф. Балавенський, Ф. Красицький, І. Селєзньов та інші); в Київському художньому інституті (з 1992 р. — Українська академія мистецтв, нині Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури) — К. Трохименка, Ф. Кричевського, Т. Яблонської, О. Шовкуненка, М. Дерегуса, школа графіки Г. Нарбути (яку продовжили його учні Р. Лісовський, Я. Лозовський, М. Кирнарський, П. Ковжун); плеяда учнів В. Касіяна, І. Плещинського, І. Селіванова, В. Чебаника; харківська школа

⁹⁵Художники України: Енциклопедичний довідник / Укл. М. Лабінський, М. Сидоренко. — К., 2006.

С. Прохорова, М. Шаронова; майстерня художників-сценографів О. Хвостенка-Хвостова, Д. Лідера. Висвітлено творчість учнів В. Меллера, А. Петрицького, вихованців скульптора М. Лисенка — В. Бородая, О. Олійника та їхніх учнів; петриківську школу декоративного розпису, пов'язану з іменем Т. Пати та її послідовників, а також вихованців Петербурзької Академії мистецтв, учнів К. Брюллова та багатьох інших.

Представлено також доробок учасників Бієналеу Венеції, де українське мистецтво добре сприймають фахівці й широка громадськість. Відображено й досягнення молодих майстрів, які шойно заявили про себе талановитими роботами, мають творчий потенціал і оригінальну спрямованість, або малознаних особистостей, творчість яких ще треба досліджувати. Значне місце відведено творчим біографіям членів Національної спілки художників України, лауреатів Національної премії України ім. Т. Шевченка (за 45 років від дня заснування). Проте тут інформація не претендує на вичерпність. Працю підготовлено в Інституті проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України.

Енциклопедичний словник «*Художня культура західних і південних слов'ян (XIX — початок XX століття)*»⁹⁶ є першим в історії української славистичної науки виданням такого роду. Статті відображають національну своєрідність культурних та мистецьких процесів, що відбувалися у західних та південних слов'ян у XIX — на поч. XX ст. Автори видання прагнули дати читачеві наукову інформацію про такі художні явища, як фольклор, музичне, образотворче, театральне мистецтво та загальні культурно-мистецькі процеси, про здобутки художньої культури західних і південних слов'ян, які найяскравіше виявилися в період становлення їх національної самосвідомості та розвитку національних культур. Енциклопедичний словник надає важливі дані про життя і творчість широкого кола діячів культури і мистецтва. Це статті про фольклористів, народознавців, мистців, діячів театру, драматургів, композиторів, видатних виконавців-професіоналів, збирачів і дослідників усної та музичної народної творчості. Велику увагу приділено культурно-теоретичним проблемам, освітнім осередкам і центрам культури, мистецькому життю слов'янських народів. Художню культуру слов'янських народів розглянуто в контексті розвитку взаємозв'язків і взаємодій. Автори статей намагалися висвітлити також аспект українсько-західнослов'янських і українсько-південнослов'янських культурних, мистецьких, фольклорних і фольклористичних взаємин. Словник розкриває також типологічні особливості професійної та народної культури слов'ян. Діяльність чільних представників культури висвітлено з погляду утвердження національних традицій, стильових шкіл і напрямків: пізнього бароко, сентименталізму, преромантизму, романтизму, реалізму, що бурхливо розвивалися на межі XIX і XX століть. Видання складається з чотирьох розділів: «Фольклор», «Музичне мистецтво», «Образотворче мистецтво», «Театральне мистецтво». Гасла кожного розділу розміщено за українським алфавітом.

⁹⁶Художня культура західних і південних слов'ян (XIX — поч. XX ст.). Енциклопедичний словник: А—Я / Гол. ред. Г.А. Скрипник. — К., 2006.

У праці використано нові архівні матеріали, спеціальні бібліотечні та музейні фонди, а також енциклопедичні та довідникові видання слов'янських країн. Усі власні назви у словнику подано в перекладі відповідно до чинного українського правопису та в оригіналі. У виданні подається список умовних скорочень та алфавітний покажчик статей. У матеріалах словника застосовано систему виділення курсивом гасел, які входять до загального переліку. Видання підготовлено науковцями Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України.

«*Культура: Ілюстрована енциклопедія України*»⁹⁷. Це унікальна праця авторства відомого вченого, філософа, академіка НАН України Мирослава Поповича. Унікальна вона тим, що вбирає воедино відомості зі всіх культурологічних напрямків: літератури, музики, історії, живопису, архітектури. Культурна спадщина кожного народу складається з багатьох історичних шарів, створених в різні епохи людьми з різним світоглядом і досвідом, різними смаками і уподобаннями. Схарактеризувати національні культурні здобутки означає не лише описати архітектурні споруди, твори живопису та музики, театральні школи та найцікавіші спектаклі, створені національними митцями кінофільми, врешті, проаналізувати систему освіти та показати місце національної науки в світовому процесі наукового пізнання. Треба ще й розкрити, найчастіше втрачені з часом, смисли давніх культурних форм, зрозуміти, що саме переживали і хотіли сказати наші далекі предки, споруджуючи святині чи створюючи історичні хроніки, співаючи традиційні пісні та виконуючи обряди. З метою охоплення всіх форм національної культури було створено цей довідник, який дає можливість проглянути основні явища і структури в культурі України, зрозуміти національну культурну спадщину як цілісність багатьох складників. Саме тому ця праця є і описом історії культури України, і спробою осмислення української культури як цілісного поєднання різних її складників, сучасного прочитання її різних прошарків; це історичний коментар до тих пам'яток і тих творів української культури, які сьогодні досяжні для читача, глядача, слухача, але найчастіше вирвані із втраченого контексту.

«*Ілюстрована енциклопедія вірменської культури в Україні*»⁹⁸. Двотомне видання присвячено 500-літньому ювілею вірменського друкарства. У 1512 році Акоп Мегапартії надрукував у Венеції першу вірменську книгу, а через 100 років львівський вірменин Ян Муратович (Карматенц) створив четверту в світі вірменську друкарню у Львові. Енциклопедію укладено на основі матеріалів фондів 44 державних музеїв та заповідників міст України, в яких існували історично значимі вірменські громади. Текст супроводжують майже 600 ілюстрацій — фотографій експонатів з музеїв Києва, Кам'янець-Подільського, Львова, Сімферополя, Феодосії та інших міст, що представляють вірменську культуру.

⁹⁷ *Культура: Ілюстрована енциклопедія України* / Укл. М. Попович. — К., 2009.

⁹⁸ *Ілюстрована енциклопедія вірменської культури в Україні: У 2-х т. / Укл. І. Гаюк. — Львів, 2012.*

У першому томі зображено життя вірмен різних регіонів України, окреслено загальний розвиток вірменської культури та головні сфери діяльності вірмен на теренах України — дипломатію, торгівлю, зброярство, шовкоткацтво, килимарство та гаптування, ювелірну справу, образотворче мистецтво та символіку, вірмено-українські театральні та літературні зв'язки. Тут наведено зразки вірменського мистецтва, що зберігаються в українських музеях — срібні хрести, шкатулки, релікварії і чаші, килими, золото- й срібнотканні шовкові пояси, портрети відомих і невідомих вірменських діячів, праці видатних вірменських художників. Перший том містить також короткий словник термінів, географічний та іменний покажчик. У другому томі подано каталог (інвентарні описи) пам'яток вірменської культури в музеях України. Цей том — без ілюстрацій, лише підписи до них та скерування до першого тому із зазначенням номера ілюстрації та сторінки, на якій її розташовано. Якщо перший том українсько-російський, то другий — українсько-англійський: у ньому подано повний переклад тексту та підписів до ілюстрацій. Цінність цього видання полягає у тому, що це — не просто описова робота, а аналітико-синтетичне опрацювання матеріалу, на основі якого постає життя вірмен у різних регіонах України, загальний розвиток вірменської культури та головні сфери діяльності вірмен. Оскільки мова йде про культуру вірменської діаспори, то в енциклопедії простежується обґрунтована концепція щодо суті та співвідношення національної вірменської культури та культури вірменської діаспори як важливого її складника. В енциклопедії чітко окреслено зміст основних понять і термінів, які використовує автор, виділено головні критерії відбору матеріалу. Видання відзначено Шевченківською премією в номінації «Літературознавство, мистецтвознавство» (2014 рік).

«Короткий енциклопедичний словник з культури»⁹⁹ присвячено українській і зарубіжній культурі. Містить близько 3000 найважливіших термінів і термінологічних сполучень, біографічних довідок найвидатніших діячів культури. Реєстр термінів і біографічних довідок словника дібрано з урахуванням як давніх, традиційних понять, пов'язаних з історичним минулим українського народу, його духовним життям, глибинними джерелами національної і зарубіжної культури, так і нових, що увійшли в широкий обіг уже в роки незалежності України під впливом науково-технічного прогресу, нових явищ і процесів у культурному поступі людства. Наведені поняття і довідки узгоджено із сучасним рівнем знань і тих змін, що останнім часом відбулися й відбуваються в Україні та за її межами, зокрема в культурі. При підготовці видання враховано досвід укладання вітчизняних довідників, а також практику, поширену в сучасному світовому енциклопедичному словникарстві. Проблематика словника зорієнтована на викладачів, студентів вищих і середніх навчальних закладів, учнівську молодь, працівників творчих спілок і культурно-освітніх установ, усіх тих, хто хоче оволодіти знаннями, що стосуються культурології, духовних надбань українського народу та скарбів культури всього людства.

⁹⁹Короткий енциклопедичний словник з культури / Укл. М.М. Корінний, В.Ф. Шевченко. — К., 2012.

«Енциклопедія художньої культури»¹⁰⁰. В цій енциклопедії аналізовано бібліографічні, архівні джерела та фотодокументи, що фіксують функціонування мистецькоосвітніх закладів. Подано необхідну інформативну основу для вивчення теорії, методології, методики і практики викладання мистецьких, мистецтвознавчих, культурологічних дисциплін, проблем організації освіти, менеджменту соціокультурної сфери, народного мистецтва і промислів, дизайн-освіти, сценографії середовища, монументального образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва за регіонами та провідними осередками.

Структура енциклопедії визначається характером систематизованого матеріалу, який укладено у вступ, 35 розділів, що містять 3773 позиції бібліографічних та архівних джерел від середини ХІХ до 2010 року, 300 ілюстрацій, хронологічних таблиць, перелік умовних скорочень. Однак, автор зазначає, що не претендує на повноту подання та аналізу зібраної і систематизованої джерелознавчої бази. Наукова база дослідження — статистичні джерела, періодика, фотодокументи, матеріали з архівів Львова, Кам'янець-Подільського, Полтави, Києва, Петербурга; колекції творів з фондів збірок музеїв Львова, Ужгорода, Чернівців, Коломиї, Києва, Кам'янець-Подільського, Опішні, Миргорода, Полтави, Москви, Праги, Відня, Парижа, Нью-Йорка, Клівленда, Стемфорда, Бавнд Брука та приватних колекцій. Матеріали енциклопедії нині широко використовуються для створення вишівської програми і курсу «Історія мистецької освіти в Україні», який на пропозицію автора викладається у Львівській національній академії мистецтв.

«Український біографічний кінодовідник»¹⁰¹. Видання вирізняється тим, що воно порушує традиції подібних праць, у яких фігурують лише певні категорії найвизначніших кінопрацівників, або наведено відомості про членів відповідної творчої організації, у цьому ж довіднику автори подають прізвища (у більшості випадків викладають і короткі творчі біографії) людей усіх кінематографічних професій, які збагатили столітню історію вітчизняного кіно, а згодом — і телебачення. Всі вони були причетними до початків або окремих етапів українського кіномистецтва. Згадано також кінодіячів інших народів, які брали участь в українському кіновиробництві, кіномайстрів українського походження, що працюють за кордоном. Міститься інформація й про письменників, чії твори екранізували. Загалом довідник представляє близько 5 тисяч діячів зі сфери кінематографа. Працю підготовлено не зовсім у традиціях академічних енциклопедій, де кожній персоналії визначено певну схему її презентації та певний обсяг тексту. Автори цього видання намагались бодай коротко згадати якомога більше людей, що їм зобов'язане своїм існуванням українське кіномистецтво, а згодом — і телебачення. У випадках, коли відсутні якісь конкретні факти, уніфікація порушується: зазначено лише імена митців і визначено їхній творчий доробок. Не вказано пар-

¹⁰⁰ Енциклопедія художньої культури. Мистецька освіта: бібліографія, документи, теорія / Укл. Р.Т. Шагалю. — Львів, 2013.

¹⁰¹ Український біографічний кінодовідник / Відп. ред. О.Г. Костюк. — К., 2001.

тійної належності, громадських посад тих, хто їх обіймав та обіймає, аби не створити враження, що саме ці ознаки допомогли особам отримати премії, звання, урядові і президентські нагороди. Позитивним є те, що укладачі фіксують інформацію про родинні зв'язки того чи іншого кіномитця.

Галузі господарства і промисловості

«Українська енциклопедія лісівництва»¹⁰². Перше в Україні видання енциклопедичного характеру з проблем лісу. В двотомній енциклопедії викладено біологічні основи росту і формування лісів, основні положення лісознавства та лісівництва, раціонального використання та відновлення лісостанів, біологічні особливості головних лісоутворюваних порід, чагарників і трав'яних рослин. Висвітлено питання лісівництва, лісової типології, таксації та лісовпорядкування, генетики та селекції, лісового насінництва, лісових культур, захисного лісорозведення, механізації лісогосподарських і лісозаготівельних робіт, деревинознавства, економіки й організації лісового господарства. Особливу увагу прикуто до питань раціонального природокористування, лісівничо-екологічної характеристики цінних лісових масивів, заповідників, заказників, пам'яток природи, лікарських рослин. Низку статей присвячено основам природоохоронної справи, поліпшенню якості довкілля, охорони природи. Це науково-довідникове видання узагальнило результати теоретичних і прикладних лісівничих досліджень в Україні, відобразило багатство і різноманітність природи, висвітило сучасний рівень господарського освоєння її території, ступінь антропогенного впливу, а також розкрило раціоналізацію природокористування шляхом здійснення масштабних природоохоронних заходів. Подає також біографічні статті про видатних учених, які зробили великий внесок у розвиток лісівничої науки України, авторів важливих праць із лісівництва, ботаніки, географії, екології.

Енциклопедія вміщує близько 3 тисяч статей (термінів), кольорові та чорно-білі текстові ілюстрації, карти, схеми, таблиці. Всі статті розміщено за алфавітом. Для забезпечення взаємозв'язку близьких за темою статей і уникнення повторень вжито систему посилань. У біографічних статтях дати подано за новим стилем, назви населених пунктів — за сучасним адміністративно-територіальним поділом. Основну функцію створення видання взяла на себе у 1990 році Лабораторія проблем природокористування кафедри лісівництва Українського державного лісотехнічного університету (науковий керівник доктор сільськогосподарських наук, професор С.А. Генсірук). До підготовки енциклопедії були залучені також провідні сили лісівничої науки і практики України, зокрема таких центрів, як Київ, Харків і Львів. Працю видано за ухвалою Президії НАН України та Видавничої ради Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. За сподіваннями рецензентів¹⁰³, «Українська енциклопедія лісівни-

¹⁰² Українська енциклопедія лісівництва: У 2-х т. / За ред. С.А. Генсірука. — Львів, 1999—2007.

¹⁰³ Стойко С., Ковальчук І., Копій Л. Скарбниця знань про український ліс // Вісник Національної академії наук України. — 2008. — № 9. — С. 46—48.

цтва» слугуватиме відродженню лісів, підвищенню їхньої продуктивності та біологічної стійкості, оптимізації лісокористування та охорони довкілля, збільшенню лісистості України до 20%, прислужиться екологічному вихованню і збагаченню знань наших громадян. Вагомість цього оригінального енциклопедичного видання для розбудови української державності, збереження екологічного, лісоресурсного та економічного потенціалу України незаперечна.

«Гірничий енциклопедичний словник»¹⁰⁴ — спеціалізоване енциклопедичне видання, присвячене гірничій науці та техніці. Це перша українська гірнича енциклопедія. Складається з трьох томів і містить 12700 статей. У перших двох томах подано інформацію, яка відображає світовий досвід пошуку, розвідки, видобування і первинної переробки всіх видів мінеральної сировини, наукові аспекти утворення і розташування корисних копалин у надрах, питання охорони праці, гірничого законодавства, охорони довкілля при експлуатації надр. Третій том містить систематизовані відомості про басейни, найбільші родовища корисних копалин, описи територій країн, континентів, океанів як об'єктів гірничої науки та практики, інформацію про вітчизняні та закордонні виробничі об'єднання та фірми, що працюють у гірничій промисловості, гірничому машинобудуванні, а також дані про інститути, університети, науково-виробничі і громадські організації гірничого профілю. Терміни в словнику подано українською, російською, англійською та німецькою мовами. Опис терміну виконано українською мовою. Особливо важливі статті мають розгорнутий характер. Таким чином, словник є одночасно і тлумачним, і перекладним багатомовним. Статті типізовано; застосовано систему посилань.

Гірничий енциклопедичний словник за структурою, побудовою статей, їх типізацією, обсягом — історично перша українська енциклопедія, де подано збалансовану національну терміносистему в гірничій галузі. Водночас — це етапний проект, який задумано як основу для подальшої роботи — «Малі гірничі енциклопедії». До основного авторського колективу входить ряд провідних науковців із профільних університетів України, академічних установ, Наукового товариства імені Шевченка (донецького відділення), загалом понад 150 фахівців.

«Мала гірничі енциклопедія»¹⁰⁵ — універсальне тритомне довідникове видання у галузі гірничої науки та техніки. Містить описи близько 18 000 термінологічних та номенклатурних одиниць. Основний обсяг енциклопедії займає усталена гірничі термінологія; близько 15—20% термінів уточнено; і лише окремі терміни подано вперше. Гірництво, пошук, видобуток та переробка корисних копалин — найдавніші галузі діяльності людини. Упорядкування, систематизація, унормування термінології в гірничій науці, промисловості, в гірничій справі, узагальнення світового досвіду гірництва у єдиній фундаментальній праці є важливими компонентами розвитку природничих

¹⁰⁴ Гірничий енциклопедичний словник: У 3-х т. / Гол. ред. В.С. Білецький. — Донецьк, 2001—2004.

¹⁰⁵ Мала гірничі енциклопедія: У 3-х т. / За ред. В.С. Білецького. — Донецьк, 2004—2013.

наук, наукової та практичної діяльності в гірничій галузі. У праці подано відомості про утворення, склад та властивості, а також сучасні методи, способи і засоби розвідки, добування і первинної переробки твердих, рідких та газоподібних корисних копалин. Розглянуто різні аспекти відкритої, підземної, підводної розробки родовищ, механізації гірничих робіт, гірничого нагляду, гірничорятувальної справи, охорони праці. Охоплено питання умов залягання родовищ корисних копалин та фізичних явищ, що відбуваються в товщі гірських порід при проходженні гірничих виробок, способів розкривання і систем розробки родовищ, способів видобування і збагачування корисних копалин, гірничої геомеханіки, маркшейдерії, боротьби з рудниковим газом і пилом, організації виробництва, гірничої економіки. Наведено короткі дані з гірничої промисловості, що охоплює паливодобувну (вугільна, нафтова, сланцева, торфова, газова), рудовидобувну (залізорудна, марганцеворудна, руд кольорових, благородних і рідкісних металів та ін.), гірничохімічну (видобування калійних солей, кам'яної солі, апатитів, нефелінів, бокситів, сірки, фосфоритів тощо) галузі, а також галузь із видобування мінеральної сировини для будівельної індустрії, вогнетривної та керамічної промисловості, гідромеліоративну. Крім того, в енциклопедії наведено основні відомості щодо гірничого законодавства, охорони довкілля при експлуатації надр, а також інформацію про басейни, родовища корисних копалин, описи територій, дані про виробничі одиниці, дослідницькі та навчальні заклади.

Структура словника комплексна. Перший том має алфавітну побудову і вміщує біля 6 400 статей на літери від «А» до «К»; другий том — 7500 термінів та терміно-сполучень на літери від «Л» до «Я»; а третій том — тематико-систематичну інформацію про басейни, найбільші родовища корисних копалин, описи територій країн, континентів, океанів як об'єктів гірничої науки та практики, відомості про вітчизняні та провідні закордонні виробничі одиниці, фірми, компанії, що працюють у гірничій промисловості, гірничому машинобудуванні, а також дані про інститути, університети, науково-виробничі та громадські організації гірничого профілю. У написанні статей брали участь вчені Національного гірничого університету, Донецького національного технічного університету, Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, Інституту УкрНДІвуглезбагачення, Українського державного інституту мінеральних ресурсів, Інституту фізико-органічної хімії та вуглехімії НАН України, Інституту геохімії, мінералогії та рудоутворення НАН України, Макіївського науково-дослідного інституту з безпеки робіт у гірничій промисловості (МакНДІ), Донбаського гірничо-металургійного інституту, Криворізького технічного університету, наукових спілок та організацій — Академії гірничих наук України, Наукового Товариства ім. Шевченка, Української нафтогазової академії, Академії технологічних наук України, інших наукових установ та організацій.

Якщо «Гірничий енциклопедичний словник» створювався ініціативно і виходив на кошти видавництва та залучених спонсорів, то «Малу гірничу енциклопедію» підготовлено на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення України за Програмою випуску соціально значимих видань.

«*Енциклопедія водного господарства, природокористування, природовідтворення, сталого розвитку*»¹⁰⁶ Видання наводить 5448 термінів (статей) і понять з водного господарства, усіх розділів екології, природокористування, сталого розвитку і суміжних галузей науки, зокрема екологічної безпеки, основ моніторингу, безпеки життєдіяльності людини. Текст доповнюють 162 малюнки і 31 таблиця. Сталий розвиток суспільства передбачає узгодження між економічним і соціальним його розвитком та збереженням навколишнього природного середовища і передбачає задоволення потреб теперішніх поколінь без загрози для майбутніх поколінь задовольнити свої потреби.

Енциклопедію підготовлено з огляду на необхідність впровадження в суспільство норм бережливого ставлення до природи. Для цього потрібна тривала робота, спрямована на популяризацію та пропаганду екологічних знань і новітніх ідей. Нині в екологічно розвинутих країнах вже сформульовані засади збалансованого розвитку суспільства, при цьому значну увагу приділяють інформуванню громадян про політичні та практичні заходи щодо впровадження розроблених планів дій на державному та місцевому рівнях. Ця енциклопедія — це перший суттєвий крок у напрямку не лише поширення екологічних знань, а й досягнення на національному рівні, на всіх ступенях державного управління розуміння того, що стратегія сталого розвитку суспільства є єдиною загально визнаною і необхідною стратегією поступу України в XXI столітті, адже вона забезпечує виживання людини як виду.

Фізико-математичні й хімічні науки

«*Енциклопедія кібернетики*»¹⁰⁷ — перша у світі енциклопедія про кібернетику, інформатику та обчислювальну техніку. Вона складається з близько 1700 статей. До більшості статей подано бібліографії. Містять рисунки, схеми, діаграми. Серед них — вичерпні матеріали з теоретичної кібернетики — її математичного апарату, теорії систем, теорії інформації, методів програмування. У статтях з економічної кібернетики розглянуто питання застосування кібернетичних знань для оптимізації керування економічними процесами, планування та прогнозування. Велике місце в енциклопедії займають статті з технічної кібернетики, що охоплюють питання управління складними технічними системами та комплексами, автоматизації наукового експерименту, створення оптимальних систем керування технологічними процесами, оптимізації взаємодії людини та машини, організації відповідних інтерфейсів. Матеріали з обчислювальної техніки наводять інформацію про принципи та методи побудови основних технічних засобів кібернетики — електронних обчислювальних машин та пристроїв моделювання. В циклі статей з біологічної кібернетики та біоніки розглянуто проблеми, що пов'язані з управлін-

¹⁰⁶ Енциклопедія водного господарства, природокористування, природовідтворення, сталого розвитку / Укл. А.В. Яцик, В.Я. Шевчук. — К., 2006.

¹⁰⁷ Енциклопедія кібернетики: У 2-х т. / За ред. В.М. Глушкова. — К., 1973; Энциклопедия кибернетики: В 2-х т. / Под ред. В.М. Глушкова. — К., 1974.

ням біологічними системами — створенням моделей мозку, моделей органів людини та регуляторних систем організму. Велику групу статей присвячено питанням прикладної та обчислювальної математики в контексті кібернетики. Окремі матеріали охоплюють філософські та соціологічні питання кібернетики, питання застосування її методів для автоматизації інформаційної роботи, лінгвістичних досліджень, програмного навчання тощо.

Двотомник опубліковано українською й російською мовами. Спершу — українською, потім — російською. Хоча, як пригадає професор М.І. Кратко¹⁰⁸, один з редакторів енциклопедії, відповідальний редактор В.М. Глушков наполягав, щоб першою з'явилася російськомовна версія цієї праці. Втім, Іван Драч та Микола Бажан змогли переконати видатного вченого в тому, щоб першою світ побачила енциклопедія саме українською мовою. Крім цього, згодом працю було перекладено ще й німецькою мовою у тодішній Німецькій демократичній республіці. Енциклопедію укладено Інститутом кібернетики АН УРСР за участю фахівців із понад 100 інших науководослідних і навчальних установ колишнього СРСР. Опубліковано Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії академії наук УРСР.

Енциклопедичний словник «*Фізика твердого тіла*»¹⁰⁹. Це довідникове видання в галузі фізики твердого тіла; за твердженням укладачів, йому немає аналогів у світі. Видання є спробою систематизувати знання зі всіх розділів фізики твердого тіла — від фундаментальних до прикладних питань. Мета цього енциклопедичного словника — подати широкому колу читачів необхідний довідковий матеріал, який забезпечить розуміння основних принципів фізики твердого тіла. Тому автори намагались навести якнайбільше конкретних фактичних даних, зберігаючи доступний стиль викладу інформації. Статті взаємопов'язано через систему перехресних посилань, є також предметний покажчик, який допомагає читачеві орієнтуватися у змісті статей. Словник уміщує понад 5000 статей. Серед них є великі за обсягом статті, присвячені основним питанням і найважливішим явищам фізики твердого тіла; середні за обсягом статті з окремих проблем і фізичних понять; а також стислі визначення термінів, що вживаються в літературі з фізики твердого тіла. У багатьох статтях наведено короткі історичні відомості: автори і дати відкриття того чи того явища, інколи — хронологічний опис питань, що описуються. Особливу увагу в словнику присвячено новим термінам, які в галузі фізики твердого тіла з'явилися недавно. До більшості статей подано бібліографію основних праць та ілюстративний матеріал, що забезпечує читача наочною інформацією.

«*Астрономічний енциклопедичний словник*»¹¹⁰. Це перше енциклопедичне видання з астрономії в Україні. У ньому вміщено близько 3000 статей з астрономії,

¹⁰⁸Кратко М.І. Як створювалася україномовна «Енциклопедія кібернетики» // Історична правда. — 07.02.2011. — <<http://www.istpravda.com.ua/digest/2011/02/7/22204>>.

¹⁰⁹Фізика твердого тіла. Энциклопедический словарь: В 2-х т. / Глав. ред. В.Г. Барьяхтар. — К., 1996—1998.

¹¹⁰Астрономічний енциклопедичний словник / За заг. ред. І.А. Климишина, А.О. Корсунь. — Львів, 2003.

космонавтики, фізики та інших суміжних наук за станом на початок 2000 р. Автори передусім намагалися якнайдоступніше розповісти про наземні й космічні засоби, методи астрономічних досліджень в історичному розвитку, описати, як розширювався горизонт астрономії, як, зокрема, завдяки застосуванню законів фізики ставало можливим розкриття таємниць «життя» окремих зірок (будови їхніх надр, проблеми джерел енергії), процесів, що відбуваються у міжпланетних, міжзоряних і міжгалактичних просторах, а також проблем динаміки й фізики велетенських зоряних систем — галактик, і врешті-решт про побудову моделей усього доступного для спостережень Всесвіту. Читач знайде тут стислу інформацію про астрономічні заклади світу, короткі біографічні довідки про астрономів усіх країн. Описані у словнику терміни увійшли до української лексики в різні періоди — від середньовіччя до сучасності. Термінологічний склад енциклопедичного словника майже повністю охоплює всі галузі знань стосовно будови та розвитку Всесвіту. В ньому наведено також інформацію про найбільші обсерваторії світу, астрономічні прилади, видання тощо; є короткі довідки про життя й діяльність видатних астрономів світу. Енциклопедію підготовлено в Головній астрономічній обсерваторії НАН України. Її появі сприяли також науковці Львівського національного університету імені Івана Франка.

«Імена України в Космосі»¹¹¹ — перше видання в українській енциклопедистиці, а можливо й світовій, де зібрано імена й топоніми України, присвоєні об'єктам Космосу — рельєфним утворенням на поверхнях тіл Сонячної системи, малим планетам, кометам, зорям та галактикам. В енциклопедії українських імен та назв у Космосі — понад 400 найменувань. Вони відтворюють історію нашої країни, увічнюють пам'ять видатних діячів науки і культури. Серед них є українці та представники інших народів. Незалежно від національності вони називали чи називають Україну своєю Батьківщиною. Є й ті, хто вніс вагомий внесок у розвиток світової культури, працюючи поза межами України, але його рід був пов'язаний з Україною. Тому назва книги дещо умовна, оскільки енциклопедія охоплює широку палітру імен світового рівня. Прикметною ознакою цього видання є форма подання матеріалу у вигляді нарисів, есе, спогадів, що дало змогу якнайкраще висвітлити ті чи інші важливі події в історії України та діяльність її видатних постатей. Видання здійснено за ініціативи Українського міжнародного комітету з питань науки і культури при НАН України, Інституту енциклопедичних досліджень НАН України та Ради космічних досліджень НАН України. Автор ідеї створення енциклопедії — академік Я.С. Якців.

«Енциклопедія термометрії»¹¹². Однотомне видання містить близько 800 гасел і знайомить читача як із загальнофізичними термінами, що прямо або опосередковано стосуються вимірювань температури, так і з термінами, які

¹¹¹ Імена України в Космосі. Науково-енциклопедичне видання / За ред. І.Б. Вавилової, В.П. Плачинди. — Львів; К., 2003.

¹¹² Енциклопедія термометрії / Укл. Я.Т. Луцик, Л.К. Буняк, Ю.К. Рудавський, Б.І. Стадник. — Львів, 2003.

безпосередньо стосуються засобів вимірювання температури. Систематизовано та відповідно прокоментовано гасла, які стосуються температурних вимірювань, що, за різними оцінками, становлять близько 30% усіх вимірювань у наукових дослідженнях та промисловості. Видання інформує про ртутні термометри, газові термометри, інші термометри, що працюють на принципі розширення рідини; термометри, що використовують тиск пари; термометри, що базуються на принципі розширення твердих тіл. Висвітлює відомості про особливості вимірювання, про методи підвищення точності вимірювання, регулювання температури, температурні шкали тощо. Енциклопедію укладено в Національному університеті «Львівська політехніка».

«*Неорганическое материаловедение*»¹¹³ — двотомне енциклопедичне видання, у якому узагальнено й систематизовано сучасні знання про наукові принципи й основи неорганічного матеріалознавства, а також викладено відомості про неорганічні матеріали, їхні властивості, технології та сфери застосування. Весь масив інформації поділено на два томи. У першому томі читачеві представлено енциклопедичний звід сучасних наукових уявлень про фізико-хімічну природу твердих тіл, про процеси структуроутворення матеріалів та їхню поведінку під дією зовнішніх фізичних полів і хімічних чинників, а також про методи аналізу, досліджень та діагностики неорганічних матеріалів. У другому томі в алфавітному порядку подано статті, присвячені окремим групам матеріалів і основним їхнім технологіям. Систематизовано відомості про сплави на основі чорних, кольорових, лужно- і рідкоземельних, благородних, тугоплавких і радіоактивних металів, про матеріали на основі металоподібних сполук і неметалічних елементів та їхніх оксидних і неоксидних сполук.

Особливу увагу приділено наноструктурним і композиційним матеріалам. У другому томі систематизовано знання і про основні технологічні процеси отримання неорганічних матеріалів, а також технології з'єднання матеріалів і технології високих тисків. Видання завершується пошуковим апаратом, що складається з предметного покажчика, який є тримовним (російсько-українсько-англійським) термінологічним словником (близько 3000 термінів у галузі матеріалознавства), а також покажчика авторів. Енциклопедію укладено фахівцями Інституту проблем матеріалознавства ім. І.М. Францевича НАН України.

Економіка, бізнес, фінанси

«*Енциклопедія народного господарства Української РСР*»¹¹⁴ — перша енциклопедична праця у 4-х томах в УРСР, що була присвячена економіці УРСР. На сьогодні це видання має тільки суто історичне значення, оскільки фактично вся довідкова інформація застаріла. Це зумовлено не лише тим, що працю створено за методикою радянських досліджень, відповідно до яких єдино-

¹¹³ Неорганическое материаловедение. Энциклопедическое издание в 2-х т. / Под ред. Г.Г. Гнесина, В.В. Скорохода. — К., 2007—2008.

¹¹⁴ Энциклопедія народного господарства Української РСР: У 4-х т. / Відп. ред. С. Ямпольський. — К., 1969—1972.

вірним було марксистсько-ленінське економічне вчення, а всі здобутки народного господарства були результатом соціалістичного устрою та мудрого керівництва компартії. Застарілими є відомості й з тієї причини, що після розпаду СРСР відбулися докорінні зміни в усіх галузях народного господарства й економіки України. Однак, частина статей енциклопедії, яку присвячено опису різноманітних технологічних процесів виробництва, родовищ корисних копалин на території України, та інші подібні статті можуть розглядатись як такі, що частково досі зберігають свою інформативність.

За змістом праця відображає народне господарство України у зв'язку з економікою інших республік СРСР, місце української економіки в соціалістичному світі; розповідає про природні і сировинні ресурси України, розміщення виробництва, фонди народного господарства та використання їх, про всі галузі економіки України відповідно до тогочасної класифікації народного господарства і про найбільші підприємства республіки. Подано також відомості щодо правового регулювання праці й господарського законодавства в СРСР, довідкові дані й методичні вказівки з різних конкретних питань економіки та організації виробництва. Загалом у виданні вміщено понад 4 тисячі статей. Енциклопедію ілюстровано картами, що відображають розвиток різних галузей народного господарства України і їхнє розміщення, схемами основних виробництв і організації управління ними, фотографіями, діаграмами, графіками, таблицями, кольоровими і тоновими вклейками тощо. Видано Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії.

«Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера»¹¹⁵. Перше такого роду в Україні комплексне видання, призначене для керівників, спеціалістів народного господарства, підприємців, банкірів, фінансистів, економістів, юристів, менеджерів, науковців, викладачів і студентів вузів, учителів і учнів, широкого кола людей, яких цікавлять питання бізнесу, господарської діяльності, торгівлі, споживання. Містить 12 тисяч найбільш вживаних термінів, визначень, тлумачень слів та словосполучень з теоретичних та практичних загальноекономічних, фінансово-кредитних, банківських, аудиторських, торговельних, бухгалтерських, інформаційних дисциплін, права, державного управління, менеджменту та інших, дотичних до них науково-практичних понять. Поряд з українськими термінами подано російськомовні еквіваленти, а до слів іншомовного походження, що входять у термін, — етимологічну довідку. Створюючи енциклопедію, крім іншого, автори прагнули вплинути на розв'язання вкрай важливих проблем, пов'язаних з потребою науково-методичних розробок в галузі економіко-бізнесових знань. Ця праця, дійсно, певною мірою заповнює лакуну науково-практичних досліджень такого роду і надає можливість широкому колу підприємців, працівників різних рівнів управління економікою знайти відповіді щодо означення найрізноманітніших понять і термінів з таких важливих галузей теорії і практики, як: економіка, фінанси, право, маркетинг, менеджмент, банків-

¹¹⁵ Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / За ред. Р. Дяківа. — К., 2000.

ська справа. Для пояснень і тлумачення викладених у книзі положень використано різноманітні стилістичні засоби української мови.

«Економічна енциклопедія»¹¹⁶ — перша в Україні енциклопедична праця вітчизняних учених-економістів з економічних дисциплін. Ця масштабне (тритомне) видання, як зазначають укладачі, є своєрідною атестацією зрілості вітчизняної економічної науки на рубежі другого і третього тисячоліть.

Структурно «Економічна енциклопедія» охоплює знання з майже п'ятдесяти економічних дисциплін в їх історичному розвитку й на рівні сучасних досягнень. Водночас в ній акцентовано велику увагу на проблемах української економіки. У цьому напрямі зроблено аналіз і порівняння ринкової, змішаної та народної економік, схарактеризовано економічні ризики, структуру та інфраструктуру ринку, перспективи розвитку їх в Україні. Подано широку інформацію щодо особливостей функціонування фінансової, банківської, бюджетної систем, формування та реалізації фінансово-кредитної, податкової, амортизаційної, антициклічної, антикризової, структурної, регіональної та інших форм політики держави за різних економічних систем та на сучасному етапі. Цінними є обґрунтування й аналіз процесу утвердження економічного суверенітету, економічної безпеки України в різноманітних їх формах, можливості й доцільності використання світового досвіду на етапі розбудови ефективної економічної системи в нашій країні. Загалом матеріал, що стосується нашої держави, висвітлює становлення економіки України часів незалежності, формування власної економічної безпеки, доцільність та ефективність використання здобутків світової економічної науки в розбудові економіки України. У видання увійшли не лише класичні економічні теорії та погляди. Велику увагу було приділено й сучасним економічним дослідженням, що базуються на опрацюванні нових теоретичних і практичних матеріалів. Поряд із висвітленням класичних економічних категорій і законів у енциклопедії вперше обґрунтовано низку нових. Аналіз процесів і явищ економічного буття ґрунтується на теоретичному й статистичному матеріалі. Більшість статей вирізняється інтелектуальною насиченістю, аналітичністю, пошуковістю, дослідницькою новизною. Уважний читач, ознайомившись із ними, дійде висновку, що загалом енциклопедія позбавлена світоглядної заангажованості, апологетизму щодо будь-якої суспільно-політичної, економічної доктрини. У ній представлено розмаїття наукових методів, концептуальних засад, характерних сучасній вітчизняній економічній науці й практиці, суспільно-політичній свідомості, що природно для періоду трансформації соціально-політичної системи, світорозуміння і мислення громадян. У створенні енциклопедії взяли участь понад двісті українських та зарубіжних учених, серед них — і фахівці Національної академії наук України. Варто зазначити, що на книжковому ринку у зв'язку зі значним ажіотажем, що спостерігався в Україні у 1990-х — початку 2000-х роках на отримання економічної освіти, було багато видань що

¹¹⁶ Економічна енциклопедія: У 3-х т. / Відп. ред. С.В. Мочерний. — К., 2000—2002.

маркувалися як енциклопедичні. Лише енциклопедія за редакцією С. Мочерного відповідала цьому типові; інші — це суто комерційні видавничі проекти, укладачі яких під брендом «енциклопедія» пропонували споживачеві низькофакховий, компіляційний продукт.

«*Енциклопедія банківської справи*»¹¹⁷ — наукове довідникове видання про банківську діяльність та банки, побудоване за принципами національної галузевої енциклопедії. Його підготовлено і здійснено з ініціативи та за участю і сприяння Національного банку України. Ця енциклопедія — не лише пізнавально-довідникове, а й значною мірою настановче видання, що сприяє глибшій уніфікації і стандартизації понятійного апарату галузі, її мови, упорядкуванню вживання й адекватному розумінню термінів. Це важливо як для ділового спілкування між суб'єктами економічної діяльності, так і для створення та функціонування національних комп'ютерних інформаційно-пошукових систем, усталення банківської, фінансової термінології в українській мові. Праця має принципові відмінності від низки надрукованих раніше довідникових видань аналогічної тематики. Зокрема, в ній представлено не лише тлумачення банківських термінів та понять, а, як це й передбачає енциклопедія, цілісне коло систематизованих знань про банківську справу, яке охоплює всі складники цієї сфери суспільної діяльності в її становленні і розвитку загалом і в конкретно-історичних умовах України зокрема.

Енциклопедія містить близько 1500 статей. Переважну більшість із них присвячено висвітленню змісту банківських та фінансових понять і категорій, їх функціонування у сучасній банківській практиці, зокрема питанням організації банків і банківської діяльності, грошового обігу, валютних, кредитних відносин, фондового ринку, змісту і технології банківських операцій та послуг. Чималий блок інформації становлять біографічні статті про визначних фінансистів, банкірів, організаторів, авторитетних вчених і заслужених практиків банківської справи України, людей, які стояли біля її витоків, і тих, що сприяли становленню банківської системи незалежної України. У низці оглядових та конкретних понятійних статей послідовно, з уведенням маловідомих фактів і оцінок висвітлено історію грошей, грошового обігу, фінансів та банківської справи на території України від найдавніших часів до сучасності як у періоди існування різних форм української державності (Київська Русь, Козацька Україна, УНР, Гетьманат, УРСР), так і в періоди перебування українських земель у складі інших держав (Російської імперії, Австро-Угорщини, Польщі). З базових статей теоретичного характеру можна дізнатися про основні економічні школи і вчення, теорії грошей. Багато окремих статей присвячено конкретним банкам, які функціонували в XIX та на поч. XX ст. як у Наддніпрянській, так і в Західній Україні, та наявним сьогодні українським банкам. Більшість статей про сучасні банки підготовлено на основі ексклюзивної інформації, наданої самими банками (пропозиції були надіслані редакцією всім банкам), а

¹¹⁷ Енциклопедія банківської справи України / Редкол.: В.С. Стельмах, В.Б. Альошин, Л.В. Воронова та ін. — К., 2001.

частину — за сприяння відповідних підрозділів НБУ. Повний перелік банків, які були зареєстровані в НБУ, поданий у кінці тому. Значний довідковий матеріал сконцентровано в статтях про основні національні та міжнародні фінансові організації й установи. Не лише емоційне, а й інформаційно-пізнавальне навантаження мають кольорові ілюстративні вкладки та документальні фотографії, ілюстрації до статей. Самостійну цінність, і не лише для фахівців з нумізматики та боністики, становить, зокрема, ілюстративний блок, в якому вперше так широко і систематизовано представлено історію грошей, що перебували у різні часи в обігу на території України. До багатьох статей подано бібліографію. Систематичні дані, інші конкретні факти наведено як правило станом на 1999—2001 роки. Завершується книга низкою органічно пов'язаних з банківською проблематикою документально-довідникових матеріалів. До випрацювання концепції, науково-методичних засад, реєстру статей енциклопедії було залучено широке коло науковців, фахівців банківської справи. Безпосередню участь у написанні статей взяло близько 150 авторів. Серед них — науковці Національної академії наук України, провідні фахівці Національного банку України та комерційних банків, державних фінансових органів, наукових і навчальних закладів економічного, банківського профілю України.

«*Енциклопедія корпоративного управління*»¹¹⁸ — тритомне видання, якого, як зазначено у передмові, ще не мала ділова еліта України. Її термінологічна база включає понад 20 тисяч енциклопедичних статей. До роботи над цим тритомником залучені українські вчені-економісти, юристи, керівники підприємств і галузей, менеджери, політики, фахівці з різних напрямів знань. Видання увібрало в себе терміни і поняття з історії й сучасної практики корпоративного управління, адаптоване до національної законодавчо-нормативної бази та міжнародних принципів і стандартів корпоративного управління. Енциклопедія стане в добрій нагоді всім, хто працює в сфері корпоративного управління або вивчає цю сферу. Видання підготовлено Науково-дослідним економічним інститутом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

«*Енциклопедія інвестицій*»¹¹⁹. Це перше такого роду комплексне видання в Україні, призначене для керівників, спеціалістів, працівників виробничої і невиробничої сфер, апарату державного й муніципального управління, фінансистів, банкірів, підприємців, науковців, працівників освіти, студентів, для продуцентів і споживачів інвестиційних послуг і всіх тих, що повсякденно є учасниками інвестиційних відносин. Енциклопедія є нагальною, на думку її укладачів, з огляду на сучасні динамічні умови інтеграції економіки України до загальноєвропейської та світової спільноти особливої актуальності набувають інвестиційні процеси, які суттєво впливають на формування суспільно-економічного, природно-ресурсного та науково-технічного потенціалу.

Як уважає редакційна колегія, видання забезпечує впровадження сучасного понятійного інвестиційного апарату, нових термінів, придатних для спіл-

¹¹⁸ Енциклопедія корпоративного управління. У 3 т. / Наук. ред. І. К. Бондар. — К., 2006.

¹¹⁹ Енциклопедія інвестицій / За ред. Р. Дяківа. — К., 2008.

кування в межах державних, міждержавних економічних і науково-технічних відносин. Цим воно здатне позитивно вплинути на підвищення рівня професіоналізму й компетентності людей в сфері ділових відносин, формування пріоритетних напрямків залучення інвестицій, активізації підприємницької ініціативи, використання прогресивного вітчизняного та зарубіжного досвіду з метою раціонального й ефективного використання інвестиційних ресурсів. Не вдаючись до глибокого аналізу понятійного наповнення енциклопедії, зауважимо, що видання такого типу є не узагальненням певного досвіду наукових чи культурних надбань, на що, власне, звертають увагу укладачі, а зібранням певних понять, постулатів, трактувань багатьох процесів, що «відбуваються» в теорії, а не на практиці. Книга містить понад 8 тисяч найбільш вживаних інвестиційних, економічних, фінансових, юридичних та інших термінів, поширених у системі державного управління та суспільно-економічних відносинах установ, організацій і підприємств інвестиційної сфери України, в науці та освіті. В ній українською мовою висвітлено поняття і тлумачення широкого кола визначень, слів та словосполучень із теоретичних, прикладних, економічних, правових та дотичних до них дисциплін.

«*Енциклопедія аграрних фінансів*»¹²⁰. Це довідникове видання, присвячене всебічному висвітленню різноманітних фінансових аспектів діяльності підприємств аграрного сектору економіки. Інформація, яка розміщена у книзі, розкриває сутність фінансових відносин та операцій, що відбуваються в аграрній сфері. Матеріали, вміщені до Енциклопедії, за своєю тематикою охоплюють чотири блоки найважливіших теоретичних та практичних питань сучасних аграрних фінансів. Перший блок надає інформацію про формування фінансових ресурсів, внутрішні та зовнішні джерела залучення грошових коштів, необхідних для виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції. Значну увагу, зокрема, приділено практичним питанням банківського кредитування, застосування аграрних розписок та складських свідоцтв, залучення коштів з ринку капіталу шляхом випуску паївових та боргових цінних паперів, використання лізингової форми фінансування аграрного бізнесу тощо. Другий блок — це матеріали, присвячені страхуванню різноманітних ризиків, на які наражаються учасники аграрного ринку. Тут висвітлено особливості страхування, процедури і правила забезпечення виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції, зокрема з державною підтримкою. Особливу увагу присвячено деривативним механізмам захисту аграрного бізнесу, можливостям використання таких інструментів хеджування сільськогосподарських ризиків, як свопи, варанти, опціони і ф'ючерси. Третій блок складають інформаційно-аналітичні матеріали, які описують правила розробки та реалізації інвестиційних проектів в аграрній сфері, специфіку і секрети успішної діяльності сільськогосподарських підприємств на фінансовому ринку. Четвертий блок матеріалів енциклопедії розкриває правові засади та практику оподаткування аграрного бізнесу, пи-

¹²⁰ Енциклопедія аграрних фінансів / За ред. Ю.О. Лупенка. — К., 2014.

тання фінансового планування, контролінгу та бюджетування на сільсько-господарських підприємствах. При цьому всебічно зображено проблеми організації бухгалтерського обліку та фінансової звітності, процедури розподілу прибутку та сплати податків підприємцями аграрного сектору.

Особливістю праці, як уважають укладачі, є її прикладне значення. Розміщені у книзі інформаційні матеріали ґрунтуються на чинному законодавстві та сучасній практиці господарювання в аграрній сфері. У висвітленні питань подано посилання на відповідні законодавчі акти та нормативні документи державних регуляторних органів. Назви тематичних статей, економічних категорій та тлумачення певних висловів, що містяться в енциклопедії, подано в алфавітному порядку і виділено жирним шрифтом. Спеціальні терміни і вислови, що є витягами з документів чинного законодавства України, позначені зірочкою (*). Для зручності користування видання містить тематичний вказівник, за допомогою якого можна швидко знайти необхідну інформацію. Енциклопедію підготовлено Інститутом аграрної економіки Національної академії аграрних наук України та громадською організацією «Інститут розвитку аграрних ринків».

Освіта, просвіта, науково-освітні осередки

«Шевченківські лауреати»¹²¹ — це енциклопедичний довідник про видатних осіб, які були нагороджені Шевченківською премією за весь період її існування. Ця відзнака, яка нині має офіційну назву «Національна премія України імені Тараса Шевченка» — найвища нагорода за твори літератури та мистецтва в незалежній Україні. Хоча її започатковано ще в радянській Україні. Ця освячена іменем Великого Кобзаря творча заслуга має високий авторитет в Україні і в усьому світі. Історія Шевченківської премії є частиною історії вітчизняної культури українського народу. На своєму не такому вже й беззмарному п'ятдесятилітньому шляху премія долала і перешкоди, інколи свавілля та деформації. Але ця нагорода завжди була і є найпрестижнішою в Україні.

У 1961 році в Україні відзначалося 100 років від дня смерті Т.Г. Шевченка. Саме цього року уряд ухвалив постанову «Про встановлення щорічних Республіканських премій ім. Т.Г. Шевченка»; і вже наступного року (1962) з'явилися перші лауреати Шевченківської премії, зокрема, ними стали Олесь Гончар, Павло Тичина і Платон Майборода. Загалом лауреати Шевченківської премії — це квіт української нації, окраса нашої культури. У статтях довідника подано короткі біографічні відомості, висвітлено основні віхи творчої діяльності лауреатів. Вказано прізвище, ім'я і по батькові, дати життя за старим і новим стилем, місце народження та смерті за колишнім і сучасним адміністративним поділом; зазначено фах, навчальний заклад, у якому діяч здобув освіту, подано перелік основних місць творчої діяльності, а також мистецькі й літературні тво-

¹²¹ Шевченківські лауреати 1962—2001: Енциклопедичний довідник / Укл. М.Г. Лабінський. — К., 2001; Шевченківські лауреати 1962—2007: Енциклопедичний довідник / М.Г. Лабінський. — 2-ге вид. — К., 2007; Шевченківські лауреати 1962—2012: Енциклопедичний довідник / М.Г. Лабінський. — 3-тє вид. — К., 2012.

ри, провідні ролі в театрі й кіно, архітектурні споруди. Статті про колективних лауреатів (архітекторів, науковців, театральних і кінодіячів) окреслюють творчий внесок кожного зі співавторів. У матеріалах про хори та капели висвітлено історію створення і творчу діяльність цих колективів. У статтях наведено почесні звання, яких удостоєний митець (народний артист СРСР, народний артист УРСР, народний художник УРСР, народний архітектор УРСР, з 1990 року — народний артист України, народний художник України, народний архітектор України). До багатьох статей подано бібліографію про творчість митця. Статті довідника розміщено в алфавітному порядку. До персоналій, пов'язаних спільним творчим доробком, застосовано систему посилань, а тих, кого вміщено як співавтора, позначено курсивом. Окремо наприкінці статті наголошено, за яку працю діячеві присуджено звання Шевченківського лауреата. Видання проілюстровано фотопортретами Шевченківських лауреатів.

«*Києво-Могилянська академія в іменах: XVII—XVIII ст.*»¹²². В цьому енциклопедичному виданні зібрано й систематизовано багатий матеріал з історії одного з найстаріших і найпрестижніших українських навчальних закладів крізь призму персоналій. Це перша спроба подати інформацію про життєвий шлях і діяльність вихованців та діячів академії за період XVII до XVIII ст. Протягом 200 років діяльності Києво-Могилянської академії, від 1615 до 1817 років, з її стін вийшли тисячі славних синів України: науковців, церковнослужителів, козацьких провідників, філософів, освітян, письменників, перекладачів, урядовців, дипломатів, лікарів, композиторів. Видатні випускники, державці та благодійники, починаючи від Петра Могили та Петра Сагайдачного, підтримували Академію коштами, маєтками, протекцією, сприяли отриманню академічного статусу. В енциклопедії представлено близько 1500 імен. За словами почесного президента закладу В'ячеслава Брюховецького, це лише дрібка тих, хто, зачерпнувши знань зі скарбниці Академії, сповнився її духовною енергією і проніс її через усе життя. У додатках є карти, на яких зображені навчальні, культурно-освітні заклади, друкарні, шпиталі, музеї, хорові капели, монастирі та школи, засновані вихідцями з Києво-Могилянської академії в Україні, Росії, Білорусії, Молдові. Про якість тогочасної могилянської освіти свідчить густота позначок на карті закордонних установ, у яких працювали могилянці XVII—XVIII ст. Посилання на сотні архівних документів та монографій засвідчують ґрунтовний підхід авторів статей: докторів та кандидатів наук, професорів, доцентів, викладачів, аспірантів, студентів НаУКМА та інших закладів. Енциклопедія побачила світ коштом добровісних внесків тих, кому не байдужа історія й сьогодення України. Це видання фактично започаткувало в Україні енциклопедії, присвячені навчальним закладам.

«*Випускники Одеського (Новоросійського) національного університету ім. І.І. Мечникова*»¹²³ — перше в історії Одеського національного університе-

¹²² Києво-Могилянська академія в іменах: XVII—XVIII ст.: Енциклопедичне видання / За ред. В.С. Брюховецького. — К., 2001. — <http://elib.ukma.edu.ua/OA/Books/Kyivo-Mohylyanska_Akademiya_v_imenah.pdf>.

¹²³ Випускники Одеського (Новоросійського) університету: Енциклопедичний словник. Вип. 1. — Одеса, 2005.

ту ім. І.І. Мечникова зведене енциклопедично-довідкове видання про його вихованців. Енциклопедичний словник університету містить багато славних імен його вихованців за всю історію ОНУ (1865—2005). Багато яскравих сторінок вписали в історію України та університету всесвітньо відомі видатні вчені: І.І. Мечников — лауреат Нобелівської премії, мікробіолог; І.М. Сеченов — засновник вітчизняної фізіології; президенти АН України, академіки: мікробіолог Д.К. Заболотний, ботанік В.І. Липський, патофізіолог О.О. Богомолець; біолог О.О. Ковалевський; фізик Ф.Н. Шведов; фізик-теоретик, засновник математичного відділення Новоросійського товариства природознавців М.О. Умов; академік АН СРСР, засновник всесвітньо відомої школи хіміків-органіків М.Д. Зелінський; академік Російської АН та АН СРСР історик і археолог Ф.І. Успенський; академік, член Президії НАН України, засновник Фізико-хімічного інституту НАН України О.В. Богатський; член-кореспондент АН УРСР, засновник Одеського планетарію астроном В.П. Цесевич; математики: М.Г. Крейн, О.І. Ляпунов та І.М. Занчевський; прославлений історик М.Є. Слабченко; славіст В.І. Григорович; зоолог Д.К. Третьяков; геолог А.М. Криштофович; хімік Л.В. Писаржевський та багато-багато інших. Кожне з цих імен — яскрава сторінка в літописі вітчизняної науки.

Біографічні статті містять відомості про трудову діяльність, основні етапи наукового або творчого життя випускників, розташовані у строго абетковому порядку, доповнюються фотографіями. В кожній з цих статей вказані дати закінчення університету, відзнаки та нагороди випускника. Біографічні статті дозволяють не тільки простежити життєвий шлях випускника, оцінити внесок кожного у вітчизняну і світову науку, культуру, мистецтво, отримати уяву про основні напрямки наукової діяльності факультетів, кафедр, інститутів та ін. підрозділів ІНУ, ІНО, ОДУ та ОНУ, але й стають могутнім спонукальним чинником в подальшому житті студентів та співробітників університету.

Словник вміщує довідковий апарат: список основної використаної літератури та список скорочень. У біографічних статтях цифра в дужках, яка стоїть після назви ученого звання, премії, посади тощо, означає рік присвоєння звання, присудження премії, отримання посади тощо. Довідник розрахований на дослідників історії науки, науковців, краєзнавців, студентів та всіх тих, хто цікавиться історією університету, хто не байдужий до його успіхів та проблем.

«Енциклопедія освіти»¹²⁴ — перша у сучасній вітчизняній літературі довідниково-аналітична праця, присвячена освітній галузі. У ній висвітлено: проблеми теорії, історії та практики української освіти; походження понятійно-термінологічних основ педагогічної і психологічної наук; сучасні освітні парадигми та концепції; системи навчання і виховання в різних типах навчальних закладів, розвиток зарубіжних освітніх систем; персоніфіковану інформацію про педагогів і громадських діячів, що сприяли розвитку освіти в Україні; інформацію про суміжні галузі науки, які мають вагоме значення для розвитку сучасної освіти. Масштабні зміни в розвитку українського су-

¹²⁴ Енциклопедія освіти / Гол. ред. Г. Кремень. — К., 2008.

спільства, освіти і науки зумовили потребу переосмислення і упорядкування знань, прискорили інтеграційні і комунікативні процеси. Ці тенденції є особливо характерними для освітянської галузі, яка зазнала принципових змін у методології, змісті, методичному забезпеченні, оцінюванні якості освіти тощо. Завдяки цій праці, на думку укладачів, сучасна освіта отримала оновлену енциклопедичну інформацію з представленням широкого реєстру понять, термінів, що відображають освіту як цілісний динамічний феномен. Автори намагалися відібрати до енциклопедії наукові відомості з різних галузей знань (педагогіки, психології, філософії, економіки, історії, мистецтва, етики, теорії управління, медицини, бібліотекознавства тощо), залучити до складання словника і написання статей авторитетних учених (переважно це науковці установ Академії педагогічних наук України), представити українську освіту у світовому контексті.

Зміст енциклопедії охоплює: тематичні статті, присвячені фундаментальним питанням розвитку освіти, педагогіки як науки, педагогічної психології; понятійно-термінологічний апарат сучасної освіти; статті про персоналії видатних діячів педагогічної і психологічної наук, організаторів освіти з висвітленням їх педагогічної спадщини та освітньої діяльності; інформацію про визначні навчальні заклади України; розвиток сучасних освітніх систем розвинених країн світу, найважливіші аспекти надбань суміжних наук, пов'язаних з освітою. У тематичних статтях на доступному рівні розкрито сутність сучасних проблем із філософії і теорії освіти; нові концептуальні підходи до розвитку освітянської галузі, фундаментальні напрями, наукові положення, базові знання з психології і педагогіки, інноваційні здобутки освітньої практики. У висвітленні понятійно-термінологічного апарату з проблем освіти враховано соціально-економічні зміни в суспільстві, реалії переходу до інформаційного суспільства, світові процеси інтеграції та глобалізації, що зумовили істотні зміни в понятійному і термінологічному апараті деяких наукових і прикладних аспектів освіти.

Важливо підкреслити, що в енциклопедії відображено як класично установлену термінологію, так і нові педагогічні поняття і терміни, що характеризують сучасні тенденції розвитку освіти, а також терміни і поняття, які мають суттєве значення для всіх рівнів освітньої діяльності, посідають важливе місце в структурі наукового педагогічного і психологічного знання. Представлено окремі поняття інших галузей знань (філософії, культурології, мистецтва, фізіології, соціології, економіки, екології тощо), які тісно пов'язані з освітою, поглиблюють розуміння сутності сучасних освітніх трансформацій, сприяють прогностичному баченню розвитку освітньої галузі. Праця містить матеріали про персоналії, які сприяли розвитку вітчизняної та зарубіжної освіти, зробили вагомий внесок у її теорію і практику. Найвидатнішим постатям присвячено окремі статті, інші персоналії представлено в тематичних статтях, де висвітлено науковий доробок з певного напрямку знань.

Інформація про визначні навчальні заклади України охоплює матеріали про навчальні заклади України різних рівнів освіти, які відіграли значну

роль в історії національної освіти, а також про сучасні вищі навчальні заклади, які мають статус національних, авторські школи та окремі інноваційні навчальні заклади, відомі своїми здобутками. Із зарубіжної й порівняльної педагогіки подано відомості щодо загальних основ побудови зарубіжних освітніх систем із використанням термінології Європейського тезаурусу освіти, висвітлено становлення і розвиток порівняльної педагогіки як галузі педагогічної науки, відомості про міжнародні довідникові видання та організації, які опікуються проблемами освіти, тощо.

«*Острозька академія XVI—XVII століття*»¹²⁵ Ця енциклопедія — про історію Острозької академії (XVI—XVII століття) — найстарішої української науково-освітньої установи. Острозька академія справила помітний вплив на розвиток освіти та культури не лише в Україні, а й у Східній Європі. Заснована вона була видатною, до нині недостатньо поцінованою в українській історії людиною — князем Василем-Костянтином Острозьким. Сучасна Острозька академія пройшла непростий шлях від спеціалізованого навчального закладу, який перебував під опікою Києво-Могилянської академії, до повноцінного університету, який має статус національного та самоврядного дослідницького вищого навчального закладу. В енциклопедії чимало уваги приділено матеріалам, які стосуються безпосередньої діяльності Острозької академії XVI—XVII ст., діячам, які були пов'язані з нею. Зокрема, докладно розглянуто питання «Острозької Біблії», підготовку якої до видання здійснювали викладачі й, можливо, студенти академії.

Статті у виданні різні за обсягом залежно від теми, джерельної бази й стану вивчення відповідної проблематики. Автори використали здобутки й досягнення наявних досліджень, зазначаючи це в списках літератури і вказуючи на археографічні джерела та архівні збірки. За змістом статті енциклопедії становлять такі групи: оглядові статті про Острозьку академію і соціокультурний контекст, у якому вона функціонувала; біографічні статті про викладачів і випускників академії, діячів культури XVI—XVII ст., причетних до неї; статті про Острозьку друкарню та її продукцію; статті про вчених XIX—XX ст., які досліджували історію Острога та Острозької академії, а також історіографічний огляд острогіани, у якому розглянуто також напрацювання сучасних дослідників; статті про окремих діячів та інституції, які сприяли збереженню історичної пам'яті про Острозьку академію. Окрему структурну частину цієї книги становлять ілюстративні матеріали — кольорові і чорно-білі світлини, репродукції гравюр і портретів, старовинних ікон і скульптур, які мають наукове й пізнавальне значення.

Енциклопедія «*Львівський національний університет*»¹²⁶ — двотомне видання, що засвідчує історію Львівського університету в подіях, інституціях, наукових процесах і персоналіях. Варто сказати, що історія Львівського національного університету — складова частка освітньої, наукової та культурної спадщини не лише України, а й Австрії та Польщі. Вихід обох томів були зна-

¹²⁵ Острозька академія XVI—XVII століття: Енциклопедія. / Гол. ред. І. Пасічник. — Острог, 2011.

¹²⁶ Енциклопедія. Львівський національний університет імені Івана Франка: У 2-х т. / Гол. ред. І.О. Вакарчук. — Львів, 2011—2014.

ковими. Перший том (2011 рік) приурочено 350-річчю від заснування Львівського університету, другий том (2014) — 230-річчю відновлення діяльності закладу 1784 року. За словами укладачів, видання створено за взірцем класичних українських енциклопедій. Її готували близько десяти років. Попередньою роботою була підготовка матеріалів до енциклопедії, які готував кожен університетський підрозділ, деякі з них видано окремими брошурами. Енциклопедію укладено за алфавітним принципом. Загальний обсяг — 5,5 тисяч статей.

Як стверджує Леся Купин, сподівання, висловлене у вступі до енциклопедії про те, що ця книга «стане наріжним каменем для розвитку нових усебічних досліджень історії Львівського університету вдячними його вихованцями», справдилося. Популяризація історії Львівського університету, яку започаткував цей проект, стала поштовхом для дослідження історії навчального закладу в багатьох напрямках. Нині на основі цих досліджень захищено низку кандидатських дисертацій, видано десятки наукових та науково-популярних праць¹²⁷.

Енциклопедія «*Наукове товариство імені Шевченка*»¹²⁸. Це перше багатомне видання про найдавніше громадське наукове товариство в Україні. Це «книга знань», яка репрезентує цілісний і багатовимірний образ інституції: мету і завдання, структуру, основні видання, персоналії, а також установи, що працювали при НТШ упродовж 1873—2012 рр. Окремо в енциклопедії фігурують крайові НТШ і їхні осередки, які діють закордоном. Енциклопедія охоплює історію всіх сфер життя інституції та її контакти з різними національними, закордонними науковими установами та навчальними закладами. За своїм змістом це видання є істотним доповненням наукових знань про Україну.

Енциклопедію створено у зв'язку з важливою роллю і значенням Наукового товариства імені Шевченка в розвитку національної науки. До написання енциклопедії, що є спільним проектом НТШ та Інституту енциклопедичних досліджень НАН України, долучилися, крім членів Товариства, науковців Національної академії наук України та різних навчальних закладів, також і вчені української діаспори. Підготовка такої праці була доброю нагодою оглянути пройдений шлях Товариства як громадської наукової інституції за майже 140 років; а крім того, в контексті української дійсності пригадати історичні умови його праці, звернути увагу на досягнення і хиби та усвідомити перспективи розвитку. За характером й обсягом охоплених питань — це унікальне, присвячене одній інституції, видання, у якому вміщено понад 4 000 різноматематичних та іменних статей, про видатних особистостей української і світової науки. Воно водночас закладає основу для написання багатотомної історії НТШ, на яку від давнішого часу чекає українська й закордонна громадськість¹²⁹.

¹²⁷ Купин Л. Наріжний камінь для дослідження історії Львівського університету // Вісник Львівського університету. — 2014. — Вип. 50. — С. 579—588.

¹²⁸ Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія. — Т. 1—2 / Відп. ред. О. Купчинський. — Львів, 2012—2014.

¹²⁹ Купчинський О. Про підготовку енциклопедії «Наукове товариство ім. Шевченка» // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22—28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення. — Львів, 1994. — С. 64—68.

«Енциклопедія Київського університету»¹³⁰. Це науково-довідковий веб-ресурс, який має на меті всебічно представити історію Київського національного університету імені Тараса Шевченка від часу його заснування як Університету Св. Володимира до сьогодення. Київський національний університет імені Тараса Шевченка — один із найстаріших і найпотужніших вищих навчальних закладів України. Концепція енциклопедії є особливою, оскільки в ній висвітлено різнобічні та маловідомі аспекти діяльності навчального закладу. Подано інформацію про викладачів, науковців і видатних випускників, а також про навчальні й наукові підрозділи, наукові школи та видання університету, його будівлі тощо. Реалізація такого задуму потребувала наполегливої праці понад 3 тисяч авторів-упорядників з усіх підрозділів університету. При підготовці статей упорядники активно використовували наявні історичні праці та словникові видання з історії університету, передовсім видані за редакцією проф. В.С. Іконнікова «Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834—1884)» (К., 1884) та «Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях Императорского Университета Св. Владимира» (К., 1884).

Загалом необхідність створення довідкових видань про науковців та викладачів вищої школи, на зразок «Енциклопедії Київського університету», зумовлено потребою не лише мати реєстр наукових сил, а й представити суспільству здобутки академічної та вишівської науки. З розвитком Інтернету оприлюднення таких видань набуває потужного імпульсу, оскільки є можливість створення не лише друкованої продукції, а й електронної. На сьогодні фактично всі виші мають свої сайти, на яких розміщено не тільки актуальну для викладачів, студентів інформацію, поради й методичну допомогу для абітурієнтів, а й історичні довідки про заклад, окремі факультети, кафедри та провідних науковців, що працюють, а іноді й про тих, хто працював у попередні роки. Створення електронного ресурсу про провідних науковців України XX—XXI століть сприятиме утвердженню іміджу України як високотехнологічної країни.

Архівна справа, бібліотекознавство, біографістика

«Українська архівна енциклопедія»¹³¹ — перше в Україні видання енциклопедичного типу, в якому узагальнено досягнення вітчизняного архівознавства в його взаємозв'язках з іншими галузями історичної науки та суміжними дисциплінами. Енциклопедія узагальнює досягнення вітчизняного архівознавства й визначає його місце серед інших галузей історичної науки та суміжних дисциплін. Книга репрезентує історичний досвід українських архівів та особистих здобутків їхніх видатних представників, висвітлює склад і зміст Національного архівного фонду України, а також організаційної структури архівної галузі у її взаємозв'язках, показує роль архівістики України в світовому архівному просторі. Водночас праця акумулює інформацію про архівні та ар-

¹³⁰ Енциклопедія Київського університету: веб-сайт. — 2014—2015 — <<http://eu.univ.kiev.ua>>.

¹³¹ Українська архівна енциклопедія / Гол. ред. І.Б. Матяш. — К., 2008.

хівознавчі установи в світі, видатних представників у архівній справі зарубіжних країн світу. Так, до реєстру слів енциклопедії увійшли терміни й поняття, пов'язані з розвитком архівної справи та архівознавства в світі, а також зі спеціальними історичними дисциплінами та суміжними з архівознавством науками. Зважаючи на жанр видання, особливу увагу звернено як на точність, наукову коректність та професійність текстів статей енциклопедії, так і на повноту, достовірність і новизну включеної до неї інформації.

Загалом до реєстру увійшло понад 1200 гасел — передусім визначальні поняття, максимально необхідні для розуміння правових засад функціонування архівної галузі, принципів організації архівної справи в Україні та за її межами, форм і методів діяльності архівних установ, напрямів їх взаємодії зі спорідненими установами, складу та змісту Національного архівного фонду України. Основні поняття й терміни відповідають таким напрямам: архівознавство, архівне законодавство, історія та організація архівної справи, система архівних установ, персоналії видатних архівістів, архівна освіта, архівна періодика, документознавство та діловодство, спеціальні історичні дисципліни й суміжні з архівознавством галузі знань, громадські організації та об'єднання в галузі архівістики.

Відповідно до проблематики та змісту статті можуть бути систематизовані за такими блоками: «Архівна справа», «Архівна наука і освіта», «Архівна та історична періодика, джерелознавчі видання», «Персоналії», «Документознавство та діловодство», «Спеціальні історичні дисципліни та суміжні галузі знань», «Наукові інституції». Статті ілюстровано переважно ексклюзивними фотографіями та документами, які зберігаються у фондах державних архівів.

«*Архівна україніка в Канаді*»¹³² — довідник, у якому подано відомості про фонди / колекції / зібрання державних, громадських, церковних, приватних архівів, музеїв і бібліотек Канади, що містять документи з історії та культури України, відомих українців, української громади Канади. Матеріал довідника структуровано за провінціями Канади (в алфавітному порядку назв провінцій). Окремо подано розділ про фонди Бібліотеки та архіву Канади (архівної установи загальнодержавного рівня). В межах провінції відомості про установи, що зберігають архівну україніку, подано в такій послідовності: провінційний архів; муніципальні архіви; університетські архіви та бібліотеки; архіви самоврядних установ та громадських об'єднань; церковні архіви та музеї; музейні та бібліотечні зібрання. Статті про архівну установу містять повну назву установи (українською та англійською / французькою мовами), поштову та електронну адресу, телефон і факс, веб-сайт (якщо є), стислу історичну довідку про установу або біографічну довідку про особу, описові статті на фонди, колекції, зібрання. Описові статті розташовано в такій послідовності: фонди установ та організацій, фонди особового походження. В межах цих груп описові статті подано за алфавітом. Інформацію про фонди та колекції (переважно неукраїнські), що містять лише окремі документи архівної україніки, подано в додатках до відомо-

¹³² Архівна україніка в Канаді: Довідник / Укл. І. Матяш, В. Романовський, М. Ковтун та ін. — К., 2010.

мостей про фонди відповідних архівів. Описові статті про одиницю описування (фонд / колекція / зібрання) містять такі блоки інформації: заголовок одиниці описування; архівний шифр одиниці описування; крайні дати / дата документів одиниці описування; кількісні характеристики та носій(і) інформації одиниці описування; історія / біографія фондоутворювача.

У довіднику кожний блок інформації позначено відповідним номером. Якщо інформація по певному блоку відсутня, номер не зазначається. Описові статті в довіднику мають різну інформаційну повноту, що зумовлено різним ступенем удокладнення опису фондів у доступних упорядниках джерелах. Географічні назви подано в сучасній українській транскрипції. Власні назви канадських, українсько-канадських установ, організацій, посадових осіб, часописів, деяких видів документів позначено в оригінальній формі. Велику та малу літери у власних назвах організацій, установ, часописів вжито за нормами сучасного українського правопису. У додатку вміщено бібліографію основних публікацій про архівну україніку в Канаді. Довідниковий апарат містить покажчик імен; покажчик назв установ, організацій та церков; список скорочень.

«Українська бібліотечна енциклопедія» — це перша спроба в історії вітчизняної бібліотечної галузі заявити про себе у формі систематизованого зводу концептуально організованих і апробованих відомостей. Існує у вигляді електронної енциклопедії (веб-енциклопедії)¹³³, робота над якою недавно розпочалася (тому доступними в онлайн-режимі є лише окремі вже готові статті).

Досі Україна не мала своєї бібліотечної енциклопедії. Більше того, було й обмаль довідників про бібліотеки та бібліотечні заклади України, серед них варто виділити видання «Наукові бібліотеки України»¹³⁴, підготовлене Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України спільно з Національною бібліотекою України імені В.І. Вернадського. Тому завершення «Української бібліотечної енциклопедії» свідчитиме про якісно новий рівень розвитку бібліотечної справи в Україні, сприятиме укріпленню її позитивного міжнародного іміджу як держави з багатими культурними традиціями і здобутками. Енциклопедію присвячено висвітленню інформації про історію та сучасний стан бібліотечної справи в Україні, мережу бібліотек, бібліотеки-методичні центри, науково-дослідну, бібліографічну, методичну діяльність бібліотек, бібліотечні фонди, користувачів бібліотек, бібліотечні кадри, впровадження нових інформаційних технологій у практику діяльності бібліотек; діячів бібліотечної сфери, окремі питання суміжних наук та дисциплін тощо. Ця енциклопедія відповідно до сучасних наукових концепцій презентує бібліотеку як складну інформаційну систему, яку складають 4 структури: документний фонд, користувачі бібліотек, бібліотечний персонал та матеріально-технічна база. Кожну з цих структур описано у вигляді гасел та їх статейного тлумачення.

¹³³Українська бібліотечна енциклопедія: веб-сайт. — 2015. — <<http://ube.nplu.org>>. Див. також: Зворський С. «Українська бібліотечна енциклопедія» — від задуму до практичної реалізації // Енциклопедичний вісник України. — 2015. — Число 6—7. — У друці.

¹³⁴Наукові бібліотеки України: Довідник / Відп. ред. О.С. Онищенко. — К., 2004.

Видання, на думку укладачів, буде зручним для використання, інформативним, максимально актуалізованим науково-довідковим ресурсом, адресованим не лише бібліотечним фахівцям, а й широкому загалу користувачів бібліотек. Матеріали систематизовано за алфавітним принципом. Створенням енциклопедії займається сектор енциклопедичних досліджень Національної парламентської бібліотеки України.

Біографічний енциклопедичний словник «Жінки України»¹³⁵. У виданні вперше зібрано розпорошені по нечисленних книгах відомості про життя і діяльність відомих і маловідомих, але визначних жінок минулого та оригінальний біографічний матеріал про наших сучасниць, які плідно і самовіддано працювали і працюють в різних сферах господарського, суспільно-політичного, духовного, наукового, культурного і громадського життя України. Праця містить понад 2500 біографічних довідок, здебільшого з фотографіями. Відбір кандидатів до персонального складу словника здійснювався на певних принципах та загальноприйнятих методиках, проте основним критерієм відбору був особистий внесок жінки в певну сферу життя країни, її суспільний імідж, зокрема, її трудові досягнення, представництво в державних органах влади, звання, наукові ступені, державні нагороди як колишніх СРСР і УРСР (оскільки це наша історія, водночас трагічна і героїчна), так і нової України. Щодо підготовки статей про тих, хто вже пішов з життя, то пошуком матеріалів займалися вчені в галузі біографістики; статті про них склалися також на основі відомостей з енциклопедичних, довідкових та спеціальних видань, архівних документів, а також матеріалів, наданих Спілці жінок України родичами, установами та організаціями, в яких працювали чи перебували ці особи. Видання підготовлено Інститутом гуманітарних досліджень та Спілкою жінок України.

Варто сказати, що Інститут енциклопедичних досліджень НАН України сприяв розвитку довідкової літератури про видатних українських жінок, зокрема, взяв участь у виданні книги «Жінки-вчені Києва»¹³⁶, надавши відповідні матеріали з бази ЕСУ, займався спільно з Українським міжнародним комітетом з питань науки та культури при НАН України та громадською організацією «Жінки у науці» виданням календарів «Жіночі постаті в українській науці».

Психологія, соціологія

«Психологічна енциклопедія»¹³⁷. Це перше в Україні енциклопедичне видання, що систематизує в термінах і поняттях основні знання понад 80 психологічних дисциплін, відомості про багатьох провідних вітчизняних і зарубіжних учених-психологів. Значну увагу у ньому приділено теоретичним засадам основних наукових напрямів, течій і шкіл, методам обробки експериментальних даних, розкриттю вживаних у психології термінів і понять

¹³⁵ Жінки України: Біографічний енциклопедичний словник / Укл. Л.Г. Андрієнко; гол. ред. М.А. Орлик. — К., 2001.

¹³⁶ Жінки-вчені Києва / Укл. А. Мохник, Я. Гречка. — К., 2003.

¹³⁷ Психологічна енциклопедія: А—Я / Укл. О.М. Степано. — К., 2006.

інших наук, які отримали в ній нове тлумачення. 2185 статей енциклопедії в термінах і поняттях відображають сучасний рівень розвитку психологічної науки, охоплюють основну інформацію з різноманітних її галузей, відомості про багатьох видатних учених-психологів. Поява цієї праці була зумовлена зростанням актуальності психології в нашій країні. Свідченням цього є розширення спектра психологічних дисциплін у вищих навчальних закладах, суттєве урізноманітнення проблематики наукових досліджень, розвиток мережі психологічних служб і центрів, активна зацікавленість засобів масової інформації питаннями психічного життя особистості.

Про призначення цього видання і його цільову аудиторію в передмові зазначено так:

«Свого часу данський філософ Сьорен К'єркегор зауважив, що психолог повинен бути вправнішим, ніж танцівник на дроті, якщо він має на меті проникнути у внутрішній світ людини, поставити себе на її місце. Немала вправність потрібна кожному, щоб зрозуміти і розуміти себе та інших, керувати собою у різноманітних ситуаціях міжособистісної і колективної взаємодії».

Енциклопедичний словник «Соціологія»¹³⁸. Це перше довідникове видання з соціології в Україні. Праця репрезентативно висвітлює проблеми історії й теорії соціології, сучасну практику суспільного життя, питання методології й методів соціологічних досліджень, суміжні з іншими науками проблеми, що є предметом спільного вивчення. Вперше у словниково-довідниковій літературі подано імена українських соціологів. Безперечно, складно охопити всіх українських науковців, які плідно працюють на цій ниві, а тому автори обмежились іменами лише докторів наук та тих, хто віддав цій справі не менше понад 20—30 років.

«Соціологічна енциклопедія»¹³⁹ Перша, як зазначено в передмові, повноцінна енциклопедія в Україні із соціології. Видання репрезентує в поняттях і термінах суть, історію і структуру соціологічного знання, особливості функціонування соціальних інститутів, буття соціальних спільностей, спільнот, груп та індивідів. У ній представлено основні напрями, течії, школи, теорії соціологічної науки, специфіку, методику прикладних соціологічних досліджень, надбання класиків соціологічної науки і провідних вітчизняних учених. Містить 1042 статті. Структурно за понятійним апаратом енциклопедія репрезентує всі рівні і галузі соціологічного знання, розкриває різноманітні аспекти наукового розуміння соціальної дійсності, соціального буття суспільства, особливості функціонування соціальних інститутів, соціальних спільностей, спільнот, груп та індивідів. У ній синтезовано широкий масив інформації з історії соціологічної науки, представлено основні напрями, течії, школи, теорії, діяльність і наукові надбання видатних соціологів минулого і сьогодення, активних діячів вітчизняної соціологічної науки. Залучений теоретичний і практичний матеріал допомагає читачеві побачити суспільство як складну і динамічну соціаль-

¹³⁸ Соціологія: Короткий енциклопедичний словник / За ред. В.І. Воловича. — К., 1998.

¹³⁹ Соціологічна енциклопедія / Укл. В.Г. Городяненко. — К., 2008.

ну систему з різноманітними взаємозв'язками її елементів, пізнати суть, методику і процедури прикладних соціологічних досліджень. В енциклопедії інтегровано цінні для розуміння соціальної дійсності надбання історії, філософії, економіки, психології, політології, правознавства тощо. До створення енциклопедії були залучені фахівці Інституту соціології НАН України, Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, Соціологічної асоціації України. Ініціатор і укладач — професор В.Г. Городяненко.

За словами рецензента праці¹⁴⁰, ця енциклопедія є третім за ліком (хронологічно) і основним джерелом довідкової інформації з соціології для українського читача, зокрема, разом з американською соціологічною енциклопедією¹⁴¹ та російським аналогічним виданням¹⁴². Хоча варто зазначити, що появі цієї енциклопедії передував в Україні словник «Соціологія», що, безумовно, є так само цінним джерелом довідкової інформації із соціології.

Біологія, медицина, фармакологія

Енциклопедичний довідник «Лікарські рослини»¹⁴³ Перше видання такого типу в Україні. У довіднику, розрахованому на лікарів і широке коло всіх, хто цікавиться лікарськими рослинами, вміщено майже 1300 статей і понад 750 ілюстрацій. В них стисло описано лікарські рослини, схарактеризовано їхні морфологічні та ботанічні відомості, способи заготівель, зберігання і використання, подано їхній хімічний склад. Наведено поширені рецепти приготування ліків із застосуванням цілющих рослин. Структурно енциклопедію поділено за тематичними блоками. Серед них, зокрема, такі (не беручи до уваги передмови та розділу, в якому подано інструкцію з користування енциклопедією): «Біологічно активні речовини лікарських рослин», «Лікарські рослини і застосування їх», «Словник біологічних і фармацевтичних термінів», «Показчик основних хвороб, симптомів і синдромів, при лікуванні яких використовуються лікарські рослини», «Алфавітний показчик українських наукових і народних назв лікарських рослин», «Алфавітний показчик російських наукових назв лікарських рослин», «Алфавітний показчик латинських назв лікарських рослин і їхніх синонімів». Укладено науковцями — фахівцями з медицини, біології та сільського господарства АН УРСР. Видано Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії. Відзначено Державною премією України в галузі науки і техніки (1992 року).

«Ихтиопатологическая энциклопедия»¹⁴⁴. Це перший досвід створення вітчизняного універсального енциклопедичного довідника з їхтиопатології. Термін «іхтиопатологія» автори розглядають у широкому сенсі слова. Це — наука,

¹⁴⁰Чернецький Ю.О. Перша соціологічна енциклопедія України // Український соціум. — 2011. — № 1. — С. 216—219.

¹⁴¹The Encyclopedia of Sociology / Senior advisor A.W. Frank. — Guilford, 1981.

¹⁴²Российская социологическая энциклопедия / Под. ред. Г.В. Осипова. — М., 1999.

¹⁴³Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник / Відп. ред. А.М. Гродзінський. — К., 1989.

¹⁴⁴Ихтиопатологическая энциклопедия / О.Н. Давыдов, Н.М. Исаева, Л.Я. Куровская. — К., 2000.

що вивчає інфекційні, інвазійні, незаразні хвороби та отруєння риб, методи їхньої діагностики і заходи боротьби з ними (санітарно-гігієнічні та лікувально-профілактичні). Вона охоплює широке коло питань патанатомії, мікробіології, загальної та приватної паразитології, патфізіології, гідротоксикології тощо.

Праця складається з довідкових статей, присвячених інфекційним, інвазійним і незаразним хворобам риб, отруєнням, діагностиці, лікувально-профілактичним та оздоровчим роботам. Тлумачення термінів здійснено з урахуванням найновіших досліджень у вітчизняній та зарубіжній науці. В укладанні переліку іхтіопатологічних термінів було використано назви і поняття споріднених галузей наук: рибництва, гідробіології, іхтіології, ветеринарії, гідрохімії, фізіології та ін. Енциклопедія охоплює близько 600 найменувань, що супроводжуються малюнками і таблицями. Видання укладено за алфавітним принципом, із системою посилань. Підготовлено фахівцями Інституту зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України.

«Медична енциклопедія»¹⁴⁵. Енциклопедія містить біля 32 000 статей з усіх галузей теоретичної і прикладної медицини, а також споріднених із медициною знань. Праця складається з опису гасел у галузі медичних та медико-біологічних наук. В ній у вигляді термінологічного апарату показано будову і життєдіяльність здорового і хворого організму (анатомія, біохімія, нормальна і патологічна фізіологія тощо), дію лікарських засобів та їхнє застосування (фармакологія); описано різні галузі медицини, методи діагностики, лікування і профілактики хвороб різних органів і систем (терапія, хірургія тощо); проілюстровано вплив умов життя на здоров'я людини та заходи, спрямовані на попередження хвороб (гігієна).

В окремому історико-медичному розділі подано короткі біографічні довідки про видатних українських учених та лікарів, яким за велінням долі довелося працювати не тільки в Україні, а й поза її межами, а також про визначних медиків незалежно від їхнього походження, що працювали і творили на теренах України. Енциклопедія має два видання. Її підготовлено Національною академією медичних наук.

«Паразитологія та патологія риб»¹⁴⁶. Це перший досвід написання енциклопедичного словника-довідника з паразитології та патології риб українською мовою. У ньому здійснено спробу уніфікувати та привести у відповідність із сучасною міжнародною класифікацією чинну в українськомовній науковій літературі іхтіопатологічну термінологію, що стосується назв хвороб риб.

Енциклопедія є універсальним довідниковим виданням, що містить понад 2600 статей із різних аспектів паразитології та патології риб, інфекційних, інвазійних і аліментарних захворювань вирощуваних і акваріумних риб, заходів профілактики і терапії, а також хвороб риб у природному середовищі. Наочність матеріалу забезпечує велика кількість ілюстрацій (понад 300). Наведено короткі відомості про збудників хвороб, морфологію, анато-

¹⁴⁵Медична енциклопедія / Укл. П.І. Червяк. — К., 2001; Медична енциклопедія / Укл. П.І. Червяк. — 2-ге вид. — К., 2012.

¹⁴⁶Паразитологія та патологія риб: Енциклопедичний словник-довідник / Укл. А.В. Гаєвська. — К., 2004.

мію й фізіологію риб, найпоширеніші родини промислових морських і прісноводних риб, проблеми забруднення водойм і вплив чинників навколишнього середовища на розвиток тих чи інших захворювань. Під час добору статей для словника враховано насамперед поширеність захворювань і їхніх хазяїнів-риб, а також практичне значення матеріалу.

Словник укладено за алфавітним принципом розміщення статей, застосовано систему посилань (надруковано курсивним шрифтом), принципи умовних позначень, а також загальноприйняті скорочення тощо. Якщо назва статті складається з кількох слів, їх порядок зазвичай відповідає тому, що найчастіше використовується в біологічній літературі. Однак подекуди першим є головне за змістом слово чи слово, за яким хвороба увійшла в науку і практику і за яким читач шукатиме цей термін у словнику. Наприклад: **ІНФЕКЦІЙНІ ХВОРОБИ** риб, **РАДІОАКТИВНЕ ЗАБРУДНЕННЯ** водойм, **БАКТЕРІАЛЬНИЙ ЕНТЕРИТ** амурів.

Назви статей зазвичай подано в однині. У множині наведено назви родів і родин риб (наприклад, АКУЛИ, СКУМБРІЄВИ, СОМОВІ), родів, родин і рядів паразитів (наприклад, ЛІГУЛИ, ЛІГУЛОВІ, СТРИГЕЄВИ), а також тих хвороб, що об'єднані спільною назвою збудника, але різняться особливостями прояву й перебігу захворювання в різних видів риб (наприклад, ДАКТИЛОГІРОЗИСИ, ДИФІЛОБОТРИОЗИСИ, ЕЙМЕРІОЗИСИ). Латинські назви видів і родів паразитів надруковано курсивним шрифтом. У статтях із систематики відсутність латинської назви біля української означає, що стаття про цю групу є в словнику. Якщо в статті про родину паразитів наведено будь-які морфологічні, екологічні чи інші дані, спільні для всіх представників цієї родини, то в статтях про такі таксони, як роди, види вони переважно не повторюються. Із цієї причини для одержання якомога повнішої інформації про певного збудника варто читати статті, розміщені на систематичних рівнях, вищих від цього таксона. Словник укладено в Інституті біології південних морів НАН України відомим фахівцем А.В. Гаєвською.

«*Енциклопедія мембран*»¹⁴⁷ — перше в світі довідникове видання з відносно нової галузі науки — мембранології (про мембрани і мембранні технології). Складається з 15 тисяч статей, які знайомлять широке коло вчених, інженерно-технічних працівників з цією ділянкою наукових знань. Видання є першою спробою укладання інвентарю термінів з мембранології. Крім цього, в енциклопедії є розділ, у якому подано перелік найосновніших праць з мембранної науки, опублікованих як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Доповнюють видання бібліографічний, предметний та іменний покажчики. Енциклопедію укладено в Національному університеті «Києво-Могилянська академія».

Енциклопедія «*Сімейна медицина*»¹⁴⁸ — довідкове видання, присвячене комплексу наукових і практичних заходів для організації сімейної лікуваль-

¹⁴⁷ Енциклопедія мембран: В 2 т. / Укл. М.Т. Брик. — К., 2005.

¹⁴⁸ Сімейна медицина: Енциклопедія у 5-ти т. / За ред. В.Г. Передрія і Є.Х. Заремби. — К., 2005—2012.

ної практики. Зокрема, праця висвітлює різноманітні хвороби внутрішніх органів — їхні ознаки, діагностику та методи лікування (перший том), основні принципи лікування хворих та дитячі хвороби (другий том), інформує про різні галузі медицини — хірургію, ортопедію, травматологію, неврологію, про нетрадиційні методи лікування (третій том), а також про Онкологію, акушерство, гінекологію, сексопатологію і проктологію (четвертий том). Йдеться у виданні й про державне управління сімейною медициною (п'ятий том). Крім цього, на сторінках енциклопедії можна знайти характеристику найновіших лікарських засобів, рекомендації з дієтичного харчування, застосування ЛФК, фізіотерапевтичних процедур і санаторно-курортного лікування. Енциклопедію підготовлено вітчизняними фахівцями з сімейної медицини опубліковано у видавництві «Здоров'я».

«*Фармацевтична енциклопедія*»¹⁴⁹ — українське довідникове видання, присвячене багатьом напрямкам фармацевтичної науки і практики. Її створено для систематизації та узагальнення відомостей про вітчизняну фармацевтичну галузь. У сучасному розумінні фармація об'єднує сукупність складових науково-практичних ділянок (освітнього, наукового, виробничого та соціально-правового характеру), пов'язаних з ліками, а саме: дослідження фармацевтичного ринку ліків, пошук й обробка вихідної сировини; створення, виробництво, вивчення фармакологічної дії й безпеки, реалізація фармацевтичних препаратів і виробів медичного призначення, забезпечення контролю їх якості та стандартизації; вивчення історії, організаційних питань оптимізації кадрових, матеріальних, фінансових, інформаційних ресурсів та підготовка фармацевтичних кадрів. Це визначення розкриває всебічний зміст фармацевтичної діяльності та значення усіх складових галузі зі своєчасного забезпечення споживачів якісними та доступними ліками у необхідній кількості. Фармація у комплексі з фармакологією складає науку про ліки (лікознавство). Тож у фармацевтичній енциклопедії подані статті про різні фармацевтичні та дотичні напрямки: організаційно-економічні, технологічні (виробництво і конструювання фармацевтичних систем), методи контролю й реалізації, сертифікації та стандартизації ліків; опис лікарських рослин і рослинної сировини; фармакологію, менеджмент, маркетинг у фармації; лабораторну діагностику, клінічну фармацію та парафармацевтичну продукцію; хімію та фізику; історію фармації та інші дотичні напрями.

Праця має два видання. Перше — присвячено VI Національному з'їзду фармацевтів України (2004 р.) та 200-річчю Національного фармацевтичного університету. Друге видання енциклопедії приурочено до VII Національного з'їзду фармацевтів України. Воно помітно доповнено як за рахунок статей із зазначених вище напрямків, так і матеріалами, присвяченими опису активних фармацевтичних інгредієнтів та допоміжних речовин, які використовують у виробництві фармацевтичних препаратів, новітніх методів

¹⁴⁹Фармацевтична енциклопедія / Гол. ред. В.П. Черних. — К., 2005; Фармацевтична енциклопедія / Гол. ред. В.П. Черних. — Вид. 2-ге. — К., 2010.

визначення їхньої якості, ефективності та безпеки; переліку особистостей, що внесли значний вклад у розбудову всіх ланок фармацевтичної галузі. Фармацевтична енциклопедія містить понад 4 тисячі статей. Значну їх частину в енциклопедичний обіг уведено вперше. Авторами є провідні фахівці та вчені цієї галузі. До статей зазвичай додано бібліографію, ілюстрації, таблиці. В енциклопедії міститься важливий науково-довідниковий апарат. Видання розраховано на працівників галузі, студентів, усіх, хто цікавиться питаннями, пов'язаними з ліками. Енциклопедія представлена також у мережі Інтернет у вигляді веб-енциклопедії¹⁵⁰.

Спорт

«*Енциклопедія сучасного олімпійського спорту*»¹⁵¹. Видання представляє хронологію всіх літніх і зимових Олімпійських ігор сучасності, подає матеріали про Олімпійські конгреси і сесії Міжнародного олімпійського комітету, його президентів і членів. Всі відомості про олімпійський спорт подано станом на 1998 рік. На сторінках енциклопедії відображено всі найважливіші події, що сталися в олімпійському спорті за період 1896—1998 рр., наведено імена і прізвища спортсменів — учасників Олімпійських ігор, які посіли 1–6 місця в усіх видах спорту, й описано їхні результати. Статті енциклопедії розміщено в алфавітному порядку, матеріали про Олімпійські конгреси і сесії МОК — у хронологічному порядку. Матеріали по кожному окремому виду спорту викладено так: коротка історична інформація (суть виду спорту, дисципліни, з яких він складається, рік утворення міжнародної федерації і кількість національних федерацій, які входять до неї, деякі положення про правила змагань, система кваліфікаційного відбору спортсменів, нові дисципліни тощо), статистично-цифровий інформаційний блок крізь призму Олімпіад. Результати змагань, які представлено в енциклопедії, подано відповідно до офіційних змагальних протоколів. У тих видах спорту, в яких реєструються рекорди, перед інформацією про кожен вид змагань наведено світові рекорди на час проведення Олімпійських ігор, прізвище рекордсмена і країна, яку він представляв. Енциклопедію підготовлено колективом фахівців Національного університету фізичного виховання і спорту України.

Літописання олімпійського спорту продовжено й розширено у п'ятитомнику «*Енциклопедія олімпійського спорту*»¹⁵². Зокрема, у першому томі представлено докладну інформацію про розвиток Олімпійських ігор від найдавніших часів. Схарактеризовано витоки фізичного виховання і спорту в Стародавній Греції, зародження Олімпійських ігор, традиції, місця їх проведення, програми, участь у змаганнях та вшанування переможців. Наведено періодизацію Олімпійських ігор і особливості кожного з етапів олімпійського спорту сучасності; подано хронологію літніх і зимових Олімпійських ігор. Звернено

¹⁵⁰ Фармацевтична енциклопедія: веб-сайт. — <<http://www.pharmencyclopedia.com.ua>>.

¹⁵¹ Енциклопедія сучасного олімпійського спорту / Глав. ред. В.Н. Платонов. — К., 1998.

¹⁵² Енциклопедія олімпійського спорту: В 5-ти т. / Под ред. В.Н. Платонова. — К., 2002—2007.

увагу на структуру Міжнародної олімпійської системи, принципи її формування, найважливіші складники, їхню роль і взаємодію. Розглянуто структуру, роль і функції Міжнародного олімпійського комітету, міжнародних спортивних федерацій, національних олімпійських комітетів, регіональних і континентальних організацій. Окремий розділ присвячено регіональним, континентальним і іншим іграм, підтримуваним Міжнародним олімпійським комітетом. Другий том інформує про види спорту, які належать до програми літніх і зимових Олімпійських ігор, докладно розглянуто закономірності формування програм Олімпійських ігор. Крім цього, висвітлено питання аматорства і професіоналізму, комерціалізації, професіоналізації та політизації спорту, участі жінок в олімпійському спорті. Проаналізовано ситуацію з поширенням допінгу. Поручено й деякі інші актуальні проблеми олімпійського спорту. Третій том містить найбільш повну статистичну інформацію про всі літні і зимові Олімпійські ігри, про види спорту, спортивні дисципліни і види змагань, які входять чи входили до програми Олімпійських ігор. Представлено результати всіх провідних спортсменів, які брали участь в Олімпійських іграх, наведено безліч цікавих та пізнавальних фактів з історії Олімпійських ігор та видів спорту. Окремі розділи містять відомості про Олімпійські конгреси і сесії Міжнародного олімпійського комітету. Четвертий том присвячено історії формування та сучасному стану загальної теорії та методики підготовки спортсменів в олімпійському спорті. У томі докладно розглянуто теорію і практику змагальної діяльності спортсменів, загальні основи системи спортивної підготовки. Особливу увагу приділено методичній, техніко-тактичній та психологічній підготовці спортсменів. Викладено питання побудови багаторічної підготовки спортсменів і чотирирічних олімпійських циклів. У п'ятому томі читач знайде всеосяжні відомості про історію та сучасний стан олімпійського спорту в Україні.

Регіональні енциклопедії

Енциклопедичний довідник «Київ»¹⁵³ — перша універсального типу довідникова праця про Київ. Видання починається зі вступного нариса, що подає загальні відомості про історію, природу, економіку й культуру Києва. Основна частина книги містить понад 2500 статей-довідок, поданих за алфавітом, які викладають інформацію про найважливіші історичні події, революційні, бойові і трудові традиції трудящих Києва, про історичні й адміністративні райони міста, його житлові масиви, найбільші підприємства, головні й найдавніші вулиці і площі, про навчальні й науково-дослідні заклади, мистецькі й культурні установи, пресу, творчі спілки, масові товариства й організації, про пам'ятники і пам'ятки історії та архітектури, меморіальні дошки тощо. Зміст книги доповнює хронологічна таблиця основних подій в історії Києва, які згадано в довіднику.

¹⁵³Київ: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. — К., 1981; Київ: Энциклопедический справочник / Под ред. А.В. Кудрицкого — К., 1982; Київ: Энциклопедический справочник / Под ред. А.В. Кудрицкого. — 2-е изд. — К., 1985; Київ: Энциклопедический справочник / Под ред. А.В. Кудрицкого — 3-е изд. — К., 1986.

Енциклопедичний довідник представлено українськомовною версією та трьома виданнями російською мовою. В українському виданні міститься 190 ілюстрацій на кольорових і чорно-білих вкладках, понад 290 середтекстових ілюстрацій. В російських виданнях налічується 212 ілюстрацій на вкладках, понад 340 — серед тексту. Значна частина матеріалів довідника є оригінальною і опублікована вперше. У роботі над книгою використано фонди київських архівів, музеїв, бібліотек, історичну літературу, періодичну пресу, а також статті. Підготовку і друк довідника здійснювали на тлі швидкоплинних подій у місті та всій країні. Тому до його різних видань вносилися зміни та доповнення. Крім того, читачі подавали до редакції обґрунтовані повідомлення про деякі помилки та неточності, що теж було враховано у перевиданнях. У підготовці цієї праці брали участь історики, археологи, архітектори, мистецтвознавці, фахівці інших галузей знань, керівники і відповідальні працівники багатьох київських установ і підприємств. Опубліковано Головною редакцією Української радянської енциклопедії.

Енциклопедичний довідник «*Чернігівщина*»¹⁵⁴ — найбільший з видаваних коли-небудь довідник, присвячений історії, культурі, географії, населеним пунктам і видатним людям Чернігівської області України. У праці розміщено понад 3700 статей, присвячених найважливішим подіям багатовікової історії Чернігівщини, її містам і селам, історичним і сучасним адміністративним районам краю, природі. В ній уміщено багато довідок про міські вулиці, пам'ятки архітектури, археології, писемної культури, матеріальні об'єкти, великі підприємства та різні установи. Широко подано інформацію про відомих осіб, життя і діяльність яких були тісно пов'язані з Чернігівщиною. Видання доповнено хронологічною таблицею основних подій з історії Чернігівщини. У книзі — 172 кольорові ілюстрації на вклейках, близько 300 текстових ілюстрацій, 60 історичних карт-документів, картосхем. У підготовці книги брали участь науковці, представники широкої громадськості. Використано фонди центральних і місцевих архівів, музеїв, бібліотек країни, історичну літературу, періодичну пресу, енциклопедично-довідникові матеріали. Опубліковано у видавництві «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана.

Енциклопедичний довідник «*Полтавщина*»¹⁵⁵ — довідникове видання, присвячене історії, культурі, географії, населеним пунктам і видатним людям Полтавської області. Енциклопедичний довідник містить понад 3000 статей-довідок про найважливіші події багатовікової історії Полтавщини, її міст і сіл, про природу краю та його адміністративний поділ. До книги включено довідки про міські вулиці, пам'ятки архітектури, археології, писемності, меморіальні об'єкти, великі підприємства та установи й організації, товариства і гуртки, про основні промислові підприємства, заклади освіти і науки, культури й мистецтва, про спортивні споруди й органи преси. Велику інформацію подано про відомих осіб, життя і діяльність яких тісно пов'язані з Полтавщиною. Книга має вступ, де стисло викладено узагальнені відомості про Полтавщину.

¹⁵⁴ Чернігівщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. — К., 1990.

¹⁵⁵ Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. — К., 1992.

Видання доповнює хронологічна таблиця головних подій з історії Полтавщини. Загалом у книзі — близько 400 ілюстрацій, у тім числі 192 кольорові на вклейках і понад 60 карт-документів і картосхем. Оскільки довідник присвячено області загалом, то в підтекстовках до ілюстрацій на першому місці подано назву населеного пункту, потім — назву пам'ятки. Якщо фото конкретної пам'ятки вміщено в іншій статті, то в ній на цю пам'ятку зроблено посилання. Статті в довіднику розміщено за алфавітом. Щоб уникнути повторень матеріалу в споріднених статтях, а також доповнити тематично пов'язані між собою статті додатковою інформацією, застосовано систему посилань. Назви статей, на які є посилання, марковано курсивом. У роботі над книгою використано фонди центральних і місцевих архівів, музеїв, бібліотек країни, історичну літературу, періодична пресу, інші енциклопедії. Видання підготовлено у видавництві «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана.

*«Енциклопедія Коломийщини»*¹⁵⁶ — універсальне довідникове видання, що відображає відомості про всі сфери життєдіяльності на Коломийщині (Івано-Франківська область). Видання є першою спробою узагальнити відомості про Коломийщину, передовсім у географічно-природознавчому, історичному, етнографічному тощо плані. Статті енциклопедії — переважно про населені пункти, персоналії, організації Коломийщини, а також про видатних людей, установи, історію та вулиці міста Коломиї. В енциклопедії подано назви відомих наукових, художніх, музичних, образотворчих праць про край, а також перелік видань енциклопедичного типу, у яких ідеться про Коломийщину. Тексти статей написано українською мовою, з додаванням діалектизмів та деякими особливостями орфографії, спричиненими ними, що іноді суперечить чинним нормам українського правопису.

Коломийщина — це край із відомими навчальними закладами, з великим промислово-господарським комплексом, з лісами, ріками й горами вдалині, з величними церквами, могилами борцям за волю України, із чепурними осідками, в яких живуть працьовиті й талановиті люди. Коломийщина посідає особливе місце в українській історії, починаючи від давньоукраїнських князів і закінчуючи сьогоденням. Найкращі сини і дочки цих теренів поповнювали князівські дружини, козацькі полки, стрілецькі сотні, курені УПА нашої нескореної нації. Тому навесні 1992-го кілька коломиїців запалилося мрією укласти й видати енциклопедію Коломийщини — книжку, яка містила б у собі важливі чи цікаві факти й події, пов'язані з Коломийщиною, довідки про підприємства, установи, організації, заклади, партії, товариства, які діяли чи діють на цих теренах, і, звичайно ж, про видатних осіб, які причетні до коломиїських околиць. Подібні ідеї зазвичай з'являються в період національного відродження. Прикметно, що енциклопедію створено на громадських засадах і за сприяння української еміграції, передусім вихідців з Коломийщини. Авторами є переважно місцеві краєзнавці.

¹⁵⁶ Енциклопедія Коломийщини: У 14-ти т. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. — Коломия, 1996—2007.

«Діячі історії, науки і культури Закарпаття»¹⁵⁷ Це малий енциклопедичний словник, у якому подано дані про понад двісті діячів історії, науки і культури Закарпаття від найдавніших часів до сьогодення. Довідки представлено про всіх діячів історії, науки і культури Закарпаття незалежно від їхньої партійної чи конфесійної належності. У часи, коли Україна належала до СРСР, про видання такої праці не могло бути й мови — більшість діячів історії й культури Закарпаття здебільшого лишалися поза увагою дослідників. Та після набуття Україною незалежності стараннями громадськості краю, в першу чергу науковців Ужгородського державного університету, багато імен діячів історії і культури Закарпаття повернуто із забуття. Проведено десятки наукових конференцій і семінарів, матеріали яких видано окремими збірниками; вийшли книги, нариси тощо, присвячені цьому краю та видатним постатям минулого — історичним і громадським діячам, представникам науки і культури. Та література, про яку йдеться, виходила і виходить малими накладками, і фактично малодоступна, а то й зовсім недоступна для пересічного читача. Тож цей енциклопедичний словник систематизує всю ту інформацію про визначних осіб Закарпаття, яка існувала давно або ж з'явилася відносно недавно. Читач без особливих труднощів отримає необхідну інформацію про окремого діяча Закарпаття, що зробив внесок в культуру чи науку, залишив слід в історії краю.

Енциклопедичний довідник «Митці Рівненщини»¹⁵⁸ — перша спроба зібрати імена митців, які пов'язані своїм життям із Рівненщиною: народилися чи навчалися, жили і живуть, працювали чи працюють, пропагували і пропагують мистецькі надбання українського народу в цьому поліському краї, в Україні або за її межами. Охоплено визначних людей за період з 1940 по 1996 рік. Це видання — про професійних та аматорських композиторів, художників, акторів, режисерів, диригентів, виконавців, балетмейстерів та керівників художніх колективів, збирачів та носіїв фольклору, народних умільців, чий життєві і творчі шляхи переплетені з Рівненщиною. Загалом подано понад 1400 прізвищ. Довідник складається з восьми розділів. Текст супроводжено ілюстративним матеріалом. Статті розміщено в алфавітному порядку. Видання є результатом багаторічної пошукової роботи науковця-краєзнавця Богдана Столярчука. Під час укладання цієї праці автор опрацював великий масив періодичних видань, книг, енциклопедій. Багато біографічних відомостей узяв із матеріалів Рівненського обласного державного архіву, а також з відомчих архівів — обласного українського музично-драматичного театру, обласної організації Спілки художників України, обласної філармонії, обласного центру народної творчості, обласної бібліотеки, обласного краєзнавчого товариства, інституту культури, музичного училища, міського будинку культури, Острозького державного історико-культурного заповідника. Цінні матеріали знайшов також у сімейних архівах.

¹⁵⁷ Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник / Укл. Г.В. Павленко. — Ужгород, 1997.

¹⁵⁸ Митці Рівненщини: енциклопедичний довідник / Укл. Б. Столярчук. — Рівне, 1997.

Енциклопедичний довідник «Митці Буковини»¹⁵⁹ містить відомості щодо творчості буковинських митців-членів Національної Спільки художників України та історії Чернівецької обласної організації СХ України. Довідник крізь призму імен показує громадськості той внесок, що зробила у скарбницю українського образотворчого та декоративного мистецтва Чернівецька організація Національної Спільки художників України. Найважливішим своїм завданням митці області вважали і вважають активну участь у культурно-мистецькому житті нашої держави, постійне поповнення мистецької скарбниці творами, позначеними яскравою творчою індивідуальністю, повагою до національних традицій. Через свій талант вони розвивають програму духовного відродження народу, розвитку культури, і держава має всіляко сприяти їм у реалізації цих засадничих державотворчих ідей. Художники Буковини добре засвоїли ту велику істину, що митець є обличчям держави перед усім світом. Саме митець, а не бізнесмен, не підприємець або чиновник чи навіть політик. Митець у широкому розумінні цього слова: живописець чи скульптор, письменник чи музикант. Тому вони й докладають усіх зусиль до того, щоб у нашій незалежній державі та за її межами побачили неповторність нашого мистецтва, відчули, яке духовне, глибоке і правдиве коріння воно має.

«Николаевцы. 1789—1999»¹⁶⁰ — енциклопедичний словник, в якому представлено відомості про життя й діяльність понад 2000 осіб, які народилися й жили (живуть) в Миколаєві та залишили помітний слід в історії міста. Словник охоплює період від заснування Миколаєва до сучасності, являючи собою широку панораму розвитку міста за понад 200 років, яку представлено через життя й долі людей. Текстовий матеріал супроводжується ілюстративним — портретами, картинами, фотографіями, рисунками тощо. Як образно сказано в передмові, це видання є стремлінням олюднити історію Миколаєва, щоб заговорило й почало дихати каміння; щоб повітря наповнилося багатоголосся наших попередників, а їхні образи слугували нам опорою. Підготовлено відомим миколаївським видавцем, краєзнавцем Валерієм Карнаухом.

«Творческая деятельность греков Приазовья кон. XIX — XX века»¹⁶¹ — енциклопедичний довідник, що містить персональні біографічні відомості про представників грецької творчої інтелігенції Приазов'я за період, які відіграли значну роль у побудові нового, демократичного суспільства, зокрема у розвитку економіки, культури, науки, техніки тощо. Це люди, які поселились на землях Приазов'я й органічно влилися в життя України. Упродовж багатьох років грецькі переселенці інтелектуально розвивалися, спираючись на свої корені, власну культуру, тісно поєднуючись з населенням Приазов'я, беручи активну участь в суспільно-політичному й культурному

¹⁵⁹Митці Буковини: енциклопедичний довідник / Укл. Т. Дугаєва, І. Міщенко. — Чернівці, 1998.

¹⁶⁰Николаевцы. 1789—1999: Энциклопедический словарь (2000 персоналий, 1500 портретов и иллюстраций) / Глав. ред. В.А. Карнаух. — Николаев, 1999.

¹⁶¹Творческая деятельность греков Приазовья: конец XIX — XX век: Энциклопедический справочник / Сост. И.А. Папуш. — Мариуполь, 2000.

житті цього краю. Енциклопедичний довідник складається зі 180 імен. Його уклав Іван Папуш, український краєзнавець, засновник і директор Музею історії греків Приазов'я.

«*Валківська енциклопедія*»¹⁶² — перше енциклопедичне видання в Україні про Валківський район Харківської області. У цій праці вміщено близько 1300 термінів, у яких в алфавітному порядку висвітлено історію, культуру, освіту, народне господарство, а також представлено біографічні статті про найвидатніших уродженців краю, одного з найстаріших регіонів Слобожанщини. Автор обмежився лише сучасною територією Валківського району, яка остаточно сформувалася в 1993 році після відокремлення Коломацького району.

В енциклопедії подано стислу історію сіл, організацій, підприємств, навчальних закладів, доріг, які мають історичне значення. Причому енциклопедія зафіксувала навіть характеристику тих об'єктів, яких (через діяльність тоталітарної системи) вже давно немає (церкви, будівлі, підприємства). Неабияку роль відведено культурно-освітнім закладам (школи, клуби, хорові колективи тощо), де простежено не лише історію цих організацій, а й наведено прізвища осіб, які працювали тут, чим певною мірою вшановано сподвижників рідного краю. Крім того, подано біографічні статті про відомих уродженців Валківського краю: тих, хто живе і працює на Валківщині, й тих, які в силу різних обставин опинилися за його межами. В біографічних статтях про осіб, які жили в період, коли літочислення велося за старим стилем, дати народження і смерті подано в двох стилях — старому і новому. Видання ілюстроване численними фотографіями і картами. Для полегшення користування виданням в енциклопедії використано систему посилань.

«Валківська енциклопедія» уникає загальновідомих термінів, з якими читач може ознайомитися в універсальних енциклопедіях. Видання має лаконічний стиль. В кінці статті подається бібліографія літератури, а також архівні матеріали з посиланням на місце зберігання документа. Енциклопедію уклав письменник Іван Лисенко, який є автором ще одного довідкового видання — «Словник співаків України».

«*Енциклопедія Подкарпатської Руси*»¹⁶³ — енциклопедія про Закарпатський край. Містить інформацію про закарпатських політичних і культурних діячів, а також про вчених різних країн, які досліджували українське Закарпаття, літераторів і художників, які тут творили або перебували тривалий час, про всіх інших, хто позначився на розвиткові регіону. Подає історичні, культурологічні, географічні й економічні відомості про регіон. Основну частину енциклопедії укладено згідно з алфавітним принципом розміщення матеріалу.

Особливістю цієї праці є спроба зобразити Закарпатський край як окрему територію, незалежну від України, а закарпатців — як представників окремого етносу (народу), а саме русинів, із власною русинською мовою.

¹⁶² Валківська енциклопедія / Укл. І.М. Лисенко. — К., 2000.

¹⁶³ Энциклопедия Подкарпатской Руси / Сост. И. Поп, П. Магочи и др. — Ужгород, 2001; Энциклопедия Подкарпатской Руси / Сост. И. Поп, П. Магочи и др. — 2-е изд. — Ужгород, 2006.

Тому енциклопедію автори розглядають як спробу національного самоствердження зазначеного народу. Проте ідеологія цього видання суперечить офіційній (академічній), за якою русини є українським субетносом (етнографічною групою), а не національною меншиною в Україні.

На сторінках енциклопедії проглядаємо й історію русинів, прикметною рисою якої є заперечення входження території закарпатських русинів до Київської Русі, Галицько-Волинського князівства та інших утворень, які визначили формування української нації. На думку авторів енциклопедії, закарпатські русини не мали нічого спільного з політичною долею Західної і Східної України, а тому мають цілком самодостатню власну політичну традицію. А узвичаєний поділ Закарпаття на етнографічні групи (бойки, гуцули, лемки) піддано сумніву із зауваженням, що в реальності нічого подібного начебто не існує, що є лише одна русинська група у вигляді окремого етносу. Існує також англومовна версія¹⁶⁴ цієї енциклопедії та український переклад з англійської¹⁶⁵.

«*Малая энциклопедия Киевской старины*»¹⁶⁶ — енциклопедичне видання, що знайомить читачів з особливостями побутової культури старого Києва — старими традиціями й обрядами, умовами буденного життя й святкуваннями, давніми урочищами й місцями розваг, людьми і тим, що в них на устах. Явище старовини, за визначенням автора, це та частина минулого, яка зазвичай лишається за межами зацікавлень істориків мистецтва, літератури, архітектури, техніки, науки і релігії; зокрема, йдеться приватне і повсякденне життя людей, неписані закони спілкування та побутове середовище. Найповніше все це в житті міста втілено в художніх формах пізнання — міських переказах, міфах, легендах, оповідях, анекдотах, плітках і чутках, матеріалах газетної хроніки, текстах мемуарів, листів і записок. Київська старовина як явище культури (і насамперед культури української) все ще не була предметом серйозних досліджень, і це енциклопедичне видання певною мірою компенсує цю прогалину.

Для презентації київської старовини охоплено період XIX ст. Проте, на думку автора, XIX століття як історична епоха має дещо відмінні від традиційних часові рамки. Зокрема, початок епохи зазначеного століття починається Великою французькою революцією 1789 року; закінчується ж — початком Першої світової війни в 1914 році. Та XIX століття з погляду Києва починається дещо пізніше — зі скасування магдебурзького права у 1834 році. Такі хронологічні межі дозволяють повноцінно, у взаємозв'язку зобразити багато явищ у житті міста.

Енциклопедію укладено згідно з алфавітним принципом. На перший погляд, така система подання матеріалу робить видання нечитабельним, оскільки, на відміну від інших енциклопедій, її цікаво читати як звичайну

¹⁶⁴Encyclopedia of Rusyn History and Culture / I. Pop, P. Magocsi, et al. — Toronto, 2002.

¹⁶⁵Енциклопедія історії та культури карпатських русинів / Укл. П.Р. Магочій, І. Поп; пер. з англ. Н. Кушко. — Ужгород, 2010.

¹⁶⁶Малая энциклопедия Киевской старины / А. Макаров. — К., 2002; Малая энциклопедия Киевской старины / А. Макаров. — 2-е изд. — К., 2005; Малая энциклопедия Киевской старины / А. Макаров. — 3-е изд. — К., 2012.

книжку — сторінку за сторінкою. Та наприкінці додано великий тематичний покажчик. Користуючись ним як путівником, читач сформує для себе послідовність читання матеріалу. Автор видання — Анатолій Макаров, видатний знавець українського народного образотворчого мистецтва.

Енциклопедичний довідник «Сумщина в іменах»¹⁶⁷. Вперше за всю історію Сумщини зібрано і систематизовано величезну інформацію про людей краю, котрі створювали його славу від сивої давнини до сьогодення. Видання такого типу і структури до цього часу в області не було. Містить понад 3000 статей, присвячених видатним землякам. Хронологічно довідник охоплює період від часів Київської Русі до сьогодення. Створюючи цю книгу, найважливішим своїм завданням автори вважали подати читачам якомога ширшу і правдиву інформацію про славетних земляків, викликати почуття гордості за свій рідний край, за його інтелектуальну, духовну міць і потужний потенціал. Тому даний енциклопедичний довідник — це не просто сукупність знань про Сумський край, це праця, що ґрунтується на відродженні духовних традицій свого народу, відновленні принципів спадкоємності поколінь.

Від сивої давнини до сьогодення люди Сумського краю прагнули будувати своє життя за законами справедливості, миру, злагоди, добра, сумлінної праці на благо рідного народу: сіяли хліб, рослили дітей, робили наукові відкриття світового значення, створювали невмирущі культурні й духовні цінності, самовіддано, часто ціною свого життя, боронили Вітчизну від нападників... Їх справедливо визнав світ і віддав їм шану, увічнивши в безлічі пам'ятників, меморіальних дощок, на сторінках наукових і біографічних видань, створивши спеціальні фонди по вивченню їх життя або творчого доробку. І тільки на своїй малій батьківщині багато з них ще й досі дуже часто залишається маловідомими, а іноді й зовсім невідомими широкому загалу.

Авторський колектив — це переважно науковці Сумського державного університету на чолі Віктором Звагельським. Енциклопедичний довідник доповнено окремою публікацією — альбомом ілюстрацій¹⁶⁸ до нього.

«Золоті імена на ниві освіти»¹⁶⁹ — енциклопедичний довідник, що надає інформацію про визначних освітян, які народилися, працювали, працюють на Очаківщині Миколаївської області, або ж окремі віхи з трудової біографії яких залишилися в історії культури та освіти Очаківського краю. З причин обмеження першоджерел першої пол. ХХ ст. відомості цього періоду неповні. Кількість портретів, ілюстрацій, фото визначались організаційними можливостями.

Довідки про персоналії розміщено в алфавітному порядку. Коли йдеться про родину, братів, подружжя, сестер, то повідомлення позначено в першій алфавітній букві (Дено, Дено, Половець). Використано загальноприй-

¹⁶⁷ Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник / Гол. ред. В.Б. Звагельський. — Суми, 2003.

¹⁶⁸ Сумщина в іменах: Альбом ілюстрацій до енциклопедичного довідника / Укл. В.Ю. Панасюк, В.С. Соколов, В.К. Шейко. — Суми, 2003.

¹⁶⁹ Золоті імена на ниві освіти: Енциклопедичний довідник / Укл. Г.Ф. Крикун. — Очаків, 2003.

няті скорочення та прийняті сьогочасні власні назви. Для розширення знань краєзнавчого характеру в окремих випадках старі назви адміністративно-територіального поділу вжито поряд із новими. Здебільшого назви сіл і районів залишено такими, якими вони були в особових справах на час написання. Одним із джерел цього довідника, як, до речі, й багатьох інших подібного типу, слугувала «Енциклопедія сучасної України». За словами укладача довідника Галини Крикун, саме участь у написанні статей до ЕСУ стимулювала її до створення цього видання.

«Малий енциклопедичний словник Корсунщини»¹⁷⁰ — це перша спроба науковців Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника на основі відомих джерел і літератури дослідити історію Корсунщини. Статті, вміщені до словника, присвячені важливим подіям, персоналіям, окремим підприємствам, закладам освіти, культури, медицини, географічним назвам та ін. Статті розміщено за абеткою.

У роботі над словником автори використали попередні словникові й енциклопедичні видання. Значну кількість матеріалів добуто в архівних фондах Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника, Державного архіву Черкаської області, Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Центрального державного архіву Міністерства оборони Російської Федерації (Подольськ), Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (Київ), Центрального державного історичного архіву України (Київ) тощо.

Енциклопедичний словник подає достовірні біографічні дані осіб, чий прізвища внесено до переліку статей; висвітлює місце і роль Корсунщини в політичному, економічному, соціальному і духовному житті України; описує основні етапи становлення та розвитку підприємств, закладів освіти, медицини, культури; інформує про окремі географічні дані, що пов'язані з Корсунщиною. До статей персоналій вміщено прізвища уродженців Корсунщини або тих, хто жив на її території і відіграв важливу роль у державотворчих і політичних процесах України, а також зробив вагомий внесок у розвиток економіки, культури, освіти та медицини краю. Бібліографія до статті подається під текстом в алфавітному порядку. Допоміжний довідниковий апарат складається з чотирьох додатків: «Скорочення слів, абрєвіатури», «Іменний покажчик», «Географічний покажчик», «Автори статей».

Видання приурочено до 80-ліття Корсунь-Шевченківського району і є результатом копіткої багаторічної праці науковців Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника.

«Визначні пам'ятки Києва»¹⁷¹ — енциклопедичний довідник про Київ. Описує визначні пам'ятки міста — серед них археологічні та архітектурні, історичні та мистецькі, містобудівні та ландшафтні. Містить довідки про

¹⁷⁰Малий енциклопедичний словник Корсунщини: У 2-х т. / Відп. ред. П.Я. Степенькіна. — Корсунь-Шевченківський, 2003—2004.

¹⁷¹Визначні пам'ятки Києва: Енциклопедичний довідник / Укл. Г.Ю. Івакін, М.Б. Кальницький, Ю.В. Павленко, О.Ю. Храмов. — К., 2004.

музеї, театри та деякі установи, що також відбивають яскраву історію міста. Книга складається з двох частин — короткого нарису історії Києва та енциклопедичного словника його визначних пам'яток (понад 400) — археологічних, архітектурних, історичних, мистецьких, містобудівних, ландшафтних.

Перша частина, яку побудовано на основі останніх здобутків києвознавства, зокрема археологічних та історико-архітектурних досліджень, стисло інформує про основні етапи розвитку міста від найдавніших часів до сьогодення; подано їхню загальну характеристику.

Основну увагу приділено суспільно-політичній історії, проте належним чином висвітлено й економічне життя і культурний розвиток міста, його духовну атмосферу й творчі здобутки киян впродовж багатьох століть. Ця частина книги розповідає про послідовність формування територіально-просторової системи міста, створення його неповторного архітектурно-планувального ансамблю, який зазнав значних втрат у 30—40-х рр. минулого століття, але зберіг численні пам'ятки світового значення. Матеріал супроводжується картами, схемами, портретами видатних діячів тощо.

Другий розділ видання представляє власне пам'ятки. Найдавніші серед них — археологічні, які є не тільки культурним надбанням, а й часто єдиним джерелом висвітлення стародавньої історії міста. Територія сучасного Києва містить величезну кількість археологічних пам'яток різних епох — від верхнього палеоліту (10 тис. років до н. е.) до пізнього середньовіччя (XVIII ст.).

Не менш важливими є пам'ятки архітектури та містобудування, монументального мистецтва Києва. Саме вони формували традиційну планувальну структуру, основні магістралі міста, розміщення фортифікаційних споруд, головних площ, сакральних та адміністративних споруд. Пам'ятки київського зодчества природно пов'язані з унікальним історичним ландшафтом — долиною Дніпра, численними гірками, невеликими річками та струмками, ярами.

У праці подано і комплексні пам'ятки. Адже кожен архітектурний споруду або ансамбль створювали конкретні замовники та зодчі, в них мешкали та творили відомі політики, діячі науки, культури, мистецтва. І такі пам'ятки набувають значення пам'яток історії. Часто ці споруди нерозривно пов'язані з археологічними шарами або пам'ятками монументального мистецтва, в яких поєднуються характерні риси як самої архітектури, так і археології, містобудування, історії, мистецтва, історичного ландшафту. До таких пам'яток-комплексів належать історичні вулиці міста. Кожна з них має свою архітектурну, містобудівну, мистецьку та історичну цінність. Архітектурні пам'ятки Києва репрезентують найяскравіші взірці зодчества доби Київської Русі (Софійський собор, Михайлівський Золотоверхий собор, Кирилівська церква, Михайлівська Видубицька церква), архітектури періоду українського бароко XVII—XVIII ст. (Києво-Печерська лавра, Фролівський та Видубицький монастирі, Андріївська, Покровська, Микільсько-Набережна церкви тощо), стилів класицизму першої половини XIX ст. та еkleктики рубежу XIX—XX ст., конструктивізму перших де-

сятиліть ХХ ст. Подано також довідки про низку культурних, освітніх і наукових установ, зокрема про музеї і театри.

Загалом у книзі вміщено понад 400 довідок, багато ілюстрованих чорно-білими та кольоровими фотографіями Ю.М. Бусленка та О.Ю. Храмова, більшість з яких є оригінальними і друкуються вперше; історичні фотографії взято з архівів М.Б. Кальницького та О.А. Лапіна — Ю.В. Павленка. Низку статей в словнику написано керівниками ряду культурно-освітніх установ. Для підготовки цього довідника укладачі, очевидно, скористалися багатющим матеріалом попередніх видань, зокрема енциклопедичного довідника «Київ» та «Зводом пам'яток України. Київ», про які на сторінках цього збірника було сказано вище.

«Тернопільський енциклопедичний словник»¹⁷² — регіональна чотиритомна енциклопедія, яка містить відомості про історію, географію, культуру, літературу, мистецтво, спорт, народні звичаї, економіку, адміністративний устрій Тернополя і Тернопільської області. Це перше в історії області видання, що подає про Тернопільщину систематизовану новітню інформацію з різних галузей. Широко представлені дані про діячів української та інших національних культур у минулому і сьогодні — уродженців нашого краю і тих, чий життя та діяльність пов'язані з Тернопільщиною. Видання укладено в алфавітному порядку. Книга достатньо ілюстрована світлинами персоналій, населених пунктів, пам'яток історії, культури та природи, представників рослинного і тваринного світу. Енциклопедичний словник надруковано на методичних засадах, розроблених укладачами «Енциклопедії сучасної України», що засвідчено у передмові до першого тому. Окрім того, значну частину статей Головна редакція ЕСУ передала укладачам ТЕС для використання. Зазвичай ці статті марковані підписом «ЕСУ».

«Місто і люди. Єлисаветград — Кіровоград, 1754—2004»¹⁷³ — ілюстрована енциклопедія, присвячена обласному центру — місту Кіровограду. Є першою у новітній історії України і лишається єдиною у своєму роді. Книгу підготовлено з нагоди 250-річчя від дня заснування міста з ініціативи Спільки підприємців Кіровоградської області.

Керівники проекту — Станіслав Дорошенко і Тамара Самиляк. З анотації видання ми дізнаємося, що книга містить інформацію про всі аспекти життя міста, висвітлює діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, сфери бізнесу, освіти, культури, медицини, спорту, знайомить з видатними земляками, досягненнями та планами кіровоградців, відтворює сторінки історії створення міста над Інгулом. У виданні використано фотоматеріали М.М. Ножнова, М.І. Строжевського, Є.О. Шилова, а також надані замовниками фотографії та репродукції картин художника В.П. Гаркавого-Стороженка.

¹⁷² Тернопільський енциклопедичний словник: У 4-х т. / Редкол.: Г. Яворський та ін. — Тернопіль, 2004—2010.

¹⁷³ Місто і люди. Єлисаветград — Кіровоград, 1754—2004: Ілюстрована енциклопедія / Укл. Г.М. Урсол та ін. — Кіровоград, 2004.

«*Енциклопедія Криворіжжя*»¹⁷⁴ Енциклопедія про історію та сьогодення, відомих людей Криворіжжя. Ілюстроване двотомне видання, містить близько 20 тис. статей. Під час підготовки автори використали документи та матеріали з фондів Криворізького історико-краєзнавчого музею, архівів і музеїв Києва, Дніпропетровська, Кіровограда, Херсона, Москви, С.-Петербурга, народних музеїв, Криворізького технічного університету, технікумів, коледжів, СПТУ, середніх шкіл, домашніх архівів криворіжців.

«*Енциклопедія Львова*»¹⁷⁵ — перше в історії України енциклопедичне видання про місто Львів — його історію, культуру, мистецтво, науку, релігійне й соціально-економічне життя. Енциклопедія Львова у стислій і доступній формі подає найціннішу панорамну інформацію про життя міста. Так, до видання увійшли біограми відомих осіб, які народилися, вчилися, якийсь час мешкали та працювали у Львові, померли й поховані тут. Окремі гасла присвячені очільникам міської та окружної адміністрації (бургомістрам, президентам міста, губернаторам і намісникам Львівщини), керівникам держав (князям, королям, президентам та ін.), церковним ієрархам, видатним діячам культури та науки, які відвідували Львів й чия діяльність безпосередньо стосувалася розвитку міста. Видання вміщує інформацію про сучасних діячів культури, науки і спорту, актуальних керівників найбільших наукових і навчальних закладів міста.

Окремі матеріали присвячено найвідомішим пам'яткам архітектури, вулицям та площам, пам'ятникам, унікальним експонатам, які зберігаються в музейних збірках Львова. Громадські та державні інституції представлено у виданні гаслами про навчальні та наукові заклади (університети, інститути, бібліотеки), установи культури (театри, музеї, галереї), пресові видання, мистецькі й наукові об'єднання тощо. Спеціальний тематичний блок становлять статті, які висвітлюють реалії міського побуту матеріальної і духовної сфери, локальні вияви загальносвітових тенденцій розвитку культури, місцеві здобутки окремих галузей науки, перебіг у Львові найважливіших подій світової й української історії. Назви гасел в енциклопедії подано великими літерами, у дужках — оригінальне написання, уточнення, синоніми, варіанти (у біограмах — псевдоніми, криптоніми, дати життя).

«*Енциклопедія Львова*» — багато ілюстрована. На сьогодні це одне з найкращих, якщо не найкраще, енциклопедичне видання регіонального характеру, до того ж видрукуване у кольорі. Велика частина ілюстрацій походить зі збірок Львівської галереї мистецтв, Львівського історичного музею, Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, Центру досліджень визвольного руху, приватних колекцій. Значний відсоток використаних у виданні архівних фотографій та репродукцій опубліковано вперше, завдяки чому буде збагачено іконографію давнього Львова. Авторами енциклопедії є понад 200 фахівців, серед них — дослідники минулого міста,

¹⁷⁴ Енциклопедія Криворіжжя: У 2-х т. 250-річчю з дня заснування Кривого Рогу присвячується / Укл. В. Бухтіяров, В. Балакін, О. Степаненко та ін. — Кривий Ріг, 2005.

¹⁷⁵ Енциклопедія Львова: У 4-х т. / За ред. А. Козицького та І. Підкови. — Львів, 2007—2012.

фахівці політичної, економічної, соціальної історії та історії культури, які працюють у вищих навчальних закладах, бібліотеках, архівах, музеях, театрах. Кожен із авторів ідентифікував статі власним підписом.

Енциклопедичний довідник *«Прилуччина»*¹⁷⁶ — це перше видання про минуле й сучасне Прилуцького району Чернігівської області. Складається з понад 2400 статей-довідок про найважливіші події багатовікової історії Прилуччини, її головне місто, селища міського типу, села і хутори, про природу краю та його адміністративний поділ. До книги включено довідки про міські вулиці, пам'ятки архітектури, археології, меморіальні об'єкти, підприємства та установи й організації, товариства, заклади науки і культури. Подано інформацію про відомих осіб, життя і діяльність яких тісно пов'язані з Прилуччиною. На відміну від довідників, на зразок *«Чернігівщина»* та *«Полтавщина»*, в яких з населених пунктів описуються лише міста, селища міського типу і центри сільрад, у цьому довіднику охоплено всі населені пункти (зокрема й хутори), які існують або існували на Прилуччині в XVII—XX ст., та які вдалося відшукати в усіх доступних друкованих та архівних джерелах.

У роботі над довідником використано фонди Рукописного відділу Російської державної бібліотеки, Центрального державного військово-історичного архіву та Прилуцького відділу Чернігівського обласного архіву, історичну літературу, періодику, енциклопедії. Щоб уникнути повторів у споріднених статтях, а також доповнити тематично пов'язані між собою статті додатковою інформацією, застосовано систему взаємних посилань. Назви статей, на які зроблено посилання, позначено курсивом.

Для полегшення користування довідником деякі статті згруповано (наприклад, заводи, фабрики, школи, училища). Усі вулиці, розташовані в м. Прилуках, подано в довіднику за станом на 2002, тому в цих статтях не було доцільності весь час про це повторювати, а розміщені на них підприємства, організації, установи, торговельна мережа в основному за станом на 1996. Це саме стосується і населених пунктів Прилуцького району. У книзі понад 200 ілюстрацій, карт-документів і картосхем. Книга має вступ, де стисло узагальнені відомості про Прилуччину.

*«Київ»*¹⁷⁷ — історико-біографічне видання про Київ. Є першим за часи незалежності України, яке висвітлює місто комплексно — через основні події, визначні пам'ятки та особистості; тобто книга, про що зазначено у вступові, є історією столиці України, віддзеркаленої у фактах, пам'ятках і людях. Саме це зумовило і відповідну побудову книги, що складається з трьох взаємодоповнених розділів — короткого історичного нариса Києва, зводу його визначних пам'яток і біографічного словника киян. Така структура вирізняє видання із серії подібних. Окрім того, треба відзначити його оригінальність, змістовність, високий науковий, художній і поліграфічний рівень. Містить близько 1000 сюжетних чорно-білих і кольорових фото, понад 2500 портретів.

¹⁷⁶ Прилуччина: енциклопедичний довідник / Укл. Д.О. Шкоропад, О.А. Савон; За ред. Г. Гайдая. — Ніжин, 2007.

¹⁷⁷ Київ. Історико-біографічний енциклопедичний довідник / Відп. ред. Ю.О. Храмов. — К., 2007.

В нарисі про Київ із сучасних методологічних засад, останніх здобутків киевознавства стисло викладено основні етапи його розвитку від найдавніших часів до сьогодення. У розділі про визначні пам'ятки Києва висвітлено археологічні та архітектурні, історичні та мистецькі, містобудівні та ландшафтні предмети матеріальної культури. В них відображено всю його довгу та яскраву історію. У третьому розділі «Біографічний словник киян» зібрано відомості про життя і діяльність близько 3000 провідних діячів Києва минулого і сьогодення, які плідно працювали і працюють у різних сферах його господарського, суспільно-політичного, духовного і громадського життя, зокрема в галузі економіки, політики, науки, культури, літератури, мистецтва, освіти, фінансової і банківської діяльності, військової й судової справи, господарства, управління, дипломатії, медицини та спорту. Добираючи імена, автори виходили з того, що киянином вважається той, хто народився в Києві або приїхав до нього, тривалий час прожив тут і здобув ім'я, зробивши певний внесок у життя міста. Таких у словнику більшість. Однак чимало і тих, хто народився в Києві, сформувався в ньому як особистість, але залишив його і прославив місто далеко за його межами, або приїхав у Київ у зрілому віці і протягом короткого часу перебування в місті справив певний вплив на нього. Таких автори не вважають киянами, проте інформацію про них додають до словника. Біографічні довідки склалися на основі даних енциклопедичних, довідникових і спеціальних видань, матеріалів з державних і сімейних архівів, анкетування, відомостей, наданих різними організаціями та установами.

«*Енциклопедія Закарпаття. Визначні особи ХХ століття*»¹⁷⁸. Ще одне енциклопедичне видання Закарпатському краю. Енциклопедія висвітлює життя і діяльність найвідоміших представників політичного, господарського, науково-освітнього і культурного життя Закарпаття; тих, хто вклав у розвиток регіону багато праці, особистої енергії й творчого натхнення. Видання укладено закарпатськими науковцями. Опубліковано при сприянні Закарпатського осередку Наукового товариства імені Шевченка та Карпатського університету імені Августина Волошина.

«*Православная энциклопедия Харьковщины*»¹⁷⁹ — перше енциклопедичне видання про православ'я на Слобожанщині. Зображено історію православної церкви в регіоні, описано визначних служителів церкви, церковних учених, педагогів, письменників та представників інших галузей мистецтва і науки, яких можна схарактеризувати як православних християн. В енциклопедії представлено понад 700 статей в алфавітному порядку. Велику увагу приділено радянській добі, коли церкву планомірно нищили. Зокрема, вперше в літературі наведено понад 100 сповідників і новомучеників Харківської єпархії, які постраждали за віру в ті часи. Енциклопедію укладено харківськими істориками, краєзнавцями, релігієзнавцями та представниками церкви.

¹⁷⁸ Енциклопедія Закарпаття. Визначні особи ХХ століття / Гол. ред. В.В. Бедь. — Ужгород, 2007.

¹⁷⁹ Православная энциклопедия Харьковщины / Отв. ред. А. Каплин. — Харьков, 2009.

Енциклопедія «*Полтавіка*»¹⁸⁰ — це дванадцятитомне видання про Полтавський край. Є зводом найістотніших й різнопланових знань про Полтавщину від найдавніших часів до сьогодення. Створення такої енциклопедії зумовлено необхідністю реалізувати в регіональному вимірі настійну необхідність формування національної самосвідомості й державотворення. Полтавська енциклопедія — це своєрідна книга, яка дає читачеві синтез досягнень сучасної науки, замкнену цілість знання і водночас є показником рівня культурності спільноти, що називає себе полтавською — таку дефініцію видання подає головна редакційна колегія. Кожен том видання — це розлогі тематичні статті з різних галузей полтавознавства, а також невеликі статті словникового характеру, які доповнюють, поглиблюють і удокладнюють відомості. Значну частину загальної кількості статей складають біографічні матеріали. Текст урізноманітнюють ілюстрації, схеми, карти, таблиці.

Видання відкриває опублікований том «Релігія і церква». Інші томи (ще не опубліковані) присвячено таким тематикам: природа, населення, суспільство, історія, господарство, освіта і наука, мова і література, народна культура, професійна культура, охорона здоров'я, військова справа. Книгу випущено на замовлення Головного управління інформаційної та внутрішньої політики Полтавської обласної державної адміністрації згідно з планом випуску соціально-значимих видань. Робота над енциклопедією продовжується.

«*Черкащина. Універсальна енциклопедія*»¹⁸¹ — енциклопедія, яка висвітлює економічне, соціальне і духовне життя Черкаської області, її міст, містечок і сіл. Енциклопедія, на думку її укладача, дає цілісний образ Черкащини в подіях, інституціях, установах, поняттях тощо й охоплює період від XV до початку XXI століття. Черкащина представлена в книзі і через її села та міста, географічні об'єкти та історичні пам'ятки. Видання містить історико-документальні довідки про події, відомих людей, історію населених пунктів, пам'ятки культури, заклади освіти, культури та мистецтв і багато іншого. У книзі є відомості про відомих осіб упродовж всього історичного часу: від перших відомостей про заснування і розвиток краю до сьогодні. Статті енциклопедії розміщено в алфавітному порядку. Енциклопедія налічує 3525 статей (крім історії кожного села та міста) і 3500 світлин про кожний населений пункт; 187 малюнків. До всіх статей додано бібліографію. Подекуди зроблено винятки для закордонних видань — аби підкреслити широту географії виходу української книги, вказано крім року і місце видання.

Автор книги — професор Віктор Жадько. Як зізнається укладач, енциклопедію готував упродовж 10 років, збираючи матеріали в архівах, краєзнавчих книгах, газетах, довідниках, а також вдаючись до власних експедицій (проїхав 700 сіл Черкащини і зробив близько 5 000 світлин — усі матеріали лягли в основу видання).

¹⁸⁰ Полтавіка: Полтавська енциклопедія: У 12 т. — Т 12: Релігія і церква / Гол. ред. О.А. Білоусько. — Полтава, 2009.

¹⁸¹ Черкащина: Універсальна енциклопедія / Укл. В. Жадько. — К., 2010.

Енциклопедичний словник «Івано-Франківськ»¹⁸² — це перше в історії міста видання, що подає про Івано-Франківськ систематизовану новітню інформацію з різних галузей: історії, природи, економіки, політики, освіти, науки, літератури, мистецтва, культури, спорту тощо; містить дані про визначних уродженців міста та відомих людей, які тут жили і творили. Потреба видати систематизовані відомості про Івано-Франківськ, його минувшину та сьогодення визрівала довго. Окремі видання про місто були присвячені певним аспектам його історії, але тільки енциклопедичний словник в концентрованому вигляді зміг, на думку його укладачів, задовольнити запити всіх, хто хоче більше дізнатися про Івано-Франківськ.

Вихід у світ цього видання став визначною подією не лише для бібліографів та науковців, а й для усєї громадськості, якій цікава історія цього міста. Як зазначили автори проекту, востаннє подібна праця виходила у світ ще у 1935 році минулого століття. Книга дає новітню інформацію з різних галузей історії, природи, економіки, політики, освіти, науки, літератури, мистецтва, культури і спорту у Івано-Франківську. Містить понад дві тисячі цікавих статей і відомостей про визначних та шанованих далеко за межами Прикарпаття уродженців міста, репринти унікальних поштів, фотографії тощо. До значної частини гасел, що стосуються персоналій чи реалій новітнього періоду становлення Української держави, не було матеріалів, тому авторський колектив створював їх самостійно, залучаючи дані з особистих архівів, замовляючи статті науковцям і краєзнавцям, установам та організаціям. Так, персоналії про найбільш відомих науковців міста написано здебільшого фахівцями різних навчальних закладів. Щодо добору персоналій, то, на наш погляд, є певні суперечності, про що, до речі, й зазначено у передмові:

Ми не робили абсолютною нормою добір персоналій лише за формальними ознаками (науковими чи іншими званнями, приналежністю до творчих спілок, нагородами та ін.). Значну увагу приділили замовчуваним фактам українського життя. Не виключено, що щось із вартого належного поцінування — упущено. Адже постійно виникають нові структури й інституції, нагороджуються нові таланти, стають відомими нові факти. Оскільки праця над підготовкою словника до друку тривала майже п'ять років, не всі зміни, які відбулися в житті окремих осіб та інституцій, внесено.

Енциклопедію приурочено до 350-річчя заснування Івано-Франківська. Автори на громадських засадах виконали роботу над укладанням енциклопедичного словника. Свою підтримку виявив міський голова Зіновій Шкутяк та депутатський корпус міської ради.

Енциклопедичний довідник «Зелений Клин»¹⁸³. Це довідникова праця, в якій представлено історію формування та сучасний стан українського населення Далекого Сходу Росії, відомого українцям під назвою «Зелений

¹⁸² Івано-Франківськ: енциклопедичний словник / Укл. Г. Карась, Р. Діда, М. Головатий, Б. Гаврилів. — Івано-Франківськ, 2010.

¹⁸³ Зелений Клин (Український Далекий Схід): Енциклопедичний довідник / Укл. В. Чорномаз. — Владивосток, 2011.

Клин», історію українського громадського та культурного життя на цьому терені, подано персоналії українських громадських та культурних діячів Зеленого Клину, науковців, що досліджували українське населення Далекого Сходу тощо. Ця книга є підсумком 20-річної праці автора-укладача — В'ячеслава Черномаза, історика за фахом та одного з лідерів української громади Приморського краю Російської Федерації.

Окремо варто зазначити про мову (правопис) енциклопедичного довідника. Ось як сказано в передмові: *У цьому довідникові автор намагався використати, хоч може й не завжди послідовно (бо в українській школі ніколи не вчився), той незрусіфікований правопис, що зберігався в українській діяспорі у вільному світі, яким користувався мій попередник Іван Світ, який, на мій погляд, більше відбиває душу нашої мови — найбільшого скарбу, що єднає нас усіх в одне коло, в одну родину, в єдиний ланцюг «і мертвих, і живих, і ненароджених» — українську націю, де б ми не були розсіяні по світах.*

Цей довідник можна трактувати радше не як регіональне енциклопедичне видання, а як книгу про один із численних українських осередків української діаспори. До подібних видань належить також «Краєзнавчий словник русинів-українців»¹⁸⁴ з однією лише різницею: довідник В. Черномаза описує українців-переселенців, а об'єктом опису названого вище словника є автохтонне українське населення, яке нині проживає на території, що входить до іншої держави — Словаччини.

«*Морская энциклопедия Одессы*»¹⁸⁵. Це унікальне художньо-енциклопедичне видання про розвиток мореплавства, морського порту й пов'язаних галузей в Одесі. Містить 2110 енциклопедичних статей і 1680 ілюстрацій. Видання ілюструє історію морської Одеси від заснування міста до сучасності; історію порту і судноплавства; морську Одесу в мирний і воєнні часи; техніко-експлуатаційні характеристики та фотографії морських суден; видатні досягнення морської галузі Одеси; найбільш великі і відомі підприємства, організації та компанії Одеси.

Енциклопедія інформує про історичні особистості, які вплинули на розвиток морської галузі Одеси; подає біографії відомих людей: моряків, портовиків, працівників управління морським транспортом, діячів морської науки, освіти, мистецтва, спорту. Крім цього, у праці відведено місце й для літературних творів, пісень, кінофільмів та інших творів мистецтва на морську тематику, для коротких спогадів та есе, морського фольклору тощо.

Авторський колектив охоплює близько 140 осіб — фахівців з морської галузі, краєзнавців, істориків. Ініціатор і організатор видавничого проекту — судноплавна компанія «Укрферрі».

«*Енциклопедичний словник Лемківщини*»¹⁸⁶. Це праця, що містить довідникові матеріали з історії та культури лемків, їх визначних діячів, історію

¹⁸⁴ Краєзнавчий словник русинів-українців / Укл. Ф. Ковач та ін. — Пряшів, 1999.

¹⁸⁵ Морская энциклопедия Одессы / Глав. ред. К. Ильницкий. — Одесса, 2012.

¹⁸⁶ Енциклопедичний словник Лемківщини / Укл. І. Красовський, І. Челак. — Львів, 2013.

лемківських сіл тощо. Історик-етнограф, публіцист, член НТШ, член Спілки журналістів України Іван Красовський, автор цього енциклопедичного словника, почав досліджувати історію Лемківщини ще в 50-х роках минулого століття. Йому вдалося вивчити архівні й літературні джерела, пам'ятки в музеях України, Польщі та Словаччини. Спочатку почав складати словник історії лемків частинами протягом кільканадцяти років, друкуючи короткі інформації про окремі події та факти на сторінках українського тижневика «Наше слово» (Варшава) під девізом «З історії та культури Лемків».

До книжки ввійшли довідки про села на північній (галицькій) частині Лемківщини (Польща), південній (Словаччина, частина Закарпатської області), інформація про історичні події, короткі життєписи діячів науки і культури, описи народних традицій, характеристики пам'яток архітектури, музейних зібрань тощо. Усі матеріали є свідченням єдності лемків з українським народом в історично-культурному процесі. Щоб уникнути повторів у різних статтях, зроблено посилання на інші статті довідника. Наприклад, у статті «Збійництво» подається зовсім коротка згадка про ватажка Савку. Якщо слова «Савка Андрій» подане жирним друкком, то це означає, що читач зможе знайти більш докладну характеристику цієї особи в статті, присвяченій саме їй. До окремих статей, якщо є можливість, додано бібліографію. Особи подаються за прізвищем та ім'ям, без імені по батькові. Не завжди подано повні дані про народження чи смерть особи.

«*Енциклопедія Бердянська*»¹⁸⁷. Довідник з історії й сьогодення міста Бердянська. На сторінках праці висвітлено про перших поселенців краю, заснування міста, будівництва порту на березі Азовського моря, про основні історичні віхи розвитку міста, про підприємства, організації, заклади, пам'ятки і пам'ятники, про людей, які лишили помітний слід у розвитку міста. Укладаючи енциклопедію, автори використовували, окрім наявних краєзнавчих досліджень, матеріали з архівів і музеїв Бердянська, Маріуполя, Запоріжжя, Миколаєва, Одеси, Дніпропетровська, Донецька, Сімферополя, Москви, Санкт-Петербурга, а також згадки старожилів і сучасників Бердянська. Енциклопедія ілюстрована чорно-білими й кольоровими фотографіями. Видання укладено за алфавітним принципом.

«*Енциклопедичний словник Теробовлянщини*»¹⁸⁸ — це праця про Теробовлянський край, зокрема про долю, життя, традиції, досвід, історію і сьогодення від часів заснування княжого міста Теробовля. Енциклопедичний словник є своєрідним продовженням та певним підсумком новітньої історії краю, що знайшла відображення у книгах про Теробовлянщину, до видання яких в останні роки долучилися Г. Кушнерик, М. Ковальчук, М. Смаліга, М. Михайлюк, І. Зінчишина, Л. Городиський, В. Буртник, В. Маланюк, Н. Михно.

¹⁸⁷ *Энциклопедия Бердянска: Историко-краеведческий, общественно-политический справочник: В 2 т / Авт. идеи, рук. творч. группы В.И. Михайличенко. — Мелитополь, 2013—2014.*

¹⁸⁸ *Енциклопедичний словник Теробовлянщини / Укл. В. Маланюк, М. Ковальчук, Г. Кушнерик та ін. — Тернопіль, 2014.*

Словник є результатом десятирічної праці колегії, яку складають краєзнавці, науковці, громадські діячі міста й району. Це перше в історії видання, що розповідає про Тербовлянщину, подає про неї систематизовану інформацію з різних галузей: історії, географії, економіки, політики, освіти, науки, літератури, мистецтва, спорту тощо; містить відомості про видатних людей, які тут народилися, жили, живуть, творять і творили на благо своїх громад і жителів населених пунктів, району, області, України.

Енциклопедичний словник висвітлює відомі всьому християнському світові релігійні святині, зокрема: Марійський Духовний центр Зарваницької Божої Матері, 300-літня церква Івана Богослова в селі Довге, музей-садиба Й. Сліпого в с. Заздрість, ансамбль Монастиря Кармелітів, Миколаївська церква, римокатолицький костюл св. Апостолів Петра і Павла в м. Тербовля, Підгорянський монастир чину св. Василя Великого. Праця інформує про визначні особистості, серед них: тербовлянський князь Василько Ростиславович, полковник Морозенко, глава УГКЦ Кардинал Йосиф Сліпий, брати Бойчуки, родина Гірняків та багато інших визначних діячів. В енциклопедії містяться відомості і про тих видатних земляків, які волею долі опинилися в еміграції, але зробили багато корисних справ для цього регіону й України загалом. Є тут добра згадка і про увічнення пам'яті незаслужено забутих, що вдалося зробити за наявності праці багатьох жителів району.

«Енциклопедія Ічнянщини»¹⁸⁹. Це перше універсальне довідникове видання про Ічнянський край — м. Ічню та Ічнянський район Чернігівської області. Енциклопедія містить хронологію дат розвитку Ічнянщини за понад два тисячоліття історії. Довідник подає місцеві топоніми, назви, події, явища про 76 населених пунктів краю, розповідає про них. Вміщує ґрунтовну інформацію про туристські центри загальнонаціонального значення, зокрема про заповідник «Качанівка» та про дендропарк «Тростянець». Видання містить також біографічні відомості про понад 3 тисячі відомих ічнянців. У ньому подано добірку цікавих історичних документів та матеріалів тощо.

«Тернопільщина. Історія міст і сіл»¹⁹⁰ — енциклопедичне тритомне видання про історію міст і сіл Тернопільської області. Це перше в історії незалежної України і Тернопільської області енциклопедичне видання такого типу, що містить новітні матеріали з історії міст, селищ міського типу, сіл та хуторів Тернопільщини. В енциклопедії подано відомості про відомих уродженців краю. Потреба систематизувати у формі книг відомості про населені пункти Тернопільщини виникла через те, що том «Тернопільська область», який 1973 року вийшов в «Історії міст і сіл УРСР», за фактологічним матеріалом і його трактуванням застарів. Видання складається із трьох томів. Перший том присвячено загальній історії Тернопільської області, місту Тернополю та Бережанському, Борщівському і Бучацькому районам. Дру-

¹⁸⁹ Енциклопедія Ічнянщини: 10 тисяч статей, довідок, документів, ілюстрацій: Довідник / Укл. В. Шевченко. — К., 2014.

¹⁹⁰ Тернопільщина. Історія міст і сіл: У 3-х т. / Редкол.: О. Сиротюк, В. Хомінець та ін. — Тернопіль, 2014.

гий том описує Гусятинський, Заліщицький, Збаразький, Зборівський, Козівський, Кременецький, Лановецький райони. Третій том висвітлює Монастириський, Підволочиський, Підгаєцький, Тербовлянський, Тернопільський, Чортківський, Шумський райони. Особливо цінні для читача є картини, світлини, копії документів, якими проілюстрований цей енциклопедичний довідник.

Видання підготовлено за рішенням Тернопільської обласної ради. Працювали над тритомником історики, краєзнавці, науковці, працівники архівів. Укладачі енциклопедичного довідника отримали унікальну нагоду оприлюднити ті безцінні знахідки, що розкривають минуле й сучасне регіону, доповнити інформацію про знаних людей, відкрити нові імена, увічнити незаслужено забутих.

«Енциклопедія мистецтва Полтавщини»¹⁹¹ у довідниковій формі висвітлює мистецтво краю від найдавніших часів до початку ХХІ століття. Це одна з найбільших українських регіональних енциклопедій з мистецтвознавства. Енциклопедія є синтетичною працею, присвяченою художньому процесу, діячам культури й мистецтва полтавського краю. Масив статей хронологічно охоплює історичну Полтавщину (зокрема сучасну Полтавську область) із своєї давнини до початку ХХІ ст. Тут подано матеріали про творчі долі носіїв просторового, орнаментального й образотворчого мистецтв, дослідників і популяризаторів мистецтва, меценатів і фундаторів храмів, про міста, містечка й села краю, що пов'язані з плином мистецтва, музейні установи, мистецькі збірки й колекції, мистецькі навчальні заклади, промислові артілі й фабрики художніх виробів. До текстової частини додано портретний ряд, до якого введено лише мистців, майстрів і майстринь та тих, хто писав про них чи про мистецьке життя краю. До статей долучено фахову й популярну літературу; зазначено джерела, серед них — відомості з архівів і музеїв України, Російської Федерації, інших держав, а також листи, документи та матеріали, якими володіє автор. Відомості до енциклопедії інтенсивно збиралися чотири десятиріччя. Вони відшуковувалися в бібліотечних сховищах, музейних установах і архівах України та Росії, а також в Інтернеті. Біографічні дані бралися з особових і пенсійних справ, що зберігаються в державних і відомчих установах, їх повідомляли мистці й майстри або ж їхні рідні чи знайомі. Але найбільше інформації, безумовно, зібрано з літературних джерел і періодичних видань. Статті супроводжуються бібліографією; розлогі бібліографічні відомості поділено на рубрики: енциклопедії і словники (додано довідники), монографічні видання, книжкові видання і періодику.

Статті в енциклопедії розміщено згідно з алфавітним принципом. Їх наукове опрацювання здійснено на основі загальних принципів енциклопедичних видань. У статтях-персоналіях, багато з яких автор попередньо надрукував у 1—15 томах «Енциклопедії сучасної України», подано дати життя за старим і новим стилями, місця народження і смерті за тогочасним

¹⁹¹ Енциклопедія мистецтва Полтавщини: У 2-х т. / Укл. В.М. Ханко. — Полтава, 2014—2015.

адміністративно-територіальним поділом. В окремих випадках до статей уведено примітки, які уточнюють ці відомості з посиланням на літературні й архівні джерела. У біографічних статтях наведено перелік праць діяча і їхню характеристику, вміщено відомості про членство в творчих спілках та організаціях, державні й наукові звання, державні премії, участь у виставках і нагороди, про музеї, у яких зберігаються твори.

Загалом енциклопедія представляє понад 500 портретів, частину з яких надав авторові-укладачеві Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Цитати російською мовою не перекладено, іншими мовами (англійською, німецькою, польською, французькою) подано з перекладом у круглих дужках. Імена і прізвища діячів мистецтва, які народилися або творчо працювали поза межами України, подано також мовами цих країн.

Енциклопедичний довідник *«Літературознавча Полтавщина»*¹⁹² являє собою спробу крайового енциклопедичного видання, у якому представлено систематизовані відомості про літературознавців-полтавців, про всеукраїнські й регіональні видання, про розвиток літературознавчої думки на Полтавщині в різні історичні періоди. У передмові автор наголошує, що змагатися з літературними традиціями, літературно-мистецьким талантом Полтавщини складно. І це не просто гучні слова чи вияв якогось провінційного патріотизму. Ніхто не заперечить, що на письменницькому полі краю, якому понад 1100 літ, родило рясно в усі часи української історії. Змінювалися епохи, переінакшувалися культурні цінності, а духовна скарбниця Полтавщини не міліла. Зібрані до купи набутки майстрів слова, що своїм життям пов'язані з предтечами Григорія Сковороди і самим любомудром, який достойно завершив період старої української літератури, з послідовниками Івана Котляревського й самим батьком української літератури, який розпочав нову добу нашого красного письменства, утворять цілі книгозбірні. Ця праця представляє Полтавщину як «осердя українства» і «столиці класичної української літератури». Величний і незнищений дух українства неодмінно пролягає через «благословенні... сліди ... мандрівника Сковороди», через «Енеїди» владний сміх» й «Полтави тихої корону» (Максим Рильський). До енциклопедичного довідника увійшли об'єднані в тематичні групи статті, які висвітлюють найважливіші етапи розвитку літературознавчої думки на Полтавщині. У книзі подано 403 енциклопедичні довідки, об'єднані за алфавітним принципом у 5 тематичних груп: «Персоналії», «Видання», «Наукові, науково-педагогічні установи, організації, підрозділи», «Наукові школи», «Освітня, культурно-просвітницька діяльність». Автор — відомий мовознавець, літературознавець і публіцист Микола Степаненко — намагався укладати статті за уніфікованим принципом, залучаючи для цього весь наявний у його розпорядженні фактичний матеріал.

Варто також згадати про енциклопедичну серію *«Черкаський край в особах. 1941—2001»*. Вона складається з регіональних краєзнавчих довідників.

¹⁹²Літературознавча Полтавщина: довідник / М.І. Степаненко. — Полтава, 2015.

Головний задум, що спричинив до появи серії, полягає у спробі відтворити політичні, а ще більшою мірою психологічні портрети людей часів Великої Вітчизняної війни (1941—1945 рр.), післявоєнних років та сьогодення. Адже це люди, які здобули Перемогу, а потім відбудовували народне господарство на рідній землі. Автор ідеї створення серії — професор Микола Бушин. Ця енциклопедична серія подає життєписи відомих трудівників, керівників, учителів, лікарів, захисників рідного краю. Біографічні дані осіб здебільшого спресовано у декілька рядків, але за кожним із них — людське життя, яскраве і талановите, нерідко безжалісно обірване в розквіті сил. Безумовно, серія «Черкаський край в особах. 1941—2001» служитиме благородній справі виховання нашого народу і особливо молодого покоління нашої України. Кожна книга у серії присвячена району й містам обласного підпорядкування. Зокрема, починаючи від 2002 року, на сьогодні опубліковано про Лисянський¹⁹³, Чигиринський¹⁹⁴, Корсунський¹⁹⁵, Маньківський¹⁹⁶, Золотоносівський¹⁹⁷, Драбівський¹⁹⁸, Монастирський¹⁹⁹, Кам'янський²⁰⁰, Чорнобаївський²⁰¹, Канівський²⁰² райони, міста Черкаси²⁰³, Золотоношу²⁰⁴, Канів²⁰⁵, про керівників обласних організацій, закладів, установ²⁰⁶.

¹⁹³ Лисянщина / Укл. М.І. Бушин та ін. — Черкаси, 2002. — Сер.: «Черкаський край в особах. 1941—2001».

¹⁹⁴ Чигиринщина / Укл. М.І. Бушин та ін. — Черкаси, 2003. — Сер.: «Черкаський край в особах. 1941—2001».

¹⁹⁵ Корсунщина / Укл. М.І. Бушин та ін. — Черкаси, 2003. — Сер.: «Черкаський край в особах. 1941—2001».

¹⁹⁶ Маньківщина. / Укл. М.І. Бушин та ін. — Черкаси, 2004. — Сер.: «Черкаський край в особах. 1941—2001».

¹⁹⁷ Золотоносівщина / Укл. М.І. Бушин та ін. — Черкаси, 2003. — Сер.: «Черкаський край в особах. 1941—2001».

¹⁹⁸ Драбівщина / Укл. М.І. Бушин та ін. — Черкаси, 2004. — Сер.: «Черкаський край в особах. 1941—2001».

¹⁹⁹ Монастирщина / Укл. М.І. Бушин та ін. — Черкаси, 2005. — Сер.: «Черкаський край в особах. 1941—2001»; Монастирщина / Укл. М.І. Бушин та ін. — 2-ге вид. — Черкаси, 2007. — Сер.: «Черкаський край в особах. 1941—2001».

²⁰⁰ Кам'янщина / Укл. М.І. Бушин та ін. — Черкаси, 2005. — Сер.: «Черкаський край в особах. 1941—2001».

²⁰¹ Чорнобаївщина / Укл. М.І. Бушин та ін. — Черкаси, 2011. — Сер.: «Черкаський край в особах. 1941—2001».

²⁰² Канівщина / Укл. М.І. Бушин та ін. — Черкаси, 2011. — Сер.: «Черкаський край в особах. 1941—2001».

²⁰³ Місто Черкаси / Укл. М.І. Бушин та ін. — Черкаси, 2005. — Сер.: «Черкаський край в особах. 1941—2001».

²⁰⁴ Місто Золотоноша / Укл. М.І. Бушин та ін. — Черкаси, 2003. — Сер.: «Черкаський край в особах. 1941—2001».

²⁰⁵ Місто Канів / Укл. М.І. Бушин та ін. — Черкаси, 2011. — Сер.: «Черкаський край в особах. 1941—2001».

²⁰⁶ Керівники обласних організацій, закладів та установ / Укл. М.І. Бушин та ін. — Черкаси, 2005. — Сер.: «Черкаський край в особах. 1941—2001».

Персональні українські енциклопедії

В українській енциклопедистиці персональні енциклопедії, тобто видання, присвячені одній особі, представлені лише в галузі літературознавства, зокрема шевченкознавства.

«Шевченківський словник»²⁰⁷ — найперший в колишньому СРСР персональний енциклопедичний словник. За задумом мав називатися енциклопедією («Шевченківською енциклопедією»), проте його статус було применшено до словника за вказівкою керівництва Ідеологічного відділу ЦК КПРС, оскільки на той час не було підготовлено жодної персональної енциклопедії, присвяченої російським письменникам.

Видання на час його публікування було своєрідним підсумком розвитку шевченкознавства. Словник, який за своїм змістом є персональною енциклопедією, містить різноманітну інформацію про Тараса Шевченка — поета й художника, висвітлює широке коло питань, які стосуються відображення його життя й творчості в літературі та мистецтві, а також вшанування й увічнення його пам'яті. У праці широко подано відомості про літературну і художню творчість Тараса Шевченка, вміщено окремі статті про кожний його твір літератури та більшість мистецьких творів. Матеріали словника всебічно показують роль поета в становленні та розвитку нової української літератури й образотворчого мистецтва.

Покладений в основу роботи авторів і упорядників метод комплексного вивчення суспільних наук дав змогу побудувати словник як певну систему знань: подано науковий синтез усього зробленого, а на основі цього намічено основні проблеми й перспективи розвитку тієї чи іншої проблеми шевченкознавства як окремої галузі наук. Над створенням «Шевченківського словника» працював науковий колектив Інституту літератури Академії наук УРСР — відділ шевченкознавства, очолюваний Євгеном Кирилюком. До роботи над словником було залучено понад 500 фахівців із шевченкознавства. У словнику є всі типи енциклопедичних статей. Вони розміщені за назвою провідної теми, за алфавітом і чітко відповідають будові статей енциклопедії. Назва статті відповідає темі, яка розкривається. Потрібно зазначити, що у «Шевченківському словнику» розгалужена система посилань, що допомагає читачеві глибше ознайомитися з матеріалом. Спосіб побудови статей словника за алфавітом є дуже зручним для читача. Традиційно його використовують майже всі універсальні енциклопедії. Про те, на кого орієнтований цей словник, влучно висловився Л.Г. Пономаренко²⁰⁸.

Коли йдеться про «Шевченківський словник», то розрахований він перш за все на фахівців, а школярам чи студентам стане в пригоді вступна стаття. Хотілося б, щоб при створенні інших довідникових видань про визначних осіб укладачі приділили більше уваги широкому колу читачів, які із задоволенням по-

²⁰⁷ Шевченківський словник: У 2-х т. / Відп. ред. Є. Кирилюк. — К., 1975—1977.

²⁰⁸ Пономаренко Л.Г. «Шевченківський словник» як персональна енциклопедія: типологічні риси довідникового видання // Держава та регіони. — 2012. — Вип. 3. — С. 100—103.

читали б словникові статті, не переобтяжені фактами. Проте навряд чи можливо врахувати це побажання, при укладанні ґрунтовної й всеосяжної «Шевченківської енциклопедії».

Хронологічно наступною енциклопедичною працею з шевченкознавства була «Оренбургская шевченковская энциклопедия»²⁰⁹. Це російська енциклопедія про одинадцять років з життя Тараса Шевченка. Йдеться, зокрема, про період перебування Т.Г. Шевченка в Оренбурзькому краю. Автор та укладач енциклопедії — оренбурзький письменник і літературознавець Леонід Большаков.

Постаті Т.Г. Шевченка присвячено ще одну українську енциклопедичну працю — «Тарас Шевченко і Крим»²¹⁰. Це колективна робота кримчан, якою було вшановано пам'ять великого українського поета і духовного провідника. Авторам вдалося підготувати 700 статей про персоналії та інших гасел, які пов'язують постать кобзаря з Кримом.

Загалом поетові не довелося побувати в Криму, хоч він і збирався відвідати цей південний край. Однак Крим не раз був згаданий у творах Шевченка. Наприклад, чумакування і Крим проілюстровані в першій Шевченковій повісті «Наймичка», написаній на засланні приблизно в 1852—1853 роках. Значно повніше уявлення про Кримський ханат, походи запорожців за Перекоп, під Гезлев і Кафу, як і про напади кримців на Україну, в Шевченка склалося, коли він навчався в петербурзькій Академії мистецтв. Героїчна минувшина Української землі поставала перед ним із козацьких літописів Самовидця, Самійла Величка, Григорія Грабянки, з пройнятих ідеями патріотизму «Історії Русів» та «Історії Малої Росії» Дмитра Бантиш-Каменського.

Малярська вправність, досконале знання рукописних і друкованих джерел допомогли Тарасові Григоровичу успішно впоратися з одержаним 1842 року замовленням на виготовлення ілюстрацій до книги М. Полевого «Історія князя Італійського, графа Суворова Римницького, генералісімуса російських військ»; серед виконаних ілюстратором малюнків є кілька на кримську тему: «Суворов у кримського хана Шагін-Гірея», «Суворов на святі в честь угоди з татарами», «Суворов у Муса-бея». Коли додати сюди ще й пізніший ескіз «Богдан Хмельницький перед кримським ханом» (1857), то стає очевидним, що Тарас Шевченко перший в українському малярстві подав зображення ханів Іслам-Герая III, Шагін-Герая, провідника Джамбуйлуцької ногайської орди Муса-бея, інших знатних татар і ногайців. Таким чином, Крим дістав відображення не лише в літературній, а й у художній спадщині Шевченка.

Окремий блок інформації — це ряд постатей з шевченківського оточення, які жили чи певний час перебували у Криму. Серед них — учасники Кримської війни, друзі, однодумці та знайомі. Крім реляцій між творчістю

²⁰⁹Оренбургская шевченковская энциклопедия: Тюрьма. Солдатчина. Ссылка: Энциклопедия 11-ти лет 1847—1858/ Сост. Л.Н. Большаков. — Оренбург, 1997.

²¹⁰Тарас Шевченко і Крим: енциклопедичний довідник / Укл. Г.А. Рудницький. — Сімферополь, 2001.

поета і художника та Кримом, а також між його оточенням та півостровом, енциклопедія висвітлює й особливості потрапляння інформації і праць Шевченка на кримську землю, їх поширення й заборону. До того ж, уперше в шевченкознавчій науці енциклопедія досить повно заторкує тему Шевченка і кримськотатарського письменства.

«Шевченківська енциклопедія»²¹¹. Найбільш фундаментальна енциклопедична праця з шевченкознавства, яку підготовлено Інститутом літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України з нагоди ювілею — 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка. В ній найповнішою мірою представлено унікальну постать найвідомішого українського поета, показано органічність його національних коренів, пошуковість, розкутість і широту мислення, висвітлено його роль — творця й будителя нації — в суспільному житті українського народу, як у культурному процесі тієї доби, так і в діяльності духовних спадкоємців і наступників — кількох поколінь української інтелігенції. Ця праця є підсумком багаторічного розвитку шевченкознавчих студій і відображає сучасний їхній стан, подає відомості про переважну більшість причетних до постаті Шевченка осіб і належно аналізує їхній доробок, дає орієнтир широким колам шанувальників геніального поета для заглиблення у його творчість і світогляд. Автори енциклопедії намагалися системно проаналізувати здобутки досліджень постаті Шевченка за півтора століття, повернути до наукового обігу табуйовані імена історичних та культурних діячів, висвітлити зв'язки творчості Шевченка із зарубіжними літературами й мистецтвом. Укладачі видання прагнули кожен Шевченків твір розглянути монографічно — у смислових, стилістичних і мовних аспектах, з'ясувати особливості поезики. Їм вдалося докладно висвітлити біографію митця, оточення й місця перебування, побут, історію видання творів та вшанування пам'яті. Подати довідки про сучасників поета, пов'язані з його особою установи, громадські організації; окреслити й постаті митців — інтерпретаторів Шевченкової творчості. Окремий тематичний пласт — причетність Шевченка до історії України та її діячів.

Задум створити Шевченківську енциклопедію зародився ще на початку 90-х років. Передував цій праці укладений Інститутом літератури ім. Т.Г. Шевченка та Головною редакцією Української радянської енциклопедії «Шевченківський словник» у двох томах — перший тогочасний персональний енциклопедичний словник. Те видання, свого часу важливе й новаторське, згодом застаріло, оскільки його автори дотримувалися тодішніх ідеологічних обмежень; проте воно зберегло значну фактографічну цінність попри те, що чимало статей було спотворено й скорочено цензурою, а чимало й просто вилучено.

Об'єктом опрацювання у в «Шевченківській енциклопедії» є вся літературна, мистецька й епістолярна спадщина Тараса Григоровича, дотичні

²¹¹ Шевченківська енциклопедія: У 6-ти т. / Гол. ред. М.Г. Жулинський. — Т. 1—4. — К., 2012—2013.

до його особи документи й мемуари; атрибути вшановування пам'яті Шевченка (пам'ятники, меморіальні дошки й музеї), твори літератури і мистецтва, що інтерпретують його постать і спадщину, а також особи з його оточення, письменники, художники, скульптори, композитори, співаки, актори, перекладачі, літературознавці, краєзнавці — всі, хто досліджував і популяризував доробок великого поета.

Серед авторів статей — науковці Інституту літератури, інших установ Національної академії наук України, зокрема Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, Інституту історії України, Інституту української мови, Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні, Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича.

Варто також сказати, що Інститут Івана Франка НАН України готує персональну енциклопедію у галузі франкознавства. Йдеться про п'ятитомник *«Іван Франко: Літературна енциклопедія»*. Заплановані томи мають такі назви: «Іван Франко й українська література: попередники та сучасники», «Іван Франко й зарубіжні літератури», «Іван Франко: поетичні твори», «Іван Франко: художньо-прозові і драматичні твори, літературознавчі праці», «Іван Франко: теоретико-літературні аспекти творчості. Міфологічні, фольклорні та літературно-традиційні персонажі». Голова редколегії — Микола Жулинський, керівник проекту — Євген Нахлік.

Додамо й те, що в мережі Інтернет існують два веб-проекти одного автора — літературознавця Миколи Жарких. Перший — «Енциклопедія життя і творчості Івана Франка»²¹²; другий — «Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки»²¹³. Незважаючи на велике значення для читацької аудиторії цих джерел, їх все ж не можна назвати енциклопедіями в прямому сенсі цього слова. Вони являють собою фонд всієї інформації про обох видатних українських постатей. На зазначених веб-ресурсах зібрано їхні твори, листи, біографічні відомості, дослідження про них тощо.

Ще одним енциклопедичним виданням персонального типу є *«Микола Костомаров: Віхи життя і творчості»*²¹⁴. Енциклопедичний довідник містить понад 1000 статей, в яких висвітлено основні моменти творчого та життєвого шляху М. Костомарова — визначного вітчизняного етнографа і фольклориста, історика, письменника, українського громадсько-політичного діяча XIX ст. Тут розглянуто твори вченого, періодичні та неперіодичні видання, в яких він публікував свої студії, найважливіші населені пункти, місцевості та регіони, пов'язані з біографією науковця, окреслено сфери й напрями його діяльності. Подано інформацію про відомих дослідників життя і творчості видатного діяча та їхній внесок у кос-

²¹² Енциклопедія життя і творчості Івана Франка: веб-сайт. — 2010—2015. — <<http://www.i-franko.name>>.

²¹³ Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки: веб-сайт. — 2006—2015. — <<http://www.l-ukrainka.name>>.

²¹⁴ Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енциклопедичний довідник / Укл. В.А. Смолій, Ю.А. Пінчук, О.В. Ясь. — К., 2005.

томаровознавство. Довідник містить також наукову термінологію та понятійний апарат. Енциклопедію укладено відомими фахівцями Інституту історії України НАН України.

* * *

Відповідно до представленого огляду енциклопедичних видань — власне енциклопедій різного типу, енциклопедичних словників, довідників — можна констатувати, що українська енциклопедистика успішно розвивається. Навіть більше того, Україна переживає своєрідний енциклопедичний бум.

Перелік енциклопедій, про які йдеться в цьому огляді, не є вичерпним. Оглянуто лише ті видання, які створено науковими колективами, передусім академічними, і які набули популярності серед читацької аудиторії. Таким чином, аналізовані вище енциклопедії показують широту палітри української енциклопедистики.

Згідно з даними Книжкової палати України енциклопедичних праць, виданих за роки незалежності, значно більше, ніж описано в огляді. Велику їх частину складають комерційні видання, укладачі яких лише використовують бренд «енциклопедія», зовсім не переймаючися питаннями відповідності канонам цього жанру довідкової літератури. Крім цього, ми свідомо не вміщували й ті видання, сутність яких суперечить самому поняттю «енциклопедія», адже відповідно до чинних стандартів²¹⁵ енциклопедією називають видання довідкового типу, що містить відомості наукового чи прикладного характеру, викладені короткими узагальненими статтями в певному систематичному порядку. Серед праць, які називають енциклопедіями, є й такі, що за своїм змістом і призначенням не належать до наукових видань.

²¹⁵ Видання. Основні види. Терміни та визначення: ДСТУ 3017—95 / Держспоживстандарт. — К., 1997.